

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**“KULUN KIYAMET GÜNÜ HESABA ÇEKİLECEĞİ İLK
ÂMELİ NAMAZDIR” HADİSİNİN İSNAD VE METİN
AÇISINDAN TAHLİLİ**

Hüsamettin KAYA

14909002

Danışman

Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Diyarbakır 2017

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**“KULUN KIYAMET GÜNÜ HESABA ÇEKİLECEĞİ İLK
ÂMELİ NAMAZDIR” HADİSİNİN İSNAD VE METİN
AÇISINDAN TAHLİLİ**

Hüsamettin KAYA
14909002

Danışman
Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Ameli Namazdır Hadisinin Metin ve İsnad Açısından Tahlili” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

22/08/2017

Hüsamettin KAYA

KABUL VE ONAY

Hüsamettin KAYA tarafından hazırlanan “Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Ameli Namazdır Hadisinin Metin ve İsnad Açısından Tahlili” adındaki çalışma, 22/08/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı Musa BAĞCI (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ECE

Doç. Dr. Mehmet BİLEN

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'e (s.a.v) nisbet edilen hadislerin sübûtu ve anlaşılması ilk dönemlerden beri Müslüman âlimlerini ciddi şekilde meşgul etmiştir. Zira hadisler dinimizin ikinci kaynağı olan sünnetin tespitinde başvurulacak en önemli kaynaklardandır. Dolayısıyla dinin doğru bir şekilde anlaşılması için gelen hadislerin sıhhatları tespit edilmelidir. Sübût kadar manaya/ delalete yönelmek gerekir. Zira murad-ı nebinin anlaşılması son derece önemlidir.

Bu amaçla yapılan çalışmalardan bazıları da tek bir hadisin hem sübût hem de delalet açısından incelenmesidir. Biz de yüksek lisans tezi olarak kıyamette insanoğlunun hesaba çekileceği ilk amelin namaz olduğunu belirten hadisi incelemeye karar verdik.

Çalışmamızın konusunu oluşturan, “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli namazıdır. Namazını eksiksiz kılmışsa âmel defterine tam olduğu kaydedilir ve kişi kurtulur. Şayet eksik kılmış ise Allah(c.c) meleklerine: “Kulumun nafileleri var mı? Eğer nafileleri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın” der. Eğer nafileleri de yoksa kişi hüsrana uğrar ve iki tarafından tutulup ateşe atılır. Sonra diğer ameller de buna göre alınıp değerlendirilir.” meâlindeki nebevî hadisin tahlilini yapmaya gayret sarf ettik. Bu tahlildeki maksadımız, hadisi sened ve metin tenkidine tabi tutmaktır.

Bir giriş ve iki bölüm şeklinde ele alınan çalışmanın giriş kısmında, çalışmanın konusu, amacı, metod ve sınırları hakkında bilgi verildikten sonra genel hatlarıyla hadisin muhtava konusu ele alınmaktadır.

Birinci bölümde, hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v) aidiyetini tespit amacıyla; hadisin geçtiği kaynakların tesbiti, sened ve metin tenkidi üzerinde durulmaktadır.

İkinci bölümde ise, bu hadisin nasıl anlaşıldığı ve bu bağlamda hadisin hangi amaçlarla kullanıldığı meselesi çalışıldı. Bu tezde vardığımız neticeyi de sonuç bölümünde dile getirdik.

Tez konusunun seçiminde ve tezin hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet BİLEN ve tezimi okuma gayretini gösteren Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZÇELİK hocama teşekkürü bir borç olarak telakki etmekteyim.

Hüsamettin KAYA

Diyarbakır 2017

ÖZET

Bu çalışmada, Ebu Hüreyre, Temim ed-Dârî, Temim b. Seleme ve ismi belirtilmeyen bir sahâbî tarafından rivayet edilmiş olan, kıyamet günü insanların hesaba çekileceği ilk amelin namaz olduğuna dair hadisin sened ve metin açısından tenkidi ile hadisin nasıl anlaşıldığı meselesi ele alınmaktadır.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir.

Girişte araştırmanın konusu, sınırları, amaç ve metodu ile genel hatlarıyla hadisin muhtevası hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, hadisin kaynakları ve rivayet tarikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölümde hadis, sened tenkidine tabi tutulmuştur.

İkinci bölümde ise, metin tenkidinin yanı sıra hadisin nasıl anlaşıldığı konusu da ele alınmıştır. Bunun yanında hadisin İslamî ilimlerdeki kullanımına da değinilmiştir.

Sonuç olarak hadisin isnad, metin ve yorumlanmasında muhaddisler ve muhaddisler dışındaki ‘ulema tarafından makbul olduğunu ve bunun yanı sıra ihtilafsız olarak hadisin sahih ve hasan olarak değerlendirildiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Namaz, Hesap, Kıyamet Günü, Nafile

ABSTRACT

In this study, the issue that is about a hadith come through Ebu Hureyre, Temim ed-Darî, Temim b. Seleme and one anonyms companion of prophet, which tells us that the first deed that is questioned on the day of judgement will be salaah, evolved intermi of hadithi's text and criticism.

This study consists of introduction and two chepters.

In the introduction port information about study's subject borders, aim and metod and hadith's content with it's in general termhos been given.

In the frisht chopter, hadith's resavice and rumaur passaye has been determined. Besides, in this chapter, the hadith has been exposed to text criticism.

In the second chopter, beside text criticism, the issue about how this hadith is understood has been deoled. Baside this, the usage of this hadith in the islamic science has been deoled, too.

As a result, it was reoched a conclusion that this hadith is evaluted as authantic and acceptable by the norrators of hadith and the other ulema interms of impulations and interpretation, uncartroversially.

Key Words

Prayer(salaah), Kiyamah, Account, Futile

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
2. ARAŞTIRMAMIZIN SINIRLARI.....	8
3. ARAŞTIRMANIN AMACI ve METODU.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN KAYNAK TESPİTİ VE İSNAD TENKİDİ

1.1. HADİSİN KAYNAKLARI.....	11
1.2. HADİSİN RİVAYET TARİKLERİ.....	11
1.2.1. Ebu Dâvud et-Tâyâlisî'nin (ö. 204/819) Müsned'inde:.....	12
1.2.2. Ibn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) el-Musannef'inde:.....	13
1.2.3. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde:.....	15
1.2.4. Ibn Mâce'nin (ö. 273/886) Sünen'inde:.....	17
1.2.5. Ebu Dâvud'un (ö. 275/888) Sünen'inde:.....	20
1.2.6. et-Tirmizi'nin(ö.279/892) Sünen'inde:.....	21
1.2.7. en-Nesai'nin(ö. 303/915) Sunenu'l-Kubrâ'sında:.....	21
1.3. İSNAD TENKİDİ YÖNÜNDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	24
1.3.1. Sened Ağı.....	24
1.3.2. Sened Tenkidi.....	26
1.3.2.1. Ebu Dâvud et-Tayalisi'nin (ö. 203/813) Müsned'inde:.....	28

1.3.2.2. Ibn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) el-Musennef'inde:.....	31
1.3.2.3. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde:.....	42
1.2.2.4. Ibn Mâce'nin (ö. 273/886) Sünen'inde:.....	51
1.3.2.5. Ebu Dâvud'un (ö. 275/888) Sünen'inde:.....	57
1.3.2.6. et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) Sünen'inde:.....	59
1.3.2.7. en-Nesaî'nin(ö. 303/915) Sunenu'l-Kübra'sında:	62
1.3.3. İsnadların Genel Değerlendirmesi	69

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSİN MUHTEVA TAHLİLİ

2.1. METİN TENKİDİ YÖNÜNDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	71
.....	71
2.1.1. Hadisin Muhteva Analizi	71
2.1.2. Hadiste İdrac İddiası	73
2.1.3. Metin İnşası	75
2.1.4. Hadis'in Şerhlerde Yorumlanması	75
2.1.5. Hadisin Diğer Hadislerle Birlikte Anlaşılması	78
2.2. HADİSİN İSLAMİ İLİMLERDEKİ KULLANILIŞI.....	82
2.2.1. Hadisin Kelam İlminde Kullanılışı	82
2.2.1.1. Namazın Terkinde Kişinin Tekfiri	82
2.2.1.2. Kıyamet Günü Hesap Meselesi	83
2.2.2. Hadisin Fıkıh İlminde Kullanışı	84
2.2.2.1. Namazın Fazileti.....	84
2.2.2.2. Nafilelerin Önemi.....	85
2.2.2.3. Nafilelerin Farzlardaki Eksiklikleri Tamamlama Rölü	86
2.2.2.4. Namazın Kazası	86
2.2.3. Hadisin Tefsir İlminde Kullanışı	87
2.2.3.1. Namazın Titizlik, Devamlılık ve Zayıf Etmeyecek Şekilde Kılınması.....	87
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>a.y.</i>	Aynı yer
<i>b.</i>	Bin, ibn
<i>c.c.</i>	Celle Celaluhu
<i>Der.</i>	Dergi
<i>DİA.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>Çvr.</i>	Çeviren
<i>Hn</i>	Hadis numarası
<i>Nşr.</i>	Neşreden
<i>Krş.</i>	Karşılaştırmız
<i>r.a.</i>	Radiyallahu anh
<i>r.anhum</i>	Radiyallahu anhum
<i>s.</i>	Sayfa
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk</i>	Tahkik eden
<i>Tsz.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>v.s.</i>	Ve sâire
<i>Yay.</i>	Yayımları, yayınevi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslamın beş şartından biri olan Namaz Farsçada “ta’zim için eğilmek, kulluk ve ibadet anlamlarına gelmektedir. Arapçası salâttır. Salât, sözlükte dua etmek bağışlanma dilemek ve yalvarmak manalarını ifade etmektedir. Çoğulu salavât olan bu kelime, terim olarak tekbirle başlayıp selamla son bulan belirli hareket ve sözlerden oluşan bedeni bir ibadeti ifade etmektedir. Namâz ibadetindeki rükünlerin aynı zamanda sözlü ve fiili bir dua olması hasebiyle terim ve sözlük anlamları açısından birbirleriyle ilişkilidirler.¹

Kur’an-ı kerimde namazı ifade etmek için zikir kelimesinin yanı sıra tesbih kelimesi de kullanılmıştır. Diğer yandan islam literatüründe islam’ın beş rüknünden biri olan ve bu dinin mensuplarının en önemeli ortak paydalarından birini teşkil eden namaz ibadeti esas alınarak bazı inanç meselelerinde farklı yorumları benimseyen değişik mezheplere bağlı müslümanları ifade etmek için “ ehlû’l-salat” (namaz ehli) tabiri kullanıldığı da görülmektedir.²

Salat kelimesi ve türevleri sözlük ve terim anlamlarıyla Kur’an-ı kerimde doksan dokuz yerde geçmektedir.³ Hadislerde ise salat kelimesinin bu anlamlarla kullanışı sıkça görülmektedir.

Namazın Tarihiçesi:

¹ M.Kamil Yaşaroğlu, “Namaz”, **DİA**, İstanbul, 2006, c.32, s.350-357.

² Yaşaroğlu, “Namaz”, c. 32, s. 350-357.

³ Bkz., Muhammed Fuâd, Abdalbaki, **el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Çağrı Yay. İstanbul, 1990, s. 412-414.

Kur'an-ı Kerim'de hemen hemen bütün ilahi dinlerde namaz ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Adam, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'den sonra namazı terkeden bir neslin geleceği⁴, Hz. Zekeriyya'nın namaz kıldığını⁵, Hz. İsa'nın beşikteki mucizevi konuşmasında namaz vecibesine atıfta bulunması,⁶ Hz. İbrahim'in yanı sıra Lut İshak ve Ya'kub'un namazı emretmelerinin vahyedildiğini,⁷ Hz. İsmail'in halkına/ailesine namazı emrettiğini,⁸ Hz Lokman'ın oğluna namazı hakkıyla kılmasını öğütlediğini,⁹ Hz. İbrahim'in namazı sadece Allah rızası için kıldığını ifade ettiği,¹⁰ Kendisini ve neslini namazı dosdoğru kılan kullarından eylemesi için dua ettiği,¹¹ Hz. Musa'ya Allah'ı anmak üzere namazı kılmasının emredildiği ifade edilmekte¹² ve Allah'ın İsrail oğullarından yerine getirme sözü aldığı görevler arasında namaz da yer aldığı görülmektedir.¹³ Yine Ashâb-ı Kehf kıssasından bahsedilirken mescid kelimesinin geçmesi o dönemde de namaz ibadetinin var olduğunun belirtisidir.¹⁴

Hadis ve tarih eserlerinden yola çıkarak ise İslam öncesi Hicaz ve Arap toplumunda Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği tevhîd dininin etkilerinin şekil ve mahiyet bakımından değiştirilmiş olsa da devam ettiğini Ebû Zer el-Ğifari ve Zeyd b. Amr b. Nufeyl gibi bu dine mensup kişilerin Ka'be'ye dönerek namaz kıldıklarından anlaşılmaktadır.¹⁵ Buna karşılık Cahiliye Arapları arasında belli bir namaz kılma şeklinin olduğu bilinmemektedir. Ancak İbn Abbasın bir açıklamasına dayandırılan bir yorumda Kureyş kabilesinin ıslık çalıp el çırparak kabeyi tevaif etme şeklinde bir ibadetleri olduğu söylenmektedir.¹⁶

⁴ Meryem 19/59.

⁵ Âl-i İmrân 3/39.

⁶ Meryem 19/31.

⁷ el-Enbiyâ 21/73.

⁸ Meryem 19/55.

⁹ Lokmân 31/17.

¹⁰ el-En'âm 6/162.

¹¹ İbrâhîm 14/40.

¹² Tâhâ 20/14.

¹³ el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/12.

¹⁴ el-Kehf 18/21.

¹⁵ Cevâd Ali, **el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab kable'l-İslam**, çvr. Mehmet Bağış, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyy, Beyrut, 2014, VI, 473-475.

¹⁶ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, et-Taberî, **Camiu'l-Beyan**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risale, 1420,2000, yrsz., XIII, 521.

Kaynaklarda İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren namaz ibadetinin mevcut olduğu ve beş vakit namaz farz olmadan önce sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kılındığı belirtilmektedir. Üç yıl süren gizli davet ve sonrasında açık davet sürecinde Hz. Peygamber, evinde, dağ eteklerinde öğle vaktinin sakinliğinde Haremde namaz kılmıştır. Zaman zaman Hz. Ali'yi de yanına alarak Mekke dışına çıkarak akşam namazı kıldıkları ve hava kararınca da döndükleri kaynaklarda yer almaktadır.¹⁷ Ancak İslamiyet'in bu gün bilinen şekliyle beş vakit namaz hicretten bir buçuk yıl kadar önce Mi'rac gecesinde farz kılınmıştır.¹⁸

¹⁷ Yaşaroğlu, 'Namaz', c.32, s.350-357.

¹⁸ Yaşaroğlu, 'Namaz', c.32, s.350-357

Kur'an ve Sünnette Namaz:

Kur'an-ı kerimde mutlak biçimde namaz emrinin defalarca geçtiği gibi bazı yerlerde çeşitli usullerle namazın önemine işaret edilerek namaz kılanlardan övgü ile bahsedilmiş,¹⁹ namazı ciddiye almayıp özünden uzaklaşanlar yerilmiştir.²⁰ Birçok ayette salat kelimesi ile birlikte ikame kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir.²¹ Buda namazın vaktinde eksiksiz bir biçimde erkânına riayet edilerek ve devamlı olarak kılınması gereğine dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra Kur'anda salat kelimesinin sıkça zekât veya infak anlamlarını ifade eden kelimelerle kullanıldığı görülmektedir. Çünkü zekât'ın malı tezkiye ettiği gibi namazında ruhu tezkiye ettiği anlamına vurgu yapılmaktadır.²²

Hadis kaynaklarında Mi'rac hadisesini takip eden günlerde Hz. Cebrail'in Kabede Hz. Peygambere imamlık yapmak sureti ile beş vakit namazı kıldırıldığı, her bir namazın başlangıç ve bitiş vakitlerini uygulamalarıyla gösterdiği ve bunları ayrıca sözlü olarak da açıkladığı kaydedilmektedir. Namazın kılınış şekline dair Kur'an da ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber çeşitli ayetlerde kıraat, ka'de, kible, abdest, rukû' ve secde gibi namazın şartlarına ve rükünlerine işaret edilmiştir. Hz. Peygamber Namazın, İslam'ın beş şartından biri olduğunu,²³ Âmellerin en faziletlisi olduğunu,²⁴ Kulun kıyamet günü ilk olarak namazdan hesaba çekileceğini bildirmiştir.²⁵ Ayrıca namazı benden gördüğünüz gibi kılınız sözüyle namazın rekât sayılarını ve kılınış şeklini uygulamalarıyla öğretip açıklamıştır.²⁶

Fıkıh Lıteratüründe Namaz:

Ashâb döneminden itibaren namaz ibadeti, bütün çeşitleriyle Hz. Peygamber'in uygulama ve açıklamalarına uygun şekilde nesilden nesile dinî hayatın

¹⁹ el-En'âm 6/92; el-Mü'minûn 23/9; el-Meâric 70/22-35.

²⁰ el-Mâûn 107/5.

²¹ el-Bakara 2/110, 277; el-Mâide 5/55; el-Enfâl 8/3.

²² el-Bakara 2/83; et-Tevbe 9/18; en-Nûr 24/56.

²³ Muhammed b.İsmail Buhârî, **el-Cami'us-Sahîh**, tkh. Mustafa Dibbağ, Beyrut, 1407, 1987, İmân, 1, (I, 11); Müslim ibn Haccâc, **Sahihu'l-Müslim**, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru't-Turasu'l-Arabiyye, Beyrut, tsz., İmân, 19-22, (I, 46); Ebû İsa Muhammed es-Sülemî, et-Tirmizî, **Sünen**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, yer ve tarihsiz, İmân, 3, (V, 5).

²⁴ Buhârî, Tevhîd, 48, (VI, 2740).

²⁵ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, Beyt'ül Efkâr'üd-Devliyye, Riyad, 1420/1999, Salât, 145, (I, 313).

²⁶ Buhari, 10 Ezan, 18 (I,155).

canlı bir parçası olarak intikal ettirilmiş, bütün müslümanlar ve İslâm âlimleri namazın farz olduğu hususunda görüş birliği içinde olmuştur. Bu sebeple fıkıh eserlerinde namazın farziyetinin kitap, sünnet ve icmâ delillerine dayandığı ve bu ibadetin en kuvvetli dinî vecîbelerden biri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca hadis kaynaklarında yer alan Resûl-i Ekrem'in namazla ilgili fiilî, kavli ve takrirî sünnetleri fakihler tarafından fıkıh metodolojisi çerçevesinde değerlendirilerek namazın çeşitleri, rek'at sayıları, vücûb ve sıhhat şartları, rükünleri, kılınış biçimleri ve benzeri konular ayrıntılı şekilde incelenmiştir.²⁷

Fıkıh eserlerinde namazla ilgili konular, tahâret kısmından sonra ibadetlerin ilki olarak "kitâbü's-salât" başlığı altında ele alınır. Namazın ibadetler içindeki özel konumu ve önemi sebebiyle olağan dışı durumlarda namazın terkedilmesine izin verilmesi yerine eda edilmesi hususunda bazı kolaylıklar sağlanması cihetine gidilmiştir. Genel olarak zorluk ve sıkıntı söz konusu olduğu için hastalık ve yolculuk halleri namazda bir kolaylaştırma sebebi sayılmıştır. Hastanın namazı kendi gücüne göre belirlenmiş, hastalığın ağırlaşması ölçüsünde namazın eda şeklinde kolaylık sağlanmıştır. Namaz sırf bedenî bir ibadet olduğu için bu ibadeti kişinin bizzat ifa etmesi gerekir, dolayısıyla bir başkasının yerine namaz kılmak câiz değildir. İslâm âlimleri namaz vecîbesini bilerek terketmenin büyük günah olduğu hususunda müttefiktir. Namazı alenen terkedenlere bazı dünyevî müeyyideler uygulanmasıyla ilgili hükümlerin dinî hayata müdahale amacı taşımayıp sosyal düzen mülâhazalarına dayalı olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Namazın Hikmeti:

İmandan sonra en faziletli amel sayılan ve kelime-i Şehâdetten sonra İslâm'in en önemli rüknü olan namazın aynı zamanda mükemmel bir dua niteliğinde olduğu söylenebilir. Belli davranışlar ve özel rükünlerle Allah'a kulluk etmenin ifadesi olan namazın dış görünüşü birtakim şekiller ve zikirten ibaret olmakla birlikte gerçek mahiyeti yaratıcıya yakarmak, O'nunla konuşmak ve O'na yakınlaşmaktır. Namaz kişinin bedeni, dili ve kalbiyle, kısaca bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi halidir. Bu özelliğinden dolayı diğer bütün ibadetlerin özü

²⁷ Yaşaroğlu, "Namaz", c.32, s.350-357.

²⁸ Yaşaroğlu, "Namaz", c.32, s.350-357.

sayılmıştır. Hz. Peygamber bir hadisinde, “Namaz dinin direğidir”²⁹ demiş, namazın en önemli rüknü durumundaki secdeyi ise kulun Allah’a en yakın olduğu durum olarak nitelendirmiştir.³⁰ Kur’an’da kurtuluşa eren müminlerin vasıfları sayılırken namazda huşû duyma özelliği de zikredilmiştir.³¹ Namazı huşû içinde kılmak, kulun Allah’ın huzurunda olduğu şuuruna varıp O’nun azametini kalpte hissederek bu ibadeti yerine getirmesi demektir. Kalple (zihin- duygu iş birliği) yapılan ve bir âyette³² “kunût” kelimesiyle ifade edilen huşû, namaz kılan müminin huzurunda bulunduğu rabbinin büyüklüğüne yaraşır bir saygı, kulluk ve itaat duygusu şeklinde gerçekleşir. Namaz hem şekil hem muhteva olarak kulluğun derinden yaşanmasına ve hareketlerle ifade edilmesine en uygun ibadettir. Sembolik yönü de olan namazın bu mânevî derinliği kazanabilmesi için bedensel hareketler, dilin âyetlerin ve duaların lafızlarını okuması yeterli olmayıp bu şekli kalıpların kalpteki kulluk niyeti ve Allah’a saygı bilinci ile bütünleştirilmesi gerekir. Gazzâlî, namazdaki şekli unsur ve uygulamaların gerçek ibadet vasfını kazanabilmesi için şu psikolojik süreçlerin gerekli olduğunu belirtmektedir: “Kalp huzuru, okuduğunu anlamak, anladığına saygı göstermek, Allah’ın yüceliğini ve O’nun karşısındaki sorumluluğun büyüklüğünü hissederek bu şuur içerisinde korkup titremek, bununla birlikte her şeye rağmen kulluk görevini yerine getirmekten dolayı Allah’ın vaad ettiği mükâfata kavuşma ümidini taşımak ve Allah’a karşı kulluk görevinde her zaman kusurlu olduğunu göz önünde bulundurarak bundan dolayı mahcubiyet duymaktır.”³³ Şah Veliyyullah ed- Dihlevî namazı insanın Allah’a olan bağlılığını, O’nun yüceliği karşısındaki eksiklik ve küçüklüğünü, neticede Allah’a duyulan minnettarlığın ve şükran duygularını dile getiren beden duruşu, sözler ve hareketler bütünü olarak açıklar. Ona göre kıyam, kıraat, rükû, secde, ka’de ya da iftitah tekbiri huşûun işareti ve bedendeki tâzim hissini ifade etmesi bakımından namazın farzları olarak belirlenmiştir. Kalpte huşû ve bedende tâzim hissi olmaksızın kılınan namaz gerçek anlamda namaz değildir. Hasta ve güç yetiremeyen kimselerin bazı bedenî

²⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah, **Müsned**, thk. Şuâyb Arnavutî, el-Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1995/1416 V, 231, 237.

³⁰ en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahman, **Sünen**, thk. Abdulfettah Ebû Gûdde, Mektebetu’l-Metbuatu’l-İslamiyye, Halep, 1406,1986, Mevâkitü’s-salât, 35.

³¹ el-Mü’minûn 23/ 1-2.

³² el-Bakara 2/238.

³³ Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Gazzali, **İhya ‘Ulumu’d -Din**, Beyrut 1417/1997, I, 214-217.

hareketleri yerine getirmeksizin namaz kılmalarının câiz olmas namazın özünün kalpteki huşû hissi olduğunu göstermektedir.³⁴ Bütün ibadetlerin esasını teşkil eden Allah'ı anmanın en güzel şekli namazdır. Nitekim bir âyette, “Beni anmak için namaz kıl” (Tâhâ 20/14) buyurulmuştur. Günün belirli vakitlerinde yerine getirilmesi gereken namaz, günlük hayatın yoğun meşguliyetleri içinde kişinin Allah'ı hatırlamasını ve Allah'ın yaptıklarından haberdar olduğunu farketmesini sağladığı gibi ona Allah'ı unutturacak durumlara karşı koruyucu bir siper vazifesi görür. Diğer taraftan namaz Allah'ın ihsan ettiği nimetlere karşı kulun şükrünün bir ifadesidir. Namaz aynı zamanda müminin hayatında bir denge unsurudur. Her gün belirli vakitlerde eda edilen bu ibadet kişiyi disipline ve düzenli bir hayata alıştıırır. Kişiyi ruhen arındırıp yüceltmesi yanında namazın beden, elbise ve namaz mahalliyle ilgili temizlik şartı gereği maddî temizliğe vesile olduğu, ayrıca vücudun çeşitli organlarının hareket etmesine, eklemlerin bükülmesine zaman ve kasların gerilip gevşemesine imkân sağlayarak vücuda zindelik verdiği göz ardı edilmemelidir. Namaz bütün varlıkların ibadet şekillerini içinde toplayan bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerîm göklerde ve yerde olan her şeyin kendi varlık tarzına ve ifade biçimine göre Allah'ı andığını, O'na boyun eğerek secde ettiğini, O'nu övgü ile anıp yücelttiğini, dua ve ibadetle O'na yakınlaşmaya çalıştığını bildirmektedir.³⁵ Metafizik bir bakışla dağların dikey, hayvanların yatay durumda, besinleri kökleriyle aldıkları için bitkilerin başları aşağı vaziyette kendi varlık tarzlarına göre Allah'a ibadette buldukları dikkate alındığında insan da namaz sırasında kıyam, rükû ve secde hallerinde bu tesbihata katılmış olur.³⁶

Namaz aynı zamanda hata ve günah kirlerinden arınmanın bir yoludur. Zira şuurla kılınan her namaz aynı zamanda bir tövbe niteliği taşır. Günlük farz namazlara ibaret eden Hûd sûresinin 114. Âyetinde iyiliklerin kötülükleri gidereceği ifade edilir. Dolayısıyla beş vakit namaza devam edildikçe arada meydana gelebilecek küçük günahlar silinir. Nitekim Hz. Peygamber, beş vakit namazın iki namaz arasındaki küçük günahlara kefâret olduğunu³⁷ ve güzel bir şekilde abdest alıp beş

³⁴ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, **Hüccetüllâhi'l-Bâliğa**, nşr. Seyyid Sâbik, Kahire, tsz., Mektebetü'l-Müsennâ I, 152-153.

³⁵ er-Ra'd, 13/15; en-Nahl, 16/48, 49; el-İsrâ, 17/44; el-Hac, 22/ 18; en-Nûr, 24/41.

³⁶ Muhammed Hamîdullah, **İslâm'a Giriş**, trc. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1961, s. 60.

³⁷ Buhârî, Mevâkitü's-Salât, 4; 6 (I, 196-197).

vakit namazı vaktinde kılan, rükû, secde ve huşûunu tam olarak yerine getiren kimseyi Allah'ın affedeceğini belirtmiştir.³⁸ Diğer taraftan namazı “gözümün nuru” diye nitelendiren Resûl-i Ekrem³⁹ günlük farz namazları bir insanın kapısının önünden akıp giden bir ırmağa, namaz kılmayı da bu ırmakta her gün beş defa yıkanmaya benzeterek nehirde günde beş defa yıkanan kimsede kir kalmayacağı gibi beş vakit namaz kılan kimsenin günahlarının Allah'ın sileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Namaz Allah ile kul arasındaki ilişkiyi bir ömür boyu amelî olarak sürdüren, insanın eylemlerini dinî ve ahlâkî hükümler çerçevesinde geliştirmesine yardımcı olan bir ibadettir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de namazın ahlâkî tesirlerine ve kötülöklere karşı koruyucu özelliğine işaret edilerek, “şüphesiz namaz hayâsızlıktan ve kötölükten meneder”⁴¹ buyurulmaktadır. Hem zâhirî şartlarına ve rükünlerine hem ihlâs, huşû, takvâ gibi mânevî şartlarına özen gösterilerek kılınan namaz hayâsızlık ve kötölük olarak değerlendirilen tutum ve davranışlarla uyuşmaz. Namaz âdetâ bir nasihatçı ve uyarıcı gibi kişiyi bu davranışlardan meneder. Namaza devam edildikçe genellikle kötölöklere ve günahlara karşı koyma duygusu gelişir. Böylece kişi büyük günahlardan uzaklaşmaya başlar, alıştıklarından pişmanlık duyarak tövbe etmeye yönelmektedir.⁴²

2. ARAŞTIRMAMIZIN SINIRLARI

Çalışmanın konusu, başta en eski hadis kaynaklarından bazılarında olmak üzere, birçok hadis musannefatında yer almış olan Ebû Hüreyre, Temin ed-Dârî, Temim b. Seleme ve ismi belirtilmeyen bir sahâbî vasıtasıyla bize ulaşan ve “*kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk amelinin farz namazlar olduğunu*” belirten ve genel olarak “*إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة*” şeklinde başlayan rivayettir. Bu rivayetin isnad ve metin yönünden incelenmesi tezimizin temel konusunu teşkil etmektedir. Rivayet, kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk amelin farz namazlar olduğunun yanı sıra eksik farzların da kılınan nafilelerden tamamlanacağını ve diğer ibadetlerinde böyle olacağına dair malumatı içerdiğinden, bu mesele veya kavramların da çalışmanın konusu dâhilinde olması kaçınılmaz olmaktadır.

³⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 9, (I, 163).

³⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 128, 199.

⁴⁰ Müslim, Mesâcid, 51, (I, 462)

⁴¹ el-Ankebût 29/45.

⁴² Yaşaroğlu, ‘Namaz’, c.32, s.350-357.

Öncelikle belirtmek gerekir ki çalışma, Kutub-i Sitte olarak bilinen hadis kaynaklarında ve bunlardan önce kaleme alınan hadis musannefatındaki rivayetler ışığında ele alınacaktır. Diğer bir deyişle bir anlamda kendilerinden sonraki eserlere ilham kaynağı olan ve onlara kaynaklık eden eserler çalışmanın referansları olacaktır. Çünkü sözünü ettiğimiz eserlerin müellifleri kendi alanlarındaki ilk eserleri ortaya koyanlardır. Onlardan sonraki müelliflerin eserleri, bu eserlerden mülhemdir. Bu nedenle çalışmada araştırdığımız hadisin geçtiği et-Tayâlisî'nin (ö. 204/813) *Müsned*'i, Ibn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i, Ibn Mâce (ö. 273), Ebû Dâvud (ö. 275/888) ve et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'leri ile Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ'sı* referans olarak ele alınacaktır

3. ARAŞTIRMANIN AMACI ve METODU

Bu çalışmanın amacı; tezimizin konusunu teşkil eden hadisin, zikrettiğimiz kaynaklardaki bütün tariklerini tespit ettikten sonra hadisi doğru bir şekilde anlayabilmektir. Ancak, Nebvî mesajın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi hem çok güç, hem de güç olduğu kadar büyük öneme haizdir. Bu sebeple de rivayetlerin bir bütünlük içerisinde ele alınması gerekmektedir.⁴³ Çünkü rivayetlere parçacı ve belli bir düşünceyi yansıtan bir bakış açısıyla bakmak, bu rivayetlerde asıl verilmek istenen mesajın bilinmesine engel olabilmektedir.

Bu anlamda ikinci bir husus da şudur ki; ilim(ler)in birden ve yeni bir temel atarak ortaya çıkmadıkları, aynı şekilde ilim adamlarının bir tez, bir teori veya bir görüş ileri sürerken, tamamen kendilerine ait bir şeyi ortaya atmadıkları tarihî bir gerçektir. Yani, her ilim adamı, kendisinden önceki ilim adamlarının yoğun çabalar sonucu meydana getirdiği ilmî mahsulden muhakkak yararlanmışır veya yararlanmak durumunda kalmıştır.⁴⁴ Bunun içindir ki çalışmada, hadisin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla başta şârihlerin olmak üzere ilim ehlinin, hadise hangi bakış

⁴³ Salih Karacabey, **Hadis Tenkidi Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları**, Sır Yay., İstanbul, 2001, s. 249; Mustafa Ahmet ez-Zerka, **Hadislerin Anlaşılmasında Akıl ve Fıkıhın Rolü**, Çev., Abdullah Kahraman, Akademi Yay., İstanbul, 2002, s. 21- 22.; Saffet Sancaklı, **Sünneti Doğru Anlamak Hadislerin Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler**, Sır Yay., İstanbul, 2001, s. 115-118.

⁴⁴ Rıdvan Yarba, **‘Kader ile İlgili Bir Hadisin Tahlili,’** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır, 2010, s. 11.

açısıyla baktığına ve nasıl bir yorum getirdiğine bakılarak görüşlerinden yararlanmaya çalışılacaktır.

Bunu yaparken şu metodun takip edilmesi uygun görülmüştür: Öncelikli iş olarak mezkûr hadisin, farklı tüm tariklerinin senedini ortaya koymak olacaktır. Daha sonra bu senedlerde, inkitâ, garâbet vb. durumların olup olmadığı incelenecektir. Buna paralel olarak senedi oluşturan ravi zincirindeki her bir ravinin de durumu rical kitapları yardımıyla ortaya konacaktır. Zira hadis (usûlü) âlimleri hadislerin sıhhat, zayıflık veya mevzûluğuna karar verirlerken ilk olarak senedi inceleme konusu yapmışlardır. Bu nedenle hadisin iki parçasından (sened + metin) biri olan senedi oluşturan ravilerin her birinin güvenilirlik, doğruluk, zabt (hafıza durumu), gaflet vb. durumları son derece önemlidir. Bu sayede ele alınan hadisin senedinin sağlam/sahîh olup olmadığı ortaya konmuş olacaktır. Zira bir hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v) aidiyeti kesinleşmeden ya da en azından zann-ı gâlib ile Hz. Peygamber (s.a.v)'e ait olduğuna kanaat getirmeden, haberler üzerinde yapılan faaliyetlerin bir faydası olmayacaktır.⁴⁵

Bundan sonra da hadisin ikinci kısmı olan metnin tenkidi yapılmaya çalışılacaktır. Bilindiği üzere mütekaddimûn hadis âlimlerinin, nicelik olarak az bir kısmı istisna edilecek olursa, birçoğu sened üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁶ En azından sened üzerine sarf ettikleri çabayı metin üzerine sarf etmemişlerdir. Oysa rivayetlerin Kur'ân'a, İslâm Dini'nin genel ilkelerine, Hz. Peygamber'in (s.a.v) murâdına uygun olup olmadığının; hem sened tenkidi, hem metin tenkidine gereken önemin verilmesiyle anlaşılabilceği kanaatindeyiz. Çünkü başta sahâbiler olmak üzere, muhaddisler ve fakihler de bu yöntemi kullanmışlardır.⁴⁷ Metin tenkidi yapılırken; hadisin diğer hadislerle birlikte anlaşılması ve hadisin islamî İlimlerde nasıl kullanıldığı gibi alt başlıklar da ele alınacaktır.

⁴⁵ Yarba, **Kader ile İlgili Bir Hadisin Tahlili**, s. 12.

⁴⁶ M. Hayri Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 55.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz., Misfir b. Gurmullah ed-Dümeyni, **Hadiste Metin Tenkidi Metodları**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN KAYNAK TESPİTİ VE İSNAD TENKİDİ

1.1. HADİSİN KAYNAKLARI

Burada, araştırmamızın konusunu teşkil eden hadisin/rivayetin farklı tarîklerinin bir araya getirilmesine gayret sarf edilecektir. Ancak bu işlem yapılırken Kutub-i Sitte ve onlardan önce tasnif edilmiş olan eserlerdeki rivayetler göz önünde bulundurulacaktır. Zira daha sonra kaleme alınan eserler büyük oranda bu eserlerden yararlanılarak ya da bu eserler tekrar ele alınarak meydana getirilmiştir. Bu sebeple araştırmamızın kaynakları, Kutub-i Sitte ve daha öncesindeki musannef, müsned, mu'cem, câmi' ve sünenler olacaktır. Ancak konumuzu oluşturan hadis'in sadece et-Tayâlisî'nin (ö. 204/813) *Müsned*'i, Ibn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i, Ibn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvud (ö. 275/888) ve et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'leri ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında yer aldığı tespit edilmiştir.

1.2. HADİSİN RİVAYET TARİKLERİ

Araştırmamızın konusunu teşkil eden hadis, yukarıda görüldüğü gibi hadis külliyyâtının en eski kaynaklarının birçoğunda yer almış bulunmaktadır. Söz konusu rivayetin bu kaynaklardaki bütün tarîkleri tespit edilerek, ortak metne ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca rivayetin farklı tarîklerindeki lafız farklılıkları ortaya çıkarılacaktır. Kaynaklardan, müelliflerinin vefat tarihleri göz önünde tutularak kronolojik sıraya göre hadisin metinleri tespit edilip, hadisin sıhhat durumu belirlenecektir. Böylelikle hadisin metninde ya da manasında bir değişiklik olup olmadığı ortaya çıkarılmış olacaktır. Nitekim bilindiği üzere bazı raviler hadisleri naklederken, naklettikleri metni okudukları gibi değil de anladıkları ve

yorumladıkları şekilde nakletmişlerdir.⁴⁸ Yani mana ile rivayette bulunmuşlardır. Bu da anlamla ilgili bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden hadis bu açıdan da ele alınacaktır.

Tezimizin konusunu oluşturan hadisin kaynaklardaki rivayet tariklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.2.1. Ebu Dâvud et-Tâyâlisî'nin (ö. 204/819) Müsned'inde:

” حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ ، عَنِ الْحَسَنِ ، قَالَ : قَدِمَ رَجُلٌ الْمَدِينَةَ فَلَقِيَ أَبَا هُرَيْرَةَ فَقَالَ لَهُ أَبُو هُرَيْرَةَ : كَأَنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ الْبَلَدِ ، قَالَ : أَجَلٌ قَالَ : أَفَلَا أُحَدِّثُكَ حَدِيثًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَنْفَعَكَ بِهِ ؟ ، قَالَ : بَلَى ، قَالَ : فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ ، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَلَائِكَتِهِ : انظُرُوا فِي صَلَاتِهِ ، أَتَمَّهَا أَمْ نَقَصَهَا فَيَنْظُرُوا ، فَإِنْ كَانَتْ كَامِلَةً كُتِبَتْ كَامِلَةً ، وَإِنْ كَانَ انْتَقَصَ مِنْهَا شَيْءٌ قَالَ : أَكْمَلُوا لِعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِهِ ثُمَّ تَوَخَّذْ الْأَعْمَالَ عَلَى قَدَرِ ذَلِكَ .”

“Ebû Dâvud > Ebû'l-el-Eşheb > Hasan > Medine'ye gelen bir adam Ebû Hüreyre ile karşılaşmıştır. Ebû Hüreyre ona “sanki bu memleketten değilsin” dedi. Adam: “Evet, değilim.”

Ebû Hüreyre: “Sana Resûlullah'dan (s.a.v) işittiğim bir hadisi söylememi ister misin? Umulur ki sana faydası olur.” Adam, “Evet” deince Ebû Hüreyre dedi ki: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: *Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk âmeli namazıdır. Allah (c.c) Meleklerine: “Kulumun namazlarına bakın! Tam mı kıldı, eksik mi kıldı ?” diyecektir. Melekler kulun namzına bakarlar tam ise âmel defterine tam olduğu kaydedilir. Şayet eksik bir şey var ise Allah (c.c): “Kulumun eksik farzlarını kıldığı nafilelerle tamamlayın” diyecektir. Sonra diğer âmeler de buna göre alınır/değerlendirilir*’⁴⁹”

⁴⁸ Bkz. Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV. Yay., Ankara 2000, s.169.

⁴⁹ Süleyman b. Dâvud et-Tayalisi, **Müsned**, thk, Dr.Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dârü'l-Hicr, 1999/1419, I, 213.

1.2.2. Ibn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'inde:

a)

“حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ ، قَالَ :
إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاةَ ، فَإِنْ أَنْتَمَّهَا وَالْأَقِيلَ : أَنْظَرُوا لَهُ تَطَوُّعٌ ، فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ
فَأَكْمَلُوا الْمَكْتُوبَةَ مِنَ النَّطْوَعِ”.

“Hüseyim > Dâvud b. Ebî Hind > Zurâre b. Evfâ > Temim ed-Dârî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “*Kulun hesaba çekileceği ilk şey namazıdır. Namazı tamsa kabul edilir, değilse nafilelerine bakın denilmektedir. Eğer nafileleri varsa eksik farzlarını nafilelerle tamamlayın (denilir).*”⁵⁰

b)

“حَدَّثَنَا جَرِيرٌ ، عَنْ مَنْصُورٍ ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ سَلَمَةَ ، قَالَ : أَوَّلُ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يُسْأَلُ
عَنْ صَلَاتِهِ ، فَإِنْ تَقَبَّلَتْ مِنْهُ تُقْبَلُ مِنْهُ سَائِرُ عَمَلِهِ وَإِنْ رُدَّتْ عَلَيْهِ رُدَّ عَلَيْهِ سَائِرُ عَمَلِهِ”

“Cerir > Mensûr > Temîm b. Seleme'nin şöyle rivayet ettiğini nakletmektedir: “*Kula sorulacak ilk soru namazıdır. Eğer namazı kabul edilirse diğer ameller de kabul edilir, şayet reddedilirse diğer amelleri de reddedilir.*”⁵¹

c)

“حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا دَاوُدُ ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى ، عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ ،
قَالَ : أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَلَاةُ الْمَكْتُوبَةِ فَإِنْ أَنْتَمَّهَا وَالْأَقِيلَ : أَنْظَرُوا هَلْ لَهُ مِنْ

⁵⁰ Ebûbekir Abdullah b. Muhammed Ibn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Âvvâme, Daru'l-Kible, Cidde 2006/1428, V, 405.

⁵¹ Ibn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 253.

تَطَوُّعٌ ، فَأَكْمَلَتِ الْفَرِيضَةَ مِنْ تَطَوُّعِهِ ، فَإِنْ لَمْ تَكْمُلِ الْفَرِيضَةَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ تَطَوُّعٌ أُخِذَ بِطَرَفِيهِ
فَقُذِفَ بِهِ فِي النَّارِ”.

“Yezîd b. Hârûn > Dâvud > Zurâre b. Evfâ > Temim ed-Dârî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli farz namazlarıdır. Namazı tamsa kabul edilir, değilse nafileleri var mı diye sorulur. Eksik farzları nafilelerinden tamamlanır. Eğer farzları tamamlanmaz ve nafileleri de yoksa kişi iki tarafından tutulup ateşe atılır.”⁵²

d)

حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ حُسَيْنٍ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ حَكِيمِ الضَّبِّيِّ ، قَالَ :
: قَالَ لِي أَبُو هُرَيْرَةَ : إِذَا أَتَيْتَ أَهْلَ مِصْرِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَبِي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
يَقُولُ : أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ الْمَكْتُوبَةُ.

“ Yezîd > Sufyân b. Huseyn > Âli b. Zeyd > Enes b. Hâkim ed-Dabbîyy: Ebû Hüreyre bana halkına vardığında onlara Hz. Peygamber'i (s.a.v) şöyle söylerken işittiğimi haber ver: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey farz namazlarıdır.”⁵³

e)

”أَخْبَرَنَا مَسْلَمَةُ حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ مَنْصُورٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ ، يَعْنِي ابْنَ
إِسْمَاعِيلَ الْمُنْقَرِيَّ حَدَّثَنَا أَبَانُ ، يَعْنِي ابْنَ يَزِيدَ الْعَطَّارِ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ ، عَنْ الْحَسَنِ ، عَنْ
أَنَسِ بْنِ حَكِيمٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُحَاسَبُ بِصَلَاتِهِ ، فَإِنْ صَلَحَتْ فَقَدْ أَفْلَحَ وَأَنْجَحَ ، وَإِنْ فَسَدَتْ فَقَدْ خَابَ وَخَسِرَ“

“ Mesleme > Ebû Alî el-Hasan b. Mensûr el-Bağdadî > Ebû Seleme(Ibn İsmâîl el-Münkirî > Ebân (Ibn Yezid el-Âttar) > Katâde > Hasan > Enes b. Hâkim > Ebû Hureyre: Nebi (s.a.v) söyle demiştir.“Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk

⁵² Ibn Ebî Şeybe, el-Musannef, XV, 621.

⁵³ Ibn Ebî Şeybe, el-Musannef, XIX, 582.

âmeli namazdır, eğer düzgünse kurtulur ve başarıya ulaşır; şayet düzgün değilse kaybeder ve zarara uğrar.”⁵⁴

1.2.3. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde:

a)

“حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ أَخْبَرَنَا يُونُسُ يَعْنِي ابْنَ عُبَيْدٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنِ أَنَسِ بْنِ حَكِيمٍ الضَّبِّيِّ أَنَّهُ خَافَ زَمَانَ زِيَادٍ أَوْ ابْنَ زِيَادٍ فَأَتَى الْمَدِينَةَ فَلَقِيَ أَبَا هُرَيْرَةَ فَأَنْتَسَبَنِي فَأَنْتَسَبْتُ لَهُ فَقَالَ يَا فَتَى أَلَا أَحَدُتُكَ حَدِيثًا لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَنْفَعَكَ بِهِ قُلْتُ بَلَى رَحِمَكَ اللَّهُ قَالَ إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الصَّلَاةِ قَالَ يَقُولُ رَبُّنَا عَزَّ وَجَلَّ لِمَلَائِكَتِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ انظُرُوا فِي صَلَاةِ عَبْدِي أَتَمَّهَا أَمْ نَقَصَهَا فَإِنْ كَانَتْ تَامَةً كُتِبَتْ لَهُ تَامَةً وَإِنْ كَانَ انْتَقَصَ مِنْهَا شَيْئًا قَالَ انظُرُوا هَلْ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ قَالَ أَتَمُّوا لِعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِهِ ثُمَّ تَوَخَّذُوا الْأَعْمَالَ عَلَى ذَلِكَ.”

“ İsmâîl > Yûnus (İbn Übeyd) > Hasan > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy: Enes b. Hâkim, Ziyâd veya İbn Ziyâd'tan korkup Medine'ye geldiğinde Ebu Hüreyre ile karşılaştı. Ebû Hüreyre bana nesebimi sordu bende nesebimi ona aktardım. Sonra bana ey genç sana bir hadis söyleyeyim mi? Belki bu hadisten fayda bulursun. Ben, “Allahın rahmeti üzerine olsun! Olur” deyince şöyle dedi: “İnsanların kıyamet günü hesaba çekileceği ilk âmel namazdır. Rabbimiz ki en iyi o bilir, meleklere kulunun namazına bakın eksik mi, tam mı? der. Eğer tam ise tam diye yazılır şayet bir şey eksik ise kulunun nafilelerine bakın. Nafileleri varsa kulunun eksik farzlarını nafilelerle tamamlayın der. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır.”⁵⁵

b)

“حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ يَعْنِي ابْنَ حُسَيْنٍ عَنِ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ عَنِ أَنَسِ بْنِ حَكِيمٍ الضَّبِّيِّ قَالَ قَالَ لِي أَبُو هُرَيْرَةَ إِذَا أَتَيْتَ أَهْلَ مِصْرَكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَوَّلُ شَيْءٍ مِمَّا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَلَاتُهُ الْمَكْتُوبَةُ فَإِنْ صَلَحَتْ وَقَالَ يَزِيدُ مَرَّةً فَإِنْ أَتَمَّهَا وَإِلَّا زِيدَ فِيهَا مِنْ تَطَوُّعِهِ ثُمَّ يُفَعَّلُ بِسَائِرِ الْأَعْمَالِ الْمَفْرُوضَةِ كَذَلِكَ.”

⁵⁴ Ibn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 615.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah, *Müsne'd*, thk. Şuâyb Arnavutî, el-Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1995/1416, XIV, 299.

“ Yezîd > Süfyân (Ibn Hüseyin) > Alî b. Zeyd > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy: Ebû Hüreyre bana halkına vardığında onlara Resûlullah'ı (s.a.v) şöyle söylerken işittiğimi haber ver: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şeylerden biri farz namazlardır. Eğer düzgünse, Yezid(ravi) bir seferinde de “ eğer tamsa” dedi,(kabul edilir). Değilse nafilelerden eklenir. Sonra diğer farz amellere de aynı şey yapılır.*”⁵⁶

c)

“حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنِ الْأَزْرَقِ بْنِ قَيْسٍ عَنِ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَلَاتُهُ فَإِنْ كَانَ أَتَمَّهَا كُتِبَتْ لَهُ تَامَةً وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَتَمَّهَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ انظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ فَتُكْمَلُونَ بِهَا فَرِيضَتَهُ ثُمَّ الرَّكَاهُ كَذَلِكَ ثُمَّ تُؤْخَذُ الْأَعْمَالُ عَلَى حِسَابِ ذَلِكَ” .

“Hasan b. Mûsâ > Hammâd b. Seleme > el-Ezrak b. Kays > Yahyâ b. Ya'mer > Nebi (s.a.v)'in sahâbesinden bir adam > Resulullah (s.a.v)'in şöyle dediğini nakletmektedir: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Eğer tam kıldıysa tam olduğu yazılır. Eğer tam kılmamışsa Allah âzze ve celle, kulumun farzlarını tamamlayacağınız nafileleri var mı diye bakın, demektedir. Sonra zekât ve diğer ameller de buna göre alınmaktadır.*”⁵⁷

d)

“حَدَّثَنَا عَفَّانُ حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ حُمَيْدٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ فَإِنْ كَانَ أَكْمَلَهَا كُتِبَتْ لَهُ كَامِلَةً وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَكْمَلَهَا قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ انظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ فَأَكْمَلُوا بِهَا مَا ضَيَّعَ مِنْ فَرِيضَةٍ ثُمَّ الرَّكَاهُ ثُمَّ تُؤْخَذُ الْأَعْمَالُ عَلَى حَسَابِ ذَلِكَ”

“Affân > Hammâd b. Seleme > Humejd > el-Hasan > Bir Adam > Ebû Hüreyre > Resûlullah (s.a.v)'in söyle dediğini rivayet etmektedir: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Şayet farzları tam ise tam yazılır. Tam değilse Allah(c.c) meleklere: kulumun eksik bıraktığı farzlarını tamamlayacağınız*

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII, 278.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 149.

nafileleri var mı diye bakın, demektedir. Sonra zekât ve diğer ameller de buna göre alınır.”⁵⁸

e)

حَدَّثَنَا دَاوُدَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ فَإِنْ كَانَ أَكْمَلَهَا كُنِبَتْ لَهُ كَامِلَةً وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَكْمَلَهَا قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ انظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ فَأَكْمَلُوا بِهَا مَا ضَيَّعَ مِنْ فَرِيضَةٍ ثُمَّ الزَّكَاةُ ثُمَّ تُوخَّذُ الْأَعْمَالُ عَلَى حَسَبِ ذَلِكَ

“ Dâvud > Zurâre > Temîm ed-Dârî > Resûlullah (s.a.v)’in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Şayet farzları tam ise tam yazılır. Tam değilse Allah(c.c) meleklere: Kulumun eksik bıraktığı farzlarını tamamlayacağınız nafileleri var mı diye bakın, demektedir. Sonra zekât ve diğer ameller de buna göre alınmaktadır.”⁵⁹

f)

“حَدَّثَنَا عَفَّانُ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا الْأَزْرَقُ بْنُ قَيْسٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَلَاتُهُ فَإِنْ أَتَمَّهَا كُنِبَتْ لَهُ تَامَةً وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَتَمَّهَا قَالَ انظُرُوا تَجِدُونَ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ فَأَكْمَلُوا مَا ضَيَّعَ مِنْ فَرِيضَتِهِ ثُمَّ الزَّكَاةُ ثُمَّ تُوخَّذُ الْأَعْمَالُ عَلَى حَسَبِ ذَلِكَ.”

“Affân > Hammâd b. Seleme > el-Ezrak b. Kays > Yahyâ b. Ya’mer > Sahâbeden bir adam’ın şöyle dediğini nakletmektedir: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Şayet farzları tam ise tam yazılır. Tam değilse Allah(c.c) meleklere: Kulumun eksik bıraktığı farzlarını tamamlayacağınız nafileleri var mı diye bakın, demektedir. Sonra zekât ve diğer ameller de buna göre alınır.”⁶⁰

1.2.4. Ibn Mâce’nin (ö. 273/886) Sünen’inde:

a)

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 152.

⁵⁹ Ahmed b. Hambel, **Müsned**, XXVIII, 152.

⁶⁰ Ahmed b. Hambel, **Müsned**, XXXIV, 293.

“حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة. قال حدثنا يزيد بن هارون عن سفيان بن حسين عن علي بن زيد عن أنس بن حكيم الضبي قال لي أبو هريرة إذا أتيت أهل مصر فأخبرهم أنني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إن أول ما يحاسب به العبد المسلم يوم القيامة الصلاة المكتوبة . فإن أتمها وإلا قيل انظروا هل له من تطوع ؟ فإن كان له تطوع أكملت الفريضة من تطوعه . ثم يفعل بسائر الأعمال المفروضة مثل ذلك.

“ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe > Yezîd b. Hârûn > Süfyûn b. Huseyn > Alî b. Zeyd > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy: Ebû Hüreyre bana bir şehir halkına vardığında onlara Resûlullah'ı (s.a.v) şöyle söylerken işittiğimi haber ver: “Müslüman kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey farz namazlarıdır. Eğer tamsa (tam kabul edilir). Eğer farzları eksik ise nafileleri var mı diye bakın denilir. Şayet nafileleri varsa farzlar o nafilelerle tamamlanır. Sonra diğer farzlarda da buna göre hesaba çekilir.”⁶¹

b)

“حدثنا محمد بن بشار قال حدثنا يزيد بن هارون عن سفيان بن حسين عن علي بن زيد عن أنس بن حكيم الضبي قال لي أبو هريرة إذا أتيت أهل مصر فأخبرهم أنني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إن أول ما يحاسب به العبد المسلم يوم القيامة الصلاة المكتوبة . فإن أتمها وإلا قيل انظروا هل له من تطوع ؟ فإن كان له تطوع أكملت الفريضة من تطوعه . ثم يفعل بسائر الأعمال المفروضة مثل ذلك ”

“Muhammed b. Beşşâr > Yezîd b. Hârûn > Süfyân b. Huseyn > Alî b. Zeyd > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy: Ebû Hüreyre bana bir şehir halkına vardığında onlara Resûlullah'ı (s.a.v) şöyle söylerken işittiğimi haber ver: “Müslüman kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey farz namazlarıdır. Eğer tamsa (tam kabul edilir). Eğer farzları eksik ise nafileleri var mı diye bakın denilmektedir. Şayet nafileleri varsa farzlar o nafilelerle tamamlanmaktadır. Sonra diğer farzlarda da buna göre hesaba çekilmektedir.”⁶²

⁶¹ Ebû Abdûllah Muhammed el-Kazvinî, Ibn Mâce, **Sünen**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Dâru'l-İhyâ'il- Kutub'il-Arabiye, yer ve tarihsiz, İkâmet'üs-Salât ve's-Sünnetu fihâ, 5, 202-1425, I, 458.

⁶² Ibn Mâce, **Sünen**, İkâmet'üs-Salât ve's-Sünnetu fihâ, 202, I, 458.

c)

“حدثنا أحمد بن سعيد الدرامي . حدثنا سليمان بن حرب . حدثنا حماد بن سلمة عن داود بن أبي هند عن زرارة بن أوفى عن تميم الداري عن النبي صلى الله عليه وسلم قال أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته . فإن أكملها كتبت له نافلة . فإن لم يكن أكملها قال الله سبحانه لملائكته انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع ؟ فأكملوا بها ما ضيع من فريضته . ثم تؤخذ الأعمال على حسب ذلك “

“ Ahmed b. Saïd ed-Derâmî > Süleymân b. Harb > Hammâd b. Seleme > Dâvud b. Ebî Hind > Zûrare b. Evfa > Temîm ed-Dârî > Nebi(s.a.v)’den şöyle nakletmektedir: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazıdır. Eğer farzları tam ise nafile namazları nafile olarak yazılır. Şayet namazları eksik ise Allah(c.c) meleklerle, bakın kulumun nafileleri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır.”⁶³

d)

حدثنا الحسن بن محمد بن الصباح . حدثنا عفان . حدثنا حماد . أنبأنا حميد عن الحسن عن رجل عن أبي هريرة: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته . فإن أكملها كتبت له نافلة . فإن لم يكن أكملها قال الله سبحانه لملائكته انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع ؟ فأكملوا بها ما ضيع من فريضته . ثم تؤخذ الأعمال على حسب ذلك

“ Hasan b. Muhammed b. Sâbbâh > ‘Affan > Hammâd > Humeyd > Hasan > Bir adam > Ebu Hüreyre > Nebi (s.a.v)’den şöyle nakletmektedir: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazıdır. Eğer farz namazları tam ise nafile namazları nafile olarak yazılır; şayet namazları eksik ise Allah(c.c) meleklerle, bakın kulumun nafileleri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır.”⁶⁴

e)

⁶³ Ibn Mâce, **Sünen**, İkamet’üs-Salât ve’s-Sünnetü fihâ, 202, I, 458.

⁶⁴ Ibn Mâce, **Sünen**, İkamet’üs-Salât ve’s-Sünnetü fihâ, 202, I, 458.

“حدثنا داود بن أبي هند عن زرارة بن أوفى عن تميم الداري: - عن النبي صلى الله عليه وسلم قال أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته . فإن أكملها كتبت له نافلة . فإن لم يكن أكملها قال الله سبحانه لملائكته انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع ؟ فأكملوا بها ما ضيع من فريضته . ثم تؤخذ الأعمال على حسب ذلك”

“Dâvud b. Ebî Hind > Zurâre b. Evfa > Temîm ed-Dârî > Nebî (s.a.v) Söyle demektedir: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır, eğer tam ise nafile namazları nafile olarak yazılır; şayet farz namazları eksik ise Allah(c.c) meleklerle, bakın kulumun nafileleri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır.*”⁶⁵

1.2.5. Ebu Dâvud’un (ö. 275/888) Sünen’inde:

“حدثنا يعقوب بن إبراهيم ثنا إسماعيل ثنا يونس عن الحسن عن أنس بن حكيم الضبي قال خاف من زياد أو ابن زياد فأتى المدينة فلقي أبا هريرة قال فنسبني فانتسبت له فقال يا فتى ألا أحدثك حديثاً ؟ قال قلت بلى رحمك الله قال يونس وأحسبه ذكره عن النبي صلى الله عليه وسلم قال " إن أول ما يحاسب الناس به يوم القيامة من أعمالهم الصلاة قال يقول ربنا عزوجل لملائكته وهو أعلم - انظروا في صلاة عبدي أتمها أم نقصها فإن كانت تامة كتبت له تامة وإن كان انتقص منها شيئاً قال انظروا هل لعبدي من تطوع ؟ فإن كان له تطوع قال أتموا لعبدي فريضته من تطوعه ثم تؤخذ الأعمال على ذاكم.”

“ Yâkub b. İbrahîm > İsmâîl > Yûnus > Hasan > Enes b. Hâkîm ed-Dabbiyy: Enes b. Hâkim, Ziyâd veya İbn Ziyâd’tan korkup Medine’ye geldiğinde Ebû Hüreyre ile karşılaştı. Ebû Hüreyre bana nesebimi sordu bende nesebimi ona aktardım. Sonra bana ey genç sana bir hadis söyleyeyim mi? Ben, “Allahın rahmeti üzerine olsun! Olur” deyince şöyle dedi: “*İnsanların kıyamet günü hesaba çekileceği ilk amelleri namazdır. Rabbimiz ki en iyi o bilir meleklerine kulumun namazına bakın tam mı yoksa eksik mi kalmış? Eğer tam ise onun için tam yazılır. Şayet bir şey eksik ise*

⁶⁵ Ibn Mâce, **Sünen**, İkâmet’üs-Salât ve’s-Sünnetü fihâ, 202, I, 458.

bakın kululumun nafileleri varsa eksik farzlarını nafilelerden tamamlayın demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır.”⁶⁶

1.2.6. et-Tirmizi'nin(ö.279/892) Sünen'inde:

“حدثنا علي بن نصر بن علي الجهضمي حدثنا سهل بن حماد حدثنا همام قال حدثني قتادة عن الحسن عن حريب بن قبيصة قال : قدمت المدينة فقلت اللهم يسر لي جليسا صالحا قال فجلست إلى أبي هريرة فقلت إني سألت الله أن يرزقني جليسا صالحا فحدثني بحديث سمعته من رسول الله صلى الله عليه و سلم لعل الله أن ينفعني به فقال سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة من عمله صلاته فإن صلحت فقد أفلح وأنجح وإن فسدت فقد خاب وخسر فإن انتقص من فريضته شيء قال الرب عز و جل انظروا هل لعبدي من تطوع ؟ فيكمل بها ما انتقص من الفريضة ثم يكون سائر عمله على ذلك.”

“Alî b. Nasr b. Alî el-Cahdemî > Sehl b. Hâmmâd > Hemmâm > Katâde > Hasan > Hureyb b. Kabîsa: Medine'ye geldiğimde, Allahım salih bir mecliste oturmayı bana nasib et diye dua ettim ve Ebû Hüreyre'nin yanına oturdum. Ona, Allah'tan beni salih bir mecliste oturmayla rızıklandırmasını istedim. Bana Resûlullah'tan(s.a.v) işittiğin bir hadis rivayet et. Umulur ki ondan faydalanırım, dedim. Ebû Hüreyre: Rasulullah'ı (s.a.v) söyle söylerken işittim: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli namazıdır. Eğer sağlamsa başarır ve kurtulur. Şayet sağlam değilse kaybeder ve zarara uğrar. Farz namazlardan bir şey eksik ise Rabbim (c.c) bakın kululumun nafileleri var mı? Varsa, farzları onlarla tamamlayın” demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre olmaktadır.*”⁶⁷

1.2.7. en-Nesai'nin(ö. 303/915) Sunenu'l-Kubrâ'sında:

a)

“أخبرنا أبو داود قال حدثنا هارون هو بن إسماعيل الخزاز قال حدثنا همام عن قتادة عن الحسن عن حريث بن قبيصة قال قدمت المدينة قال : قلت اللهم يسر لي جليسا صالحا فجلست إلى أبي هريرة قال فقلت إني دعوت الله تعالى أن ييسر لي جليسا صالحا فحدثني بحديث

⁶⁶ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, **Sünen**, Beyt'ül Efkâr'üd-Devliyye, Riyad, 1420/1999, Salât II/150 – 864, I, 322.

⁶⁷ Ebû İsa Muhammed es-Sülemî, et-Tirmizî, **Sünen**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, yer ve tarihsiz, Salât, 2/305-413, II, 269.

سمعتہ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعل اللہ أن ینفعلنی به قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول إن أول ما یحاسب به العبد بصلاته فإن صلحت فقد أفلح وأنجح وإن فسدت فقد خاب وخسر قال ہمام لا أدري هذا من کلام قتادة أو من الروایة فإن انتقص من فريضته شيء قال انظروا هل لعبدی من تطوع فیکمل به ما نقص من الفریضة ثم ینکون سائر عمله علی نحو ذلك”.

“ Ebû Dâvud > Hârûn Ibn İsmâîl el-Hazzâz > Hemmâm > Katâde > Hasan > Hureys b. Kabîsa Medine’ye geldiğimde “Allahım salih bir mecliste oturmayı bana nasib et” diye dua ettim ve Ebû Hüreyre’nin yanına oturdum. Ona, Allah’tan salih bir mecliste oturmayla rızıklandırmasını istedim. Bana Rasulullah’tan(s.a.v) işittiğın bir hadis söyle. Umulur ki ondan faydalanırım dedim. Ebû Hüreyre, Rasulullah’ı (s.a.v) söyle söylerken işttim: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır, eğer namazı sağlamsa başarır ve kurtulur şayet namazı sağlam değilse kaybeder ve zararlı çıkar.*” Eğer farzlardan bir şey eksik ise, kulumun nafilelerine bakın der. Şayet nafileleri varsa ondan eksik farzları tamamlayın demektedir ve diğer ameller de buna göre yapılmaktadır. Hemmam, “ Bu kısmın, hadisten mi yoksa Katâde’ye mi ait olduğunu bilmiyorum,” demektedir.”⁶⁸

b)

“ أخبرنا أبو العوام عن قتادة عن الحسن بن زياد عن أبي رافع عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم : قال إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته فإن وجدت تامة كتبت تامة وإن كان انتقص منها شيء قال انظروا هل تجدون له من تطوع يكمل له ما ضيع من فريضة من تطوعه ثم سائر الأعمال تجرى على حسب ذلك”

“ Ebû'l-‘Avvâm > Katâde > el-Hasan b. Ziyâd > Ebî Râfi’ > Ebû Hüreyre > Nebi (s.a.v)’den şöyle nakletmektedir: “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Eğer tam bulunursa tam yazılır; şayet eksik ise (Allah c.c.), bakın*

⁶⁸ Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahman en-Nesâî, *Sünenu'l-Kübrâ*, Thk., Abdulğaffâr Süleyman el-Bendârî – Seyyid Kesrevî Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, Salât, 5/9-465, II/233.

nafileleri varsa eksik farzlarını onlarla tamamlayın demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre değerlendirilmektedir.”⁶⁹

c)

“أخبرنا أبو داود قال حدثنا شعيب يعني بن بيان بن زياد بن ميمون قال : كتب علي بن المدني عنه أخبرنا أبو العوام عن قتادة عن الحسن بن زياد عن أبي رافع عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم : قال إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته فإن وجدت تامة كتبت تامة وإن كان انتقص منها شيء قال انظروا هل تجدون له من تطوع يكمل له ما ضيع من فريضة من تطوعه ثم سائر الأعمال تجرى على حسب ذلك.”

“ Ebû Dâvud > Şuayb b. Beyân b. Ziyâd b. Meymûn > Alî b. el-Medinî > Ebû'l- 'Avvâm > Katâde > Hasan b. Ziyâd > Ebu Râfi' > Ebû Hüreyre > Nebi (s.a.v)'den şöyle nakletmektedir: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazıdır. Eğer tam bulunursa tam yazılır; şayet eksik ise (Allah c.c.), bakın nafileleri varsa eksik farzlarını onlarla tamamlayın demektedir. Sonra diğer ameller de buna göre devam etmektedir.”⁷⁰

d)

“أخبرنا إسحاق بن إبراهيم قال حدثنا النضر بن شميل قال أنبأنا حماد بن سلمة عن الأزرق بن قيس عن يحيى بن يعمر عن أبي هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : أول ما يحاسب به العبد صلاته فإن كان أكملها وإلا قال الله عز و جل انظروا لعبد من تطوع فإن وجد له تطوع قال أكملوا به الفريضة “

“ İshâk b. İbrahîm > en-Nadr b. Şumeyl > Hammâd b. Seleme > el-Ezrak b. Kays > Yahya b. Ya'mer > Ebû Hüreyre > Resûlullah (s.a.v.)'den şöyle nakletmektedir: “Kulun hesaba çekileceği ilk şey namazıdır. Eğer tam ise (tam yazılır); yoksa Allah (a.c.): bakın kulumun nafileleri var mı? Varsa eksik farzları onlarla tamamlayın, demektedir.”⁷¹

⁶⁹ en-Nesai, *Sünenu'l-kübra*, Salât, 9, II, 233.

⁷⁰ en-Nesai, *Sünenu'l-kübra*, Salât, 9, I, 252.

⁷¹ en-Nesai, *Sünenu'l-kübra*, Salât, 9, II, 233.

1.3. İSNAD TENKİDİ YÖNÜNDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

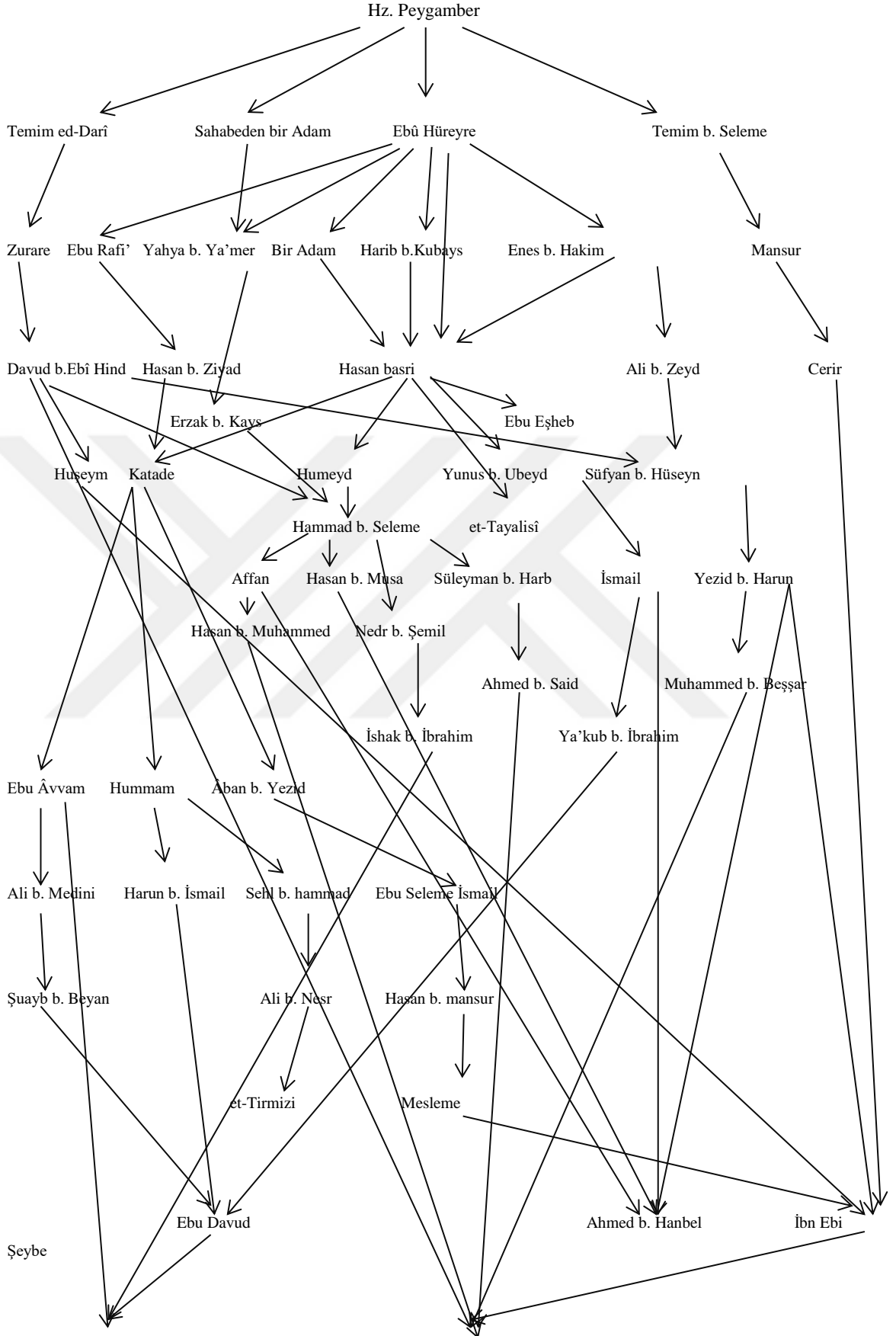
Bilindiği üzere klasik hadis usulünde bir rivayetin sıhhati söz konusu olunca ilk olarak onun senedi, diğer bir deyişle senedinin sağlam/sahîh olup olmadığı akla gelmektedir. Bu sebepten dolayı çalışmamızın konusu olan hadisin farklı rivayet yollarının/tariklerinin sıhhatini irdelerken, ilk olarak sened ağı tespit edilecek, daha sonra da klasik sahih hadis tanımı kuralları gereği, senedinde ittisâli âdil olarak kabul edilen sahabiler hariç tutularak, bu senedleri oluşturan ravilerin tek tek güvenilirlik (sika) durumları, hadis/lerin şâz ve illetten sâlim olup olmadığı gibi özellikleri tespit edilecektir.

Ravilerin güvenilirlik durumları hakkında ricâl tenkidleri, gerekmediği sürece, konumuzun sınırlarını genişletip asıl konudan bizi uzaklaştırması ihtimalinden dolayı, uzun tutulmayacaktır. Ancak hakkında yapılan tenkidlerin/tesbitlerin çelişkili veya bir araya getirilemeyecek kadar farklı olan raviler hakkındaki bilgiler genişçe verilmeye çalışılacaktır. Böylece haklarında uzlaştırılmayacak kadar farklı değerlendirmeler (gerek zabt, sıdk, gaflet vb. durumları, gerekse vefat tarihi konusunda olsun) bulunmayan raviler güvenilir kabul edilecek ve hadis hakkında gerekli/uygun hükme varılacaktır. Ayrıca araştırılan ravinin başka bir sened zincirinde tekrar karşımıza çıkması halinde hakkında ayrıca bilgi verilmeyecektir.⁷²

1.3.1. Sened Ağı

Bu başlık altında konumuzu teşkil eden hadisin, araştırma ve incelememizin sınırları içine almış olduğumuz temel hadis kaynaklarındaki isnadlarının mümkün mertebe düzgün bir şekilde ortaya konmasına ve bu isnadların ravi şemalarının oluşturulmasına gayret edilecektir.

⁷² Yarba, **Kader ile İlgili Bir Hadisin Tahlili**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2010, s. 29

1.3.2. Sened Tenkidi

Hadis geleneğinde bir hadisin sıhhatini tespit etmek için başvurulan temel kriterler isnadla ilgilidir. Dolayısıyla bir hadisin sahîh olabilmesi için isnadının belirlenmiş olan kriterlere uygun olması gerekmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalarda da bu tenkid yönteminden müstağni kalınamaz. Bundan hareketle tezimizin konusunu teşkil eden hadisin isnadında yer alan ravileri incelemeye tabi tutacağız.

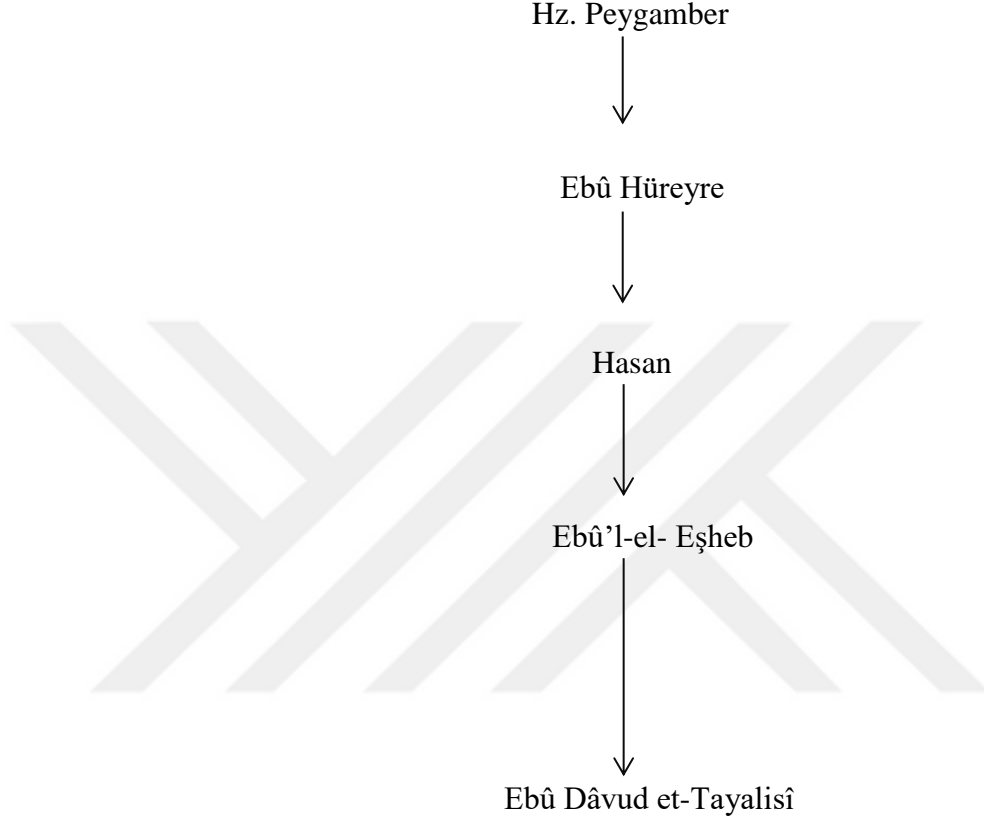
İnsanın hesaba çekileceği ilk amelin namaz olduğunu açıklayan söz konusu hadis bu şekliyle, sadece Ebû Hüreyre, Temim ed-Dârî, Temîm b. Seleme ve Sahâbeden ismi verilmeyen bir kişi tarikleriyle gelmektedir. Bunların yanı sıra Hz. Âişe'den de rivayet edildiği söylenmektedir ancak bu hadisin Hz. Âişe varyantına çaba göstermemize rağmen ulaşamadık.⁷³ Bilindiği gibi cerh ve ta'dilde sahâbe udûl olarak kabul edildiğinden⁷⁴, sahâbe tabakasından sonraki raviler inceleme konusu yapılacaktır. Farklı isnaddaki aynı raviler ilk geçtiği yerde haklarında cerh ve ta'dil bilgileri verilecek sonrakilere ayrıca bilgi verilmeyecektir.

⁷³ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib Mâverî el-Basrî el-Bağdâdî, **el-Havi fi Fıkhi's-Safii**, Dar'ül-Kutub'il-İlmiyye, 1414/1994; II, 161.

⁷⁴ Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, TDV yayınları, Ankara 2012, s. 171-172; Ahmet Yücel, **Hadis Usûlü**, İFAV yayınları, İstanbul, 2012, s. 118-118.

1.3.2.1. Ebu Dâvud et-Tayalisî'nin (ö. 203/813) *Müsned*'inde:

a. Ebû Dâvud et-Tayâlisî (heddesenâ) > Ebû'l-el-Eşheb (heddesenâ) > Hasan (heddesenâ) > Ebû Hüreyre:

1. Süleyman b. Dâvud b. Cârud Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/) : Fars asıllı olan Ebû Dâvud Basra'da ikamet etmiştir. Ebû Dâvud başta Şu'be ve Irak ehli olmak üzere birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere birçok kişi rivayetlerde bulunmaktadırlar. Vekî' ve İbnu'l- el-Medinî, Ebû Dâvud'dan başka uzun hadis ezberleyebilen kimsenin kalmadığını aktarıırken onun Şu'be'den 6700 hadis aldığını da söylemektedirler. Hadis munekidları, onun "*sadûk, muhaddis, kesîr'ül-hadîs, sika, me'mûn ve kesîr'ül-hıfz* " olduğunu nakletmektedirler. Şu'be'nin ashabından olan Ebû Dâvud ve diğerleri tartışırken Ebû

Dâvud'un hadisleri merfu' yaparak hataya düştüğünü ancak bu hataların şaşırılacak bir durum olmadığı aktarılarak 4000 hadisi ezbere rivayet eden kişilerin merfu' hadisi mevkuf, mevkufu ise merfu' yapması veya muttasılı Mürsel, mürseli muttasıl olarak aktarmasının normal olduğu da söylenmektedir.⁷⁵

2. Ca'fer b. Hayyân el-Ataridî Ebû Eşheb el-Basrî el-Huzzâ'î (ö.165):

Ca'fer, Ebû Rec'a el-Ataridî ve Hasan'dan rivayetlerde bulunmaktadır. Ondan ise başta Vekî' ve Irak ehli olmak üzere başkaları da hadis almaktadırlar. Hicri 70 yılında doğan Ca'fer, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybettiği ve hicri 165'inci yılın Şaban ayınının son gününde vefat ettiği nakledilmektedir.⁷⁶ el-İcli, Ebû Eşheb'in *basralı ve sika* olduğunu beyan etmektedir.⁷⁷ Buhârî, Necm süresinin tefsirinde ve âhkam konularında Ebû Eşheb'ten hadis almaktadır. Ebû Hatîm, zatın *sika* olduğunu söylerken aynı zamanda kendisine Selâm b. Mesiken'den daha sevimli geldiğini de aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Eşhab'i *sika* kişilerden saymaktadır. Yahya b. Maîn'e Ebû Eşheb ile Ebu Hilal sorulunca Ebû Eşheb'in daha *sika* olduğunu onlara söylemektedir.⁷⁸ Hadis munekkidleri onun "*sika, saduk, sebt ve leyse bihi be'sün*" olduğunu söylemektedirler.⁷⁹

3. Hasan b. Ebî Hasan Yesâr Ebû Saîd el-Basrî (ö.110):

Hz. Ömer'in hilafeti döneminin son iki yılında doğmuştur. Vadi'l-Kurâ'da yaşayan Hasan, konuşması çok *fasih* olan bir şahıstır. Hz. Ali, Hz. Âişe ve Hz. Talha başta olmak üzere Sa'd b. Ubâde, Ömer b. Hattâb, Sevbân, Ammâr b. Yasîr ve Ebû Hüreyre gibi birçok sahabî'yi görmüş, onlardan ve onların dışındakilerinden de hadis almaktadır. Ondan ise Hamid et-Tavil, Katâde, Avf el-'Arabî, Cerîr b. Hazm ve Ebû Eşheb olmak üzere daha birçok kişi hadis almaktadırlar. Süleyman et-Teymî Hasan'ın Basra ahalisinin *şeyhi* olduğunu söylerken Ibn Sa'd şahsın müsned hadislerinde

⁷⁵ Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, **Ta'dîl ve't-Tecrîh limen Harrece anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh**, Thk. Ahmed Lebzar, Fas, 1991, III, 1257; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1984, XI, 401; krş: Özkan, Halit, "Ebû Dâvud Suleyman b. Dâvud b. el-Carud et-Tayâlîsî", **DİA**, 2010, İstanbul, XXXX, 188-189.

⁷⁶ Muhammed b. Hibban, **es-Sikat**, Dar'ül meârif'ül-osmaniyye, Hindistan, 1393, 1973, VI, 139.

⁷⁷ Ahmed b. Abdullah b. Salih el-İcli, **Ma'rifet'üs-sikat**, thk. Abdulâlîm Abdulâzîm el-büstavi, Medine, 1405, 1985, I, 168.

⁷⁸ Ebu Muhammed Abdîrahman İbn Ebî Hâtîm, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952, I, 451.

⁷⁹ en-Nesâî, **ed-Du'afa ve'l-Metrukîn**, Müesseset'ül-Kutub'is-Sekafiyye, Beyrut, 1985/1405, I,164; İbn Hacer, **Tehzîb'üt-Tehzîb**, II, 75.

“*camî*, *âlim*, *rafî*’, *fakîh*, *sika*, *me’mûn*, *abîd*, *nasîk*, *fesîh* ve *cemîl*” olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hasan’ın bizzat duyarak rivayet ettiği hadislerde *hüccet*; yazılı olarak gönderme yoluyla rivayet ettiği hadislerde ise *leyse bi hüccetin* olarak kabul edilmektedir. Buharî *es-Sahih*’inde Hasan’ın Semure b. Cündeb tarikiyle rivayet ettiği hadisleri zikretmektedir.⁸⁰

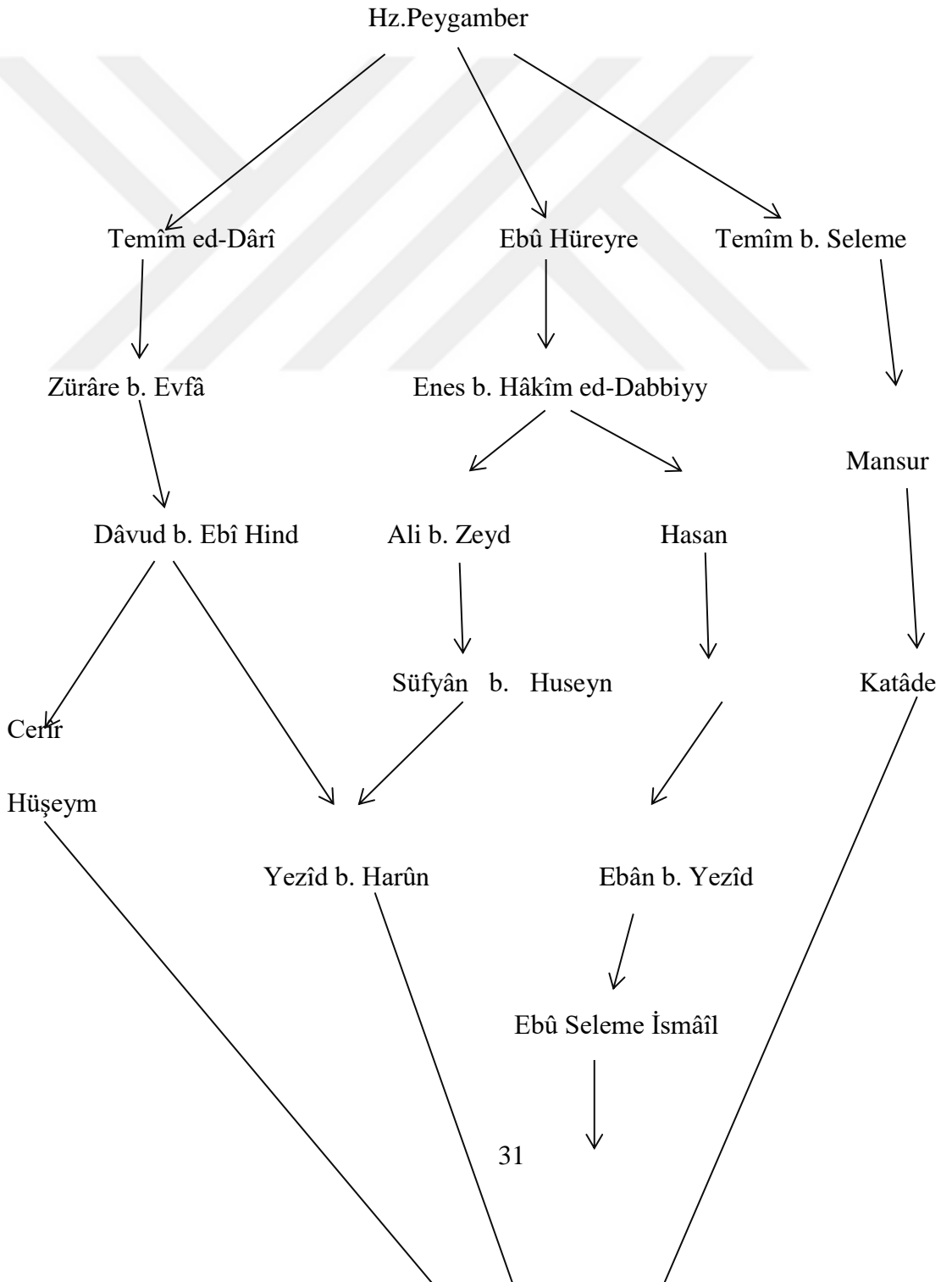
el-İcli de Hasan’ı “*tabîi*, *sika*, *salih* ve *sahib’üs-sünne*” olarak değerlendirmektedir.⁸¹

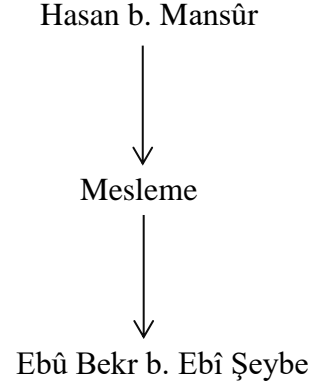
Yapılan değerlendirmeler ve başvurulmuş rical eserleri neticesinde et-Tayâlîsî, Ebu Eşheb ve Hasan el-Basrî hakkında sadece olumlu ve sika olduklarına dair bilgilere ulaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında senedin muttasıl, ravilerin sika ve adil oldukları görülmektedir. Dolayısıyla hadisin sahih olduğu söylenebilir.

⁸⁰ Ibn Hacer, *Tehzîb’üt-Tehzîb*, II, 231.

⁸¹ el-İcli, *Ma’rifet’üs-sikât*, I, 292.

1.3.2.2. İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musennef*'inde:

a. Hüşeym(heddesena) > Dâvud b. Ebî Hind ('an) > Zurâre b. Evfâ ('an) > Temîm ed-Dârî (kâle):

1. Ebû Muâviye Hüşeym b. Beşîr b. Kâsım b. Dînâr es-Selmî (ö. 183) : Etbâü't-tabîinden olan Hüşeym, Hadis âlimlerince “*sika, celalet ve hıfz*” sahibi olarak kabul edilmektedir.⁸² es-Sevri zatın hakkında “*la tektubû anhu*” demektedir.⁸³ ez-Zehebî *Mizân'ül-İ'tidâl*'de şahsı *hafızlardan* saymaktadır.⁸⁴

Hüşeym'in 20 bin hadisi bildiği, ayrıca Sufyân ve Şu'be'den de daha “*sebt ve sika*” olduğunu ve bu vasıflarla beraber çokca *tedlîs* yaptığı da aktarılmaktadır⁸⁵ Ebû Muâviye künyesiyle bilinen Hüşeym *tedlîs* sıfatıyla beraber aynı zamanda “*sika ve hâfiz'ül-hadîs*” vasıflarına haiz olduğu da söylenmektedir.⁸⁶

2. Dâvud b. Ebî Hind, Ebû Muhammed el-Basrî (ö. 139): Basralı olan Dâvud b. Ebî Hind'in babası Horâsânlıdır. Ibn Museyyeb, Hasan, İkrime, Şa'bî ve Zurâre'den rivayetlerde bulunmuştur. Ondan ise Eş'as el-Himrânî, Şu'be b. Haccâc, Hüşeym ve Irak ahalisi hadis almaktadır. Dâvud'un rivayet ettiği hadislerde

⁸² Ebu Zekeriyya Muhyeddin b. Şeref en-Nevevi, *Tehzîb'ül-Esma*, Dar'ül-kutub'il-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, I, 689.

⁸³ Ebu Ahmed Abdillâh İbn Adıyy, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, Thk., Yahya Muhtar Gazzavî, Daru'l-Fiker, Beyrut, 1998, I, 74.

⁸⁴ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, Thk., Ali b. Muhammed Mu'avvid – Adil Ahmed Abdulmevcûd, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV, 506.

⁸⁵ el-İcli, *Marifet'üs-Sikat*, II, 334; el-Âynî, Bedreddin Ebu Muhammed b. Ahmed b. Musa, *Meğan'il-Ahyar*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006, V, 211.

⁸⁶ Sibt b. Â'cemi, Burhaneddin Ebu'ül-Vefa İbrahim b. Muhammed b. Halil, *Tibyan li Esma'il-Mudellisin*, thk. Yahya Şefik Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, I, 59.

takva'dan ayrılmayan Basralılar'dan olduğu söylenmekle beraber *hıfz yoluyla rivayet ettiği hadislerde vehme düştüğü* de aktarılmaktadır.⁸⁷ Bu zatın terzilik yaptığı ve “*salih, sika, hasen'ül-isnâd ve ceyid'ül- isnâd*” olduğu da belirtilmektedir. Yezîd b. Hârûn bu şahıstan 99 hadis rivayet etmektedir.⁸⁸

3. Zurâre b. Evfâ Ebû Hâcib el-Âmirî el-Harraşî el-Basrî (ö. 93): Zurâre, başta Temîm ed-Dârî olmak üzere İmrân b. Husayn, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Selâm'dan hadis almaktadır. Ondan ise bir cemaatin hadis rivayet ettiği söylenmektedir. Basra kadısı olan Zurâre, İbn Sirîn'den önce halife Abdülmelik b. Mervân döneminde mescitte sabah namazı kıldırırken vefat etmiştir. O dönemde orada hazır bulunan Utbe b. Abdû'l-â'lâ tarafından cenaze namazı kıldırılmıştır. Başta en-Nesâî olmak üzere birçok kişi tarafından “*sika, sâlih ve âbid*” olduğu kabul edilmektedir.⁸⁹

Yapılan değerlendirmeler ve başvurulmuş rical eserleri neticesinde Hüseyim ve Zürrare b. Evfa'nın haklarında sadece olumlu ve sika olduklarına dair bilgilere ulaşılmaktadır. Ancak Dâvud b. Ebi Hind hakkında yapılan değerlendirmede bu şahıs hıfz yoluyla rivayet ettiği hadislerde vehm ile itham edilmiştir. Lakın nadiren görülen bu durum küçük hatalardan sayılmaktadır. Bu nedenle böyle bir vasfa haiz olan ravi cerh edilmeden hadisleri alınmaktadır. Şayet böyle bir durum söz konusu olsa âdil kabul edilen birçok kişi cerh edilerek rivayetleri terk edilmek zorunda kalacaktır. Ravilerin de insan olduğunu göz önünde bulundurarak hatalardan salim olmadıkları görülmekte olduğu söylenmektedir. Netice olarak küçük hataları olan ravilerin rivayetleri kabul edilerek onlarla ihticâc etmek gerektiği, büyük hatalarda ise rivayet terk edilerek onlarla ihticâc etmeme gerektiği aktarılmaktadır.⁹⁰ Ayrıca cerh ve ta'dil'de yetkin olanlar bu durumları belirlemede kullandıkları lafızların taksiminde

⁸⁷ Ibn Hibban, *es-Sikât*, VI, 278.

⁸⁸ el-İclî, *Ma'rifet'üs-Sikat*, I, 342.

⁸⁹ el-İclî, *Ma'rifet'üs-Sikat*, I, 370; Ibn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 631; Mizzi, Yûsuf b. ez-Zekî Abdîrrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Thk., Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1980, IX, 341.

⁹⁰ Ibn Hibban, *es-Sikat*, VI, 278.

birbirinden farklı yaklaşımların olduğu da görülmektedir.⁹¹ Bu bilgiler ışığında isnadın sahih ravilerin de sika ve adil oldukları sonucuna varılmaktadır.

b. Cerir (heddesenâ) > Mansûr ('an) > Temîm b. Seleme ('an):

1. Cerîr b. Abdulhamîd ed-Dabbî er-Râzî (ö. 188): Cerîr başta Mansûr, Âsım, Hişam, Yahyâ ve Â'meş olmak üzere birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise Abdullah b. Mubarek, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medinî ve Muhammed b. İsa et-Tirmizî gibi birçok kişi hadis nakletmektedirler. Ibn Maîn, Cerîr'in Â'meş hadislerini merfu yaptığını ve ister alın ister almayın diyen sözlerini nakletmektedir. Ayrıca Ibn Maîn'e Mansûr'dan hadis alan Cerîr ve Şerîk'in durumları hakkında soru sorulunca Ibn Maîn Cerîr'in *daha bilgili* olduğunu söylemektedir. Ebû'l-Velid et-Tâyalisî, Yahyâ b. ed-Deryes'e, Basra yolculuğu öncesi kendisine danışınca yolculuğunun sebebini sormuştur. Yahya, Ebû Âvâne'den Muğire hadislerini yazmak için gideceğini söyleyince Ebû'l-Velid ona Muğire hadislerini Cerîr'den almasını istemiştir. Zira Cerîr'den Muğire hadislerini alan kimseyi görmediğini söylemiştir. Abdurrahman, Cerîr'in *sika* olduğunu ve hadisleriyle *ihticâc* yapılabileceğini babasından duyduğunu aktarmaktadır. Ebû Zur'a başta olmak üzere hadis münekkidleri tarafından bu zatın "*sika ve ilim ehli, mutkin, sadûk ve hüccet*" olduğunu nakledilmektedir.⁹² *İhtilât*'la itham edilen Cerîr'in, Âsım ve Eş'as hadislerini karıştırdığını ve aralarına fasıl koymadığı aktarılmaktadır.⁹³

2. Mansûr b. el-Mu'temir es-Selmî Ebû Üttâb el-Kûfî (ö. 132): Mansûr başta Ebu'l-Vâil, Zeyd b. Vehb, İbrahim en-Nehâî, Hasan Basrî ve Temîm b. Seleme olmak üzere birçok kişiden hadis almıştır. Ondan ise A'meş, Husayn b. Abdurrahman, Süleyman et-Teymî, Sevrî ve Şu'be başta olmak üzere daha birçok kişi hadis almışlardır. Hadis âlimleri, onun "*sebt, sika ve Kûfenin en sebt olan muhaddisi olduğunu belirtip rivayet ettiği hadislerdeki doğruluğundan dolayı kimsenin ona ihtilaf edemediğinden*" söz etmektedirler.⁹⁴

⁹¹ Ayrıntılı bakz. Fikret Özçelik, **İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Diyarbakır 2017, s. 272-274.

⁹² İbn Ebî Hâtîm, **Cerh ve't-Ta'dîl**, II, 505.

⁹³ el-Bâci, **et-Tadîl ve't-Tacrîh**, I, 460.

⁹⁴ Ibn Hecer, **Tehzîb'üt-Tehzîb**, X, 277.

Kaynaklar, Yezîd b. Âmr tarafından istemediği halde kadılıkla görevlendirildiğini ancak bu görevi sadece iki ay sürdürdüğünü, sonra ise bu görevden ferâğat ettiğini aktarmaktadırlar. “*Âbid ve sâlih*” olduğu belirtilen bu zatın iki bine yakın hadis rivayet etmekte olup, gündüzleri oruç tutarak ve geceleri ise ihya ederek geçirdiği de söylenmektedir.⁹⁵ Yahyâ b. Saîd el-Kettân, Abdurrahman b. Mehdi’nin Kûfeli dört kişinin rivayetlerinde ihtilaf etmediğini bunlardan birisinin de Mansûr olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Şahsın *Kûfenin en hafızı ve insanların en sebt olanı* olduğunu da nakletmektedir. Ayrıca Küfe halkından gelen hadis kimden olursa olsun Â’miş tarafından reddedilirdi; ancak Mansûrdan gelen hadislerle karşı Â’mişin de sustuğu söylenmektedir.⁹⁶

3. Temîm b. Seleme es-Selmî el-Kûfî (ö. 100): Temîm başta Süleyman b. Zübeyr, Şureyh b. Harîs el-Kâdî, Abdurrahman b. Hilal el-Âbbasî olmak üzere birçok kişiden hadis almaktadır. Ondandır ise Â’miş, Talha b. Musrif, Mansûr, Ebû Sahra Camîî b. Şeddad ve daha başkaları da hadis almaktadırlar. Ibn Maîn, en-Nesaî ve Ibn Sa’d, Temîm’im “*sika ve sâhib’ül-hadis*” olduğunu söylemektedirler. Ibn Hibban, Temîm’i *es-Sikat’ta* zikretmektedir. Başta Ebû Âsım olmak üzere hadis âlimleri onun hicri 100’üncü yılda vefat ettiğinde ittifak etmişlerdir.⁹⁷ Kutub-i sittenin et-Tirmizî dışındaki müellifleri bu zattan hadis almışlardır. Bilhassa Buharî’nin *Edeb’ül-Müfed* adlı eserinde ondan hadis aldığı nakledilmektedir.⁹⁸

Yapılan inceleme neticesinde Cerîr’in genel itibar ile sika ve adil olduğu; ancak vefatından bir sene önce ihtilata düştüğüne değinilmiştir. Bunun yanı sıra ihtilâla itham edilen Cerîr’in bu Cerîr olmadığı da zikredilmektedir.⁹⁹ Bu durumu göz önüne alındığında ihtilat eden Cerîr’in bu Cerîr olmadığı ve olması durumunda dahi ömrünün sonların da vuku bulduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Cerîr’in sika olmasına hâlel getirmediği kanaatindeyiz. Mansûr ve Temîm b. Seleme haklarında ise olumsuz herhangi bir değerlendirmeye rastlanmadık. Bu bilgiler ışığında isnadın sahih, ravilerin de sika ve adil oldukları söylenebilir.

⁹⁵ el-İclî, *Ma’rifet’üs-Sikât*, II, 299.

⁹⁶ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVIII, 550.

⁹⁷ Ibn Hacer, *Tehzîb’üt-Tehzîb*, I, 450.

⁹⁸ el-Mizzî, *Tehzîb’ül-Kemâl*, IV, 330.

⁹⁹ el-İclî, *Ma’rifet’üs-Sikât*, s.96; İbn Şâhîn, *Tarihu Esmâi’s-Sikât*, s.89; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 369-370.

c. **Yezîd b. Hârûn (heddesenâ) > Dâvud (ahberenâ) > Zurâre b. Evfâ ('an) > Temîm ed-Dârî ('an) :**

1. Ebû Halid Yezîd b. Hârûn b. Zâzân es-Sülemî el-Vâsitî (ö. 206): Ibn Ebî Arûbe, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Şu'be b. Haccâc, Mis'ar b. Kidâm, Humeyd et-Tavîl ve Süfyân es-Sevrî'den hadis almaktadır. Ondan ise, Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Müsedded b. Müserhed, Ibn Râhûye, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Osmân b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. Eslem hadis nakletmektedirler. Rivayette kitaplarını değil *hâfızasını esas* aldığı zikredilen Yezîd b. Hârûn, ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmiş, hâfızası da eski gücünü yitirmiştir. Ebû Hayseme, onun *gözlerini kaybettikten* sonra kendisine yöneltilen hadisleri bilemediğini, bu nedenle kitaplarını câriyesine kontrol ettirmesi yüzünden ayıplandığına dikkat çekmektedir. Yahyâ b. Maîn de Yezîd b. Hârûn'un "*ashâb-ı hadisten olmadığı*" zira rivayette bulunduğu kimseleri ayırt edemediğini ve üstelik bunu umursamadığını belirtmektedir.¹⁰⁰ ez-Zehebî herşeye rağmen onun tartışmasız *hüccet* olduğunu söylemektedir. Ali b. el-Medînî ile Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, "Yezîd b. Hârûn'dan daha titiz bir *hadis hâfızı* görmedik" derken, Ahmed b. Hanbel onu, "*zeki, anlayışı ve kavrayışı yüksek, sâhibu'l-itkân ve sâhibu'd-dirâye*" diye tanıtmıştır. Hadis âlimleri Yezîd'i "*rabbânî imam, zirve, sika, sebt, me'mûn, mütkin, hüccetü'l-islâm*" gibi sıfatlarla vasıflandırmışlardır. Yezîd b. Hârûn'un imlâ meclisinde Ahmed b. Hanbel'i yanına oturtması kendisine verdiği değeri göstermektedir. Ahmed b. Hanbel'in, "Yezîd b. Hârûn'un Saîd b. Ebî Ârûbe'den "*semâi zayıftır, muhtelif hadisleri rivayet ederken yanılmıştır*" şeklinde değerlendirmede bulunduğu da aktarılmıştır.¹⁰¹ Yezîd b. Hârûn, bazı zayıf râvilerden hadis almaktadır. Ayrıca Yezid, öğrenmek ve gerektiğinde bu tür bilgilerden de yararlanmak maksadıyla herkesten hadis alınabileceği şeklinde görüş bildirmektedir.¹⁰²

Hadis rivayetindeki diğer raviler olan Dâvud b. Ebi Hind, Zurâre b. Evfâ ve Temîm ed-Dârî, daha önce geçen sened değerlendirmelerinde zikredilmiş ve sika

¹⁰⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., XIV/337-346.

¹⁰¹ ez-Zehebî, **Sıyeru Â'lamu'n-Nubela**, Muhammed, Abdulkadir Âta, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2010, IX, 358-371, XI, 194.

¹⁰² Râmahürmüzî, **el-Muhaddisu'l-Fâsil**, Nşr. M. Accâc el-Hatîb, Beyrut 1391/1971, s. 417.

oldukları kanaatine varılmıştır. Bundan dolayı burada sadece Yezîd b. Hârûn'u değerlendirmeye tabi tuttuk.

Burada yapılan araştırmalar neticesinde Yezîd b. Hûrun'un *hadis ashabi olmadığı* değerlendirilmesine Hatîb el-Bağdâdî, bu söylemlerin Yezid'in gözlerini kaybedip yaşının ilerlemesiyle birlikte hâfızasının zayıflamasına bağlı olarak şüphe ettiği yerlerde rivayetlerini kaydettiği metinleri câriyesine okutup ezberini tekrarlaması şeklinde açıklanmıştır.¹⁰³ Yezid hakkındaki bir diğer konu ise řu değerlendirmedir: *Semâi zayıftır, muhtelif hadisleri rivayet ederken yanılmıştır. ez-Zehebî bu sözleri değerlendirirken zayıflığın Ibn Ebî Ârûbe'den kaynaklandığını zira Ibn Ebû Ârûbe, Yezîd'in zihnî melekeleri zayıflayıp kendisine ihtilât âriz olduktan sonra da ondan hadis dinlediği şeklindeki beyan ile açıklığa kavuşturmuştur.*¹⁰⁴ Bu bilgiler ışığında isnadın sahih ravilerin de sika ve adil oldukları sonucuna varılmaktadır.

d. Yezîd (heddesenâ) > Süfyân b. Husayn (ahberenâ) > Ali b. Zeyd ('an) > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):

1. Ebû Muhammed Süfyân b. Husayn es-Selmî el-Vâsıtî: Zührî ve Ibn Munkedir başta olmak üzere birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise Yezid b. Hârûn ve daha niceleri rivayetlerde bulunmaktadırlar. Yahyâ b. Maîn bu zatın "*leyse bi kavîyyin*" olduğunu söylerken; Ibn Hibbân, onun Zührî hadisleri dışındaki rivayetlerinde sağlam olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵ Ibn Âdîyy de şahsın Zührî tarihiyle aldığı hadisler dışındaki rivayetlerinde "*sâlih 'ül-hadîs*" olduğuna değinmektedir. el-İclî, Osman b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Saîd, Yakub b. Şeybe ve en-Nesâi başta olmak üzere bir çok alim tarafından "*sika, sadûk ve leyse bihi be'sün (Zühri hadisleri dışında)*" olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bazen muzdarip hadisleri rivayet ettiği de söylenmektedir.¹⁰⁶ Buharî *Sahih*'inde Süfyân b. Husayn'den hadis alarak onunla *iştişhâd* etmekte, Müslim ise *Sahih'inin Mukaddime*'sinde ona yer vermektedir. Ebû

¹⁰³ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., XIV, 337-346.

¹⁰⁴ ez-Zehebi, *Siyeru Â'lamu'n-Nubela*, XI, 194.

¹⁰⁵ Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ibnû'l-Cevzi, *ed-Duâfa ve'l-Metrukin li İbni Cevzi*, thk. Ebu'l-Feda' Abdullah el-Kadî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, II, 3.

¹⁰⁶ el-Âynî, *Meğân'il-Ahyâr*, I, 439.

Hatim, zatın “*sâlih ’ül-hadis, yektubu hadîsuhu ve velâ yeh-teccu bihi*” şeklinde zayıf olduğuna delalet eden ifadelerle anlatmaktadır.¹⁰⁷

1. Ebû'l-Hasan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân el-Kurâşî el-Â'ma et-Teymî (ö. 129 veya 131): Enes b. Mâlik, Ebî Osmân en-Nehdi, Ebû Nadre ve Evs b. Hâlid başta olmak üzere birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise es-Sevrî, Şu'be, Şerîk, Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd hadis almaktadırlar. Hammâd b. Zeyd, onun hakkında birgün rivayet ettiği hadisi ertesi gün yeni bir hadismiş gibi tekrar rivayet etmekte olduğunu söylemektedir. Ali b. Zeyd'ten insanlar hadis aldıkları halde onun “*leyse bi kâviyyin*” olduğunu da aktarmaktadırlar. Ayrıca Yahyâ b. Maîn zatın “*leyse bi hüccetin*” olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Şu'be, şahsın *salih ’ül-hadis* olduğu halde *ihtilat*'a düştüğüne değinmektedir. Ali b. Zeyd hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a, Ebû Hatîm ve ed-Dârekutnî onun, “*leyse bi şey'in, yehimu ve yuhti'u, la yuhteccu bihi ve leyyinun*” şeklinde tavsif etmişlerdir.¹⁰⁹

2. Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy el-Basrî: Enes, Ebû Hüreyre'den insanların hesaba çekileceği ilk amellerinin namaz olduğu hadisini rivayet etmektedir. Ondan Hasan Basrî ve Ali b. Zeyd b. Cüd'an hadis almaktadırlar. Enes'in hadiste muzdarib bir şahıs olduğu nakledilmekle beraber merfu olarak rivayet ettiği hadisi başka bir yerde mevkuf olarak da rivayet ettiği görülmektedir. Enes hadis rivayet ederken “ân Hasan > ‘an raculun min beni Salitin > ‘an Ebû Hüreyre” olarak verdiği ravi zincirini başka yerde ise “‘an Hasan > ‘an Ebû Hüreyre” olarak vermekte olduğu söylenmektedir.¹¹⁰ Ibn Hibban, Enes b. Hâkim'i *es-Sikat*'ta zikrederken; İbnu'l-Kattân ise zatı *mechul* olarak beyan etmektedir.¹¹¹

Yapılan değerlendirmeler ve verilen bilgiler ışığında Süfyan b. Hüsey'nin Zühri hadisleri hariç genel itibarıyla güvenilir olduğu, Ali b. Zeyd'in ise daha çok cerh'e meyleden “*leyse bi kâviyyin, leyse bi hüccetin, leyse bi şey'in, yehimu ve yuhti'u, la yuhteccu bihi ve leyyinun*” ifadeleriyle zayıf olduğuna kanaat getirilmiştir.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 227; ez-Zehebî, *Mizan'ül-İ'tidâl*, II, 168.

¹⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 186.

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *el-Müğni fi'd-Duâfa*, II, 447.

¹¹⁰ el-Mizzî *Tehzîb'ül-Kemâl*, III, 345.

¹¹¹ ez-Zehebî, *Mizân'ül-İ'tidâl*, I, 60.

Enes b. Hâkim'in hem muzdarib hem de meçhul olduğu yönünde giriş beyan edilmiştir. Netice olarak bu rivayetin zayıf olduğu sunucuna varılmıştır.

e. **Mesleme (ahberenâ) > Ebû Ali Hasan b. Mansûr el-Bağdâdî (heddesenâ) > Ebû Seleme Ibn İsmâîl el-Munkirî (heddesenâ) > Ebân b. Yezâd el-Âttâr (heddesenâ) > Katâde (ahberenâ) > Hasan ('an) > Enes b. Hâkim ('an) > Ebû Hüreyre ('an):**

1. **Mesleme b. 'Alkame el-Mâzinî Ebû Muhammed el-Basrî:** Bu zat Dâvud b. Ebî Hind, İyâs b. Dağfel ve Yezîd b. Rekkâşî olmak üzere birçok kişiden hadis almıştır. Ondan ise Ali b. el-Medînî, Hâmîd b. Amr, Kays b. Hafs, Ebû Hemmâm, Salt b. Muhammed ve Hasan b. Kuz'a başta olmak üzere birçok kişi hadis almıştır. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasının bu zatı “ *zayıf'ül-hadîs ve münker'ül-hadis*” olarak değerlendirdiğini söylemekle beraber Mesleme'nin, Davud b. Ebi Hind hadislerini ona isnad ederek munker olarak rivayet ettiğini de söylemektedir. Diğer hadis âlimleri Mesleme'nin “ sika, la be'se bihi ve salih'ül-hadis” olduğunu söylemektedirler. Ibn Hibban onu *es-Sikat'ta* zikretmektedir. Ebu Zur'a ise Mesleme'nin Dâvud b. Ebi Hind hadislerini ezber bildiğine ve ondan hasen hadisler rivayet ettiğine değinmektedir.¹¹²

2. **Ebû Ali Hasan b. Mansûr b. İbrâhîm el-Bağdâdî eş-Şatvî es-Suffî (ö. 438):** Bu ravi Ebû Aleviyye olarak da bilinmektedir. Ibn Üyeyne, Ibn Numeyr, Veki', Ebû Kutn Amr b. Heysem, Haccâc b. Muhammed b. Â'ver ve başkalarından da hadis almaktadır. Ondan ise Buhârî, Ibn Ebî Dünya, es-Sirâc, el-Mahallî, Muhammed b. Hârûn el-Hadramî, Ibn Sa'd, Ya'kub el-Cessâs, Muhammed b. Halef, Veki' b. Mahled ve daha birçok kişi hadis almaktadır. el-Hatîb, şahsın *sika* olduğunu nakletmektedir. Buhârî, Hasan b. Mansûr'dan sadece Nebi (s.a.v)'in sıfatlarıyla ilgili bir hadis almaktadır; bunun dışında bu şahıstan hadis almamaktadır. Bu şahs'ın isminin Husayn olduğunu başta Ibn Mahled olmak üzere ed-Dârekutnî, el-Kelebâzî, Ebû Dâvud el-Herevî ve Ebû'l-Velid el-Bâcî de söylemektedirler.¹¹³

¹¹² Buhârî, *Tarihu'l-Kebir*, VII, 388; Ibn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 267; Ibn Hibban, *es-Sikat*, X, 180; Ibnû'l-Cevzî, *ed-Du'afa ve'l-Metrukin*, III, 120; ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afa*, II, 657; Ibn Hacer, *Tehzîb'üt-Tehzîb*, X, 131.

¹¹³ Ibn Hacer, *Tehzîb'üt-Tehzîb*, II, 278; el-Mizzî, *Tehzîb'ül-Kemâl*, VI, 326.

3. Ebû Seleme Musa b. İsmâîl el-Munkırî et-Tebuzekî (ö. 233) : Musâ b. İsmâîl başta, Mubârek b. Fedale, Ebân el-Âttar, Hemmâm b. Yahya, Vahib b. Halid, Cerîr b. Hazm, Mehdi b. Meymûn, Henîd b. Kâsım, Hilâl b. Râzî, Bekkâr b. Abdulaziz olmak üzere daha birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise Buhârî ve Ebû Dâvud, Hasan b. Ali el-Hellâl tariki ile rivayetlerde bulunmaktadırlar. Ayrıca ondan ez-Zuhlî, Ebû Zur'a, Ebû Hatim et-Tirmizî, Yahyâ b. Maîn ve daha birçok kişi hadis almaktadırlar. Yahyâ b. Maîn'in bu zattan otuz beş bin hadis aldığı nakledilmektedir. Başta Ibn Maîn, Ebû Hatim, Ebû'l-Velid et-Tayâlîsî olmak üzere birçok kişi tarafından "*sika, me'mun, keyyis, muttaki ve saduk*" kabul edilmektedir. Ibnu'l-Medînî hiçbir muhaddis yok ki Musa b. İsmail'den hadis almış olmasın, nitekim ondan birebir almamışsa da muhakkak ondan alan başka birinden hadis almıştır demektedir. Ibn Sa'd, el-İclî ve Ibn Hurrâşe bu zat hakkında "*sika, saduk ve kesir'ül-hadis*" olduğunu beyan etmektedirler.¹¹⁴

4. Ebû Yezîd Ebân b. Yezîd el-Âttar el-Basrî: Kâtâde, Âmr b. Dinar ve Yahyâ b. Ebî Kesir'den nakillerde bulunmaktadır. Ondan ise Yahyâ b. Said el-Kattân, Sehl b. Bekkâr, Ebû'l-Velid ve Ebû Seleme Musâ b. İsmâîl hadis almaktadırlar.¹¹⁵ Ebân, başta Kâtâde olmak üzere herkesten aldığı ve rivayet ettiği hadislerde "*salih'ül-hadis, hasan'ül-hadis, yektubu hadisuhu, mütemessikün, müstakim, sebt ve sika*" olduğu söylenmektedir.¹¹⁶ Yahyâ b. Saîd, ondan rivayetlerde bulunarak onun Hemmam'dan daha iyi olduğuna değinmektedir. Ebân'ın kader hadislerini rivayet etmekle beraber kader hakkında konuşmadığı ve yorum yapmadığı nakledilmektedir.¹¹⁷

5. Ebû Hattâb Katâde b. Diâma b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117): Ebu Tufeyl, Sâfiye bnt. Şeybe ve Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Serces, başta olmak üzere birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise Eyyub es-Sehtiyânî, Süleyman et-Teymî, Cerîr b. Hazm, Şu'be, Yezîd b. İbrâhîm, Ebân b.

¹¹⁴ Ebu Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, **et-Tabakât'ül-Kübra**, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1388/1968, VII, 306; el-İclî, **Marifet'üs-Sikât**, II, 303; el-Mizzî, **Tehzîb'ül-Kemâl**, XXIX, 21; Ibn Hacer, **Tehzîb'üt-Tehzîb**, X, 296; el-Âynî, **el-Meğân'il-Ahyâr**, V, 97.

¹¹⁵ Buhârî, **Tarih'ül-Kebir**, thk.. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemâni v.dğr, Haydarâbâd 1360-80/1941-60, Diyarbakır, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, I, 454.

¹¹⁶ İbn Adıyy, **el-Kâmil fi'd-Duâfa'ir-Rical**, I/390; ez-Zehebî, **el-Müğni fi'd-Duâfa**, I/8; Ibn Ebû Hâtm, **el-Carh ve't-Ta'dil**, II, 299

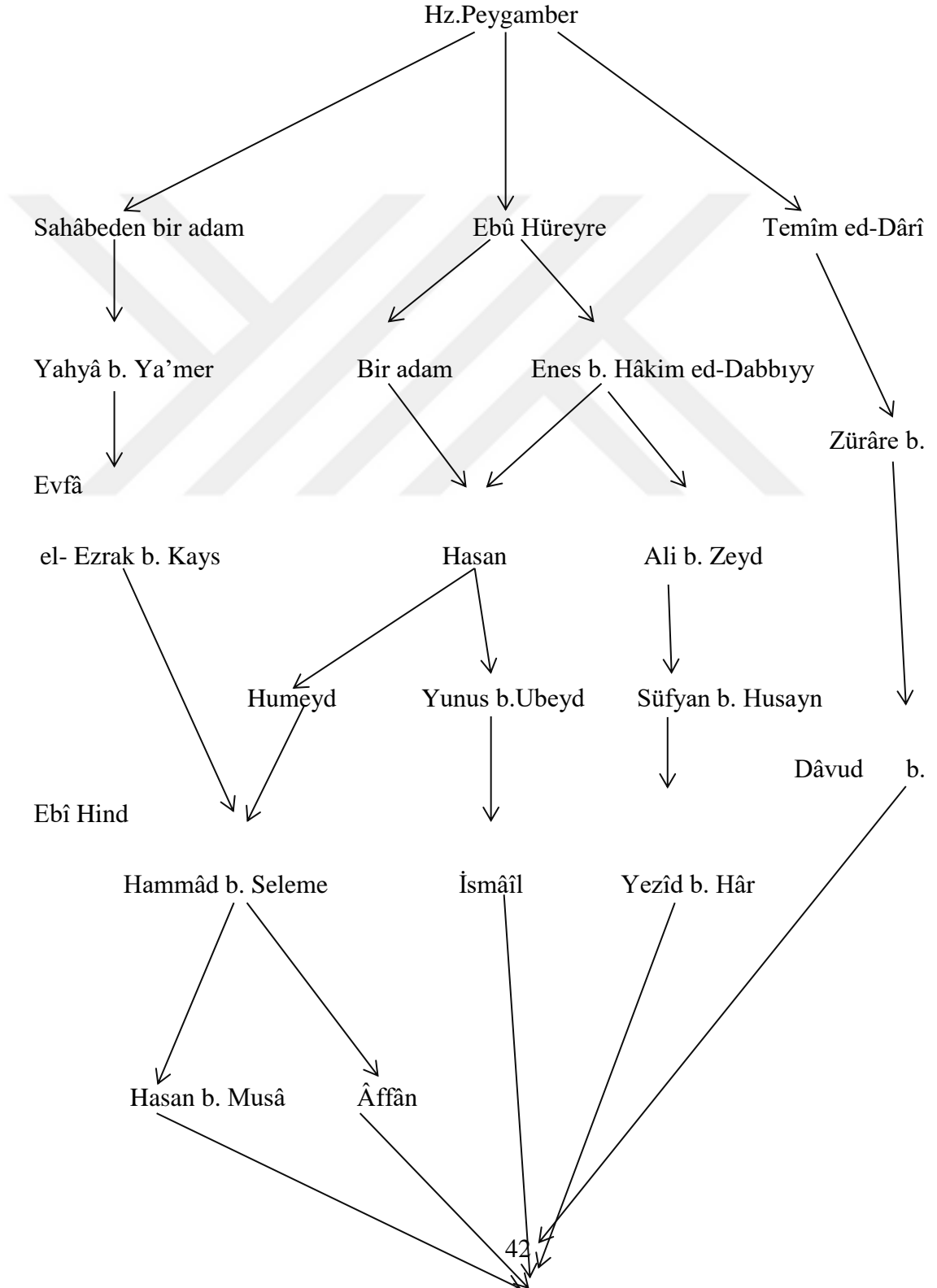
¹¹⁷ Ibn Ebî Hatim, **el-Carh ve't-Ta'dil**, II, 299.

Yezîd ve daha birçok kişi rivayetlerde bulunmaktadırlar. Katâde'nin vefat edinceye kadar Kur'an eğitimi verdiği söylenmektedir. et-Tayâlisî, Katâde'nin bizzat duyduğu hadisleri *heddesenâ* diyerek rivayet ettiğini; başkasından duyduğunu ise *kale fulân* diyerek naklettiğini söylemektedir. Hadis munekkidleri onu “*sika, me'mûn, hüccet*” olarak kabul etmektedir. Ebû Zur'a, Katâde'nin Hasan el-Basrî'nin *en bilgili* talebesi olduğunu söylerken; Ebû Hatim, Katâde'nin Enes'in Zührî'den sonraki *en sebt* olan talebesi olduğunu söylemektedir. Ibn Hibban, Katâde hakkında “*insanlar arasında Kur'an'ı en iyi bilen, fakîh, dönemin en hafızı*” gibi vasıflara haiz olduğunu söylemekle beraber kaderilikten dolayı hadislerinde *tedlîs* yapmış olduğunu da aktarmaktadır.¹¹⁸

Yapılan araştırmalar ve edinen bilgiler sonucunda Mesleme, Hasan b. Mansûr, Musâ b. İsmâîl, Ebân b. Yezîd ve Katâde haklarında da cerhi gerektiren kusurlara rastlanmamıştır. Aksine münekkidlerin övgülerine haiz olmuşlardır. Bu nedenle senedin sahih olarak nitelenebileceği sonucuna varılmıştır.

¹¹⁸ el-Mizzî, **Tehzîb'ül-Kemâl**, XXIII, 499; Ibn Hacer, **Tehzîb'üt-Tehzîb**, VIII, 315.

1.3.2.3. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde:

a. İsmail (heddesenâ) > Yunus b. Übeyd (ahberenâ) > Hasan ('an) > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):

1. İsmâîl b. Behram b. Yahyâ el-Hemedânî (ö. 241): Ebû Üsame Übeydullah el-Eşca'î, Abdurrahman el-Muhâribî, Veki' ve daha birçok kişiden hadis aldığı nakledilmektedir. Ondan ise Ibn Mâce, İbrahim b. Abdullah b. Cüneyd, Bakî b. Mahled, Ebû Dâvud, Abdullah b. Ahmed, Abdullah b. Zeydân, Ebû Zur'a, Muhammed b. Nasr, Hasan b. Süfyân, el-Ukaylî ve bir topluluk daha hadis almaktadırlar.¹¹⁹ Ebû Hatim, şahsın *sika* olduğunu söylerken kendisinin de ondan hadis dinlemek için birçok kez yanına gittiğini ancak bir türlü ona denk gelip görüşemediğini ve hadis alamadığını da aktarmaktadır.¹²⁰ Ibn Hibban, bu zatı *es-Sikat* adlı kitabında zikretmiştir. Ibn Âsâkir, İsmâîl'in h. 241 yılında vefat ettiğini nakletmektedir.¹²¹ ez-Zehebî, onun *saduk* olduğunu ve Ibn Mâce'nin ondan hadis aldığını beyan etmektedir.¹²²

2. Ebû Abdillâh Yûnus b. Übeyd b. Dînâr el-Âbdî el-Basrî (ö. 139/756): Genç tâbiîler arasında yer alan Yûnus'un Enes b. Mâlik'e yetiştiği bilinmekle beraber ondan hadis alıp almadığı hususu kesin değildir. Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim et-Teymî, Âtâ b. Ebû Rebâh, Nâfi' ve Sâbit el-Bünânî gibi tâbiîlerden hadis almaktadır. Ondan ise Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Hüşeym b. Beşîr, Yezîd b. Zürey' ve Abdü'l-'A'lâ b. Abdü'l'Â'lâ gibi şahsiyetler de rivayetlerde bulunmuşlardır. Ali b. el-Medîni'ye göre Yûnus, Hasan-ı Basrî rivayetleri hususunda Abdullah b. Âvn'dan *daha sağlam* sayılmaktadır.¹²³ Yûnus b. Ubeyd, Basra'nın önde gelen *hadis hâfızlarından* biridir. Hadis tenkitçileri onun son derece "*sika, kesîr'ül-hadîs, âlim, faziletli, hâfız, müttaki,*

¹¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 100.

¹²⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Carh ve't-Ta'dîl*, II, 161.

¹²¹ İbn Hacer, *Tehzîb'üt-Tehzîb*, I, 250.

¹²² ez-Zehebî, *Mizan'ül-İ'tidâl*, I, 224.

¹²³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't ta'dîl*, IX, 242.

sünnete bağlı, bid'ata karşı hiddetli, dinde fakih ve çok hâfız bir kimse olduğu hususunda görüş birliği içindedir. *Çok sayıda hadis* nakletmekle şöhret kazanmış, ayrıca *hadis rivayetindeki titizliğiyle* tanınmıştır. Derslerinin sonunda rivayet sırasında yanlış yapmış olma ihtimalinden dolayı istiğfarda bulunduğu nakledilmekteydir. Basra'da İbn Âvn, Eyyûb es-Sehtiyânî ve Süleyman b. Tarhân et-Teymî ile birlikte *sünneti ihya edip bid'atları sona erdiren* dört kişiden biri olduğu söylenmiştir.¹²⁴ İbn Hibbân Yûnus'u *es-Sikat*'ta zikretmiştir. Fehd b. Hayyân, Yûnus'un hicri 139 senesinde vefat ettiğini söylemektedir.¹²⁵

Hasan ve Enes b. Hâkim ile ilgili bilgileri önceden vermiştik. Diğer raviler olan İsmâîl ve Yûnus haklarında da cerhi gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidler in övgülerine mazhar oldukları görülmektedir. Ancak Enes b. Hâkim'in muzdarib ve meçhul olmak ile vasıflanması hadisin sıhhatine hâlel getirmektedir. Bundan dolayı da hadis zayıf durumuna düştüğünü söylemek ve en azından ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

b. Yezîd (heddesenâ) > Süfyân b. Husayn (ahberenâ) > Ali b. Zeyd ('an) > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):

Hadisin/Rivayetin bu senesinde yer alan ravilerle ilgili bilgi daha önce geçti. Bu bilgiler: Süfyân b. Hüsey'nin Zührî hadisleri hariç genel itibarıyla güvenilir olduğu, Ali b. Zeyd'in ise daha çok cerh'e meyleden "leyse bi kâviyyin, leyse bi hüccetin, leyse bi şey'in, yehimu ve yuhti'u, la yuhteccu bihi ve leyyinun" ifadeleriyle zayıf olduğuna kanaat getirilmiştir. Enes b. Hâkim'in hem muzdarib hem de meçhul olduğu yönünde görüş beyan edilmiştir. Netice olarak bu rivayetin zayıf olduğu veya en azından ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.¹²⁶

c. Hasan b. Musâ (haddesenâ) > Hammâd b. Seleme (heddesenâ) > el-Ezrak b. Kays ('an) > Yahyâ b. Ya'mer ('an) > Sahâbeden bir adam ('an):

1. Ebû Ali Hasan b. Musâ el-Eşyeb el-Kûfî (ö. 209): Taberistan, Musul ve Hımısta kadılık görevinde bulunan Hasan, başta Ebân b. Yezîd, Hammâd b. Seleme

¹²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 647.

¹²⁵ İbn Ebû Hâtım, *el-Carh ve't-Ta'dil*, IX, 242; İbn Hacer, *Tehzîb'üt-Tehzîb*, XI, 389.

¹²⁶ Geniş bilgi için tezimizin s. 37-38 sayfalarına bakınız.

ve Hammâd b. Zeyd olmak üzere birçok kişiden hadis almıştır. Ondan ise başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere İbrâhîm b. Musâ, er-Râzî, İbrâhîm b. Ya'kub el-Cürcanî, İshak b. Hasan, Bişr b. Musâ ve daha birçok kişi hadis almışlardır. Yahyâ b. Maîn, ed-Dârîmî ve Ebû Hâtîm, zâtın *sika* olduğunda ittifak etmişlerdir. el-Hatîb, Ali b. el-Medînî'nin bu şahsı neden *zayıf* göstermeye çalıştığını anlayamadığını aktarmaktadır. Ibn Hurraşe de Hasan'ı *saduk* olarak değerlendirmektedir.¹²⁷

2. Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî el-Hırakî (ö. 167/784): Hammâd, tahsil hayatında birçok tâbiînden ders almıştır. Ebû Ma'bed ve İbn Kesîr gibi âlimlerden hadis. Âsım b. Behdele, Sâbit b. Eşlem el-Bünânî, Katâde b. Diâme, Humeyd et-Tavîl, İbn Ebû Müleyke ve Abdullah b. Kesîr'den kıraat rivayet etmiştir. Özellikle Sâbit b. Eşlem ve Humeyd et-Tavîl'den gelen rivayetler konusunda onun en "*sika*" olduğu kabul edilmektedir. Kendisinden Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî ve Süleyman b. Harb gibi isimler hadis almışlardır. Va'z ve irşad vazifesinde bulunan Hammâd, Basra'nın müftüsü olarak da tanınmaktadır. Buhârî, Hammâd'ın yalnız bir rivayetini sadece *istişhâd* için kullanırken; diğer Kütüb-i Sitte müellifleri onun rivayet ettiği hadisleri eserlerine almışlardır. İbn Hibbân ise bu konuda Buhârî'yi tenkit etmiş, Abdurrahman b. Dînâr ve Şu'be b. Ayyâş gibi daha kötü durumda olan kişilerden hadis rivayet edip Hammâd'dan hadis almamasını tasvib etmemiştir. İbn Sa'd ve diğer munekkidler, Hammâd'ı *sika*, *ibadete*, *hayır yapmaya* ve *Kur'an okumaya düşkünlüğü*, *sünnete bağlılığı*, *bida'tçılara muhalefeti* ve *düzenli bir hayat yaşaması* ile vasıflandırmış ve onun *çok hadis rivayet ettiğini* belirtmişlerdir. Bunlar arasında bazı münker hadislerin de bulunduğu dikkat çekmiştir. Ebû Dâvud ve Hammâd b. Suheyb, Hammâd'ın ezberinin çok iyi olduğuna dikkat çekerek hadis rivayet ederken Kays b. Sa'd'a ait bir kitap dışında elinde herhangi bir metin buldurmadığını söylemiştir. ez-Zehebî de Hammâd'ın hadis rivayet ederken hâfızasına güvenerek hareket ettiği görüşünü benimsemiş ve bu yüzden bazen hataya

¹²⁷ el-Mizzî, **Tehzîb'ül-Kemâl**, VI, 328.

düştüğünü de kabul etmiş, ancak bundan dolayı onu suçlamının ve ondan hadis alınmamasının doğru olmadığına da dikkat çekmiştir.¹²⁸

2. el-Ezrak b. Kays el-Hârîsî: Ibn Ömer, Enes b. Mâlik, Âs'âse b. Seleme, Ebû Bürde b. Ebî Musâ ve Yahyâ b. Ya'mer'den hadis rivayet etmektedir. Kendisinden de Buhârî, en-Nesâî, Ebû Dâvud ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî rivayetlerde bulunmaktadırlar. Ebû Hâtim er-Râzî, şahsın *sâlih'ül-hadis* olduğunu; en-Nesâî ise onun *sika* olduğunu söylemektedir. Ayrıca Buhârî namaz ve ezan konusunda Şu'be ve Hammâd b. Zeyd tarikiyle ondan hadis almıştır.¹²⁹

3. Ebû Süleyman Yahyâ b. Ya'mer el-Âdvânî (ö. 89/708): Merv kadısı olan Yahyâ b. Ya'mer aynı zamanda Kur'an'ı noktalama işini de yürütmüştür. Tabî'inden olan Yahyâ b. Ya'mer, Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinde Yahyâ b. Ya'mur olarak zikredilsede bunun imla hatasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü diğer bütün rivayetler bu isim Yahyâ b. Yamer olarak geçmekle beraber incelenen cerh ta'dil edebiyatına dair eserlerde de Yahya b. Ya'mur diye bir şahıs bulamadık. Kaynaklarda İbn Ya'mer'in Hz. Osman, Hz.Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre ve Ebû Zer el-Gıfârî gibi sahâbîlerden rivayette bulunduğu zikredilmektedir. Kendisinden Abdullah b. Büreyde, Süleyman b. Tarhân et-Teymî, Katâde b. Diâme, İkrime, Ezrak b. Kays, Yahyâ b. Ūkayl, İshak b. Süveyd gibi şahsiyetler hadis; Abdullah b. Ebû İshak kıraat; Ebû Amr b. Âlâ'dan ise hem kıraat hemde hadis almıştır. Yahya b. Ya'mer'den gelen hadislerden Buhârî ve Ebû Dâvud ikişer, Müslim üç, Tirmizî bir ve Ahmed b. Hanbel de sekiz taneye yer vermişlerdir. Başta İbn Sa'd ve Ebû Zür'a olmak üzere hadis âlimleri İbn Ya'mer'i *sika* olarak değerlendirirken kader konusunda dile getirdiği görüşlerinden dolayı Osman b. Dihye tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. Onun Hz. Hasan ve Hüseyin hakkında Haccâc ile yaptığı tartışma

¹²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât'ül-Kübra*, VII, 282; Buhârî, *Târîhu'l- Kebîr*, III, 23; el-İclî, *Tarihu's-Sikât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 131; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 140-142; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, X, 254-258; el- Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 257-269; Zehebî, *Siyeru Â'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 444; a.mlf., *Mizânü'l- i'tidâl*, I, 590-595; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 161-170, s. 144-152; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 11,16; Krş: Tayyar Altıkulaç, "Hammâd b. Seleme", *DİA*, 1997, İstanbul, XV, 488-489;

¹²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I, 400; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 318; el-Âynî, *el-Meğan'il-Ahyâr*, I, 34.

neticesinde diğer sahâbîlere de saygısı olmakla birlikte Ehl-i beyt'i daha üstün gördüğü ve Şîa'ya meylettiği ileri sürülmüştür.¹³⁰

Hasan b. Musâ, Hammâd b. Seleme, el-Erzak b. Kays ve Yahyâ b. Ya'mer haklarında yapılan cerh ve ta'dil değerlendirmeler neticesinde cerhi gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidlerin övgülerine mazhar oldukları için hadisin bu senedi ravilerin güvenilirliği açısından sahih olarak değerlendirilebilir. Ancak senedde bulunan “Yahyâ b. Ya'mer > Sahabeden bir adam” târiki, sahabenin ismi verilmeğinden kim olduğu da bilinmemektedir. Şayet bu meçhullük sahabe tabakasında değilde başka bir tabakada olsaydı burda başka şeylerden bahsederdik; ama mevzu bahis sahâbe olunca(sahâbenin udûl olduklarını konunun en başında zikretmiştik) meçhul ve ma'lum'a bakılmaksızın adil kabul edildikleri ve haklarında değerlendirmede bulunmama kanaatinde olduğumuzu da belirtmekteyiz.¹³¹ Sonuç olarak verilen bilgilerle beraber senedin sahîh olduğunu beyan edebiliriz.

d. ‘Affân (heddesenâ) > Hammâd b. Seleme (heddesenâ) > Humejd (‘an) > Hasan (‘an) bir adam (‘an) > Ebû Hüreyre (‘an) :

1. Ebû Osman ‘Affân b. Müslim b. Abdillâh es-Saffâr el-Basrî el-Ensârî (ö. 220/835): ‘Affân, Bağdat hadisçisi olarak tanınmaktadır. Döneminin tanınmış muhaddislerinden Hişâm ed-Dustüvâî, Hammâd b. Seleme ile Hammâd b. Zeyd ve Şu'be b. Haccâc gibi muhaddislerden hadis aldı. Hicri III. asrın en meşhur muhaddislerinden birçoğu, özellikle *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* müellifi İbn Sa'd, ayrıca Ahmed b. Hanbel, İmam Buhârî ve Ebû Hâtim er-Râzî onun talebelerindedir. Buhârî *es-Sahîh*’inde biri doğrudan, diğerleri başka hocaları vasıtasıyla olmak üzere ondan altı hadis rivayet etmiştir. Kütüb-i Sitte içinde yer alan diğer kitaplarda da rivayetleri yer almıştır. Rical kaynaklarında *rivayetlerinin sika, kendisinin de sünnete son derece bağlı olduğu ve hâfızı'l-hadis*” olarak zikredilen ‘Affân b. Müslim,

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât'ül-Kübra*, VII/368; Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VIII, 311-312; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 196; Yâkût, *Mü'cemü'l-üdebâ'*, XX, 42-43; İbn Hallikân, *Vefayât*, VI, 173-176; ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarâbâd, 1375-77, 1955-58 — Beyrut, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I, 75-76; a.mlf., *Siyeru Â'lâmü'rı-Nübelâ'*, IV, 441-443; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 305-306; İbn Hibban, *es-Sikât*, V, 523; Krş: Celal Kırcâ, “Yahya b. Ya'mer”, *DİA*, 2010, İstanbul, XX, 447

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için baknz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, TDV yayımları, Ankara 2012, s. 171-172; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 118-118.

hocalarından dinlediği hadisleri onlara bir kere de kendisinin okuduğu aktarılmaktadır. Meşhur hadis münekkidi Yahyâ b. Maîn ile o devrin meşhur hadisçisi Yahyâ b. Saîd el-Kattân'nın, 'Affân'ın uygun görmediği hadisleri rivayet etmediklerini söylemektedirler. Talebeleri, onun *bir harfinde bile tereddüt ettiği hadisi kimseye nakletmediğini bu konuda çok titiz olduğunu ve hadis rivayetinde hiç hataya düşmediğini* ifade etmişlerdir. Yahyâ b. Maîn, ashâbü'l-hadîs'in beş kişi olduğunu ve bunların İbn Cüreyc, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Affân b. Müslim olduklarını söylemiştir. ez-Zehebî ve Ebû Hâtim, onun "*sebt, Şeyhu'l-İslam, ilim adamı, sika mutkin ve metîn* " olduğunu söylemektedirler.¹³²

2. Ebû Ubeyde (Ebû Ubeyd) Humeyd b. Ebî Humeyd el-Basrî (ö. 143/760): Hammâd b. Seleme'nin dayısı olan bu zat tabîi ve hadis hafızlarından olduğu söylenmektedir. Humeyd Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî, Recâ b. Hayve, Sâbit el-Bünânî ve Nâfi' gibi sahâbî ve tâbiîlerden hadis dinlemiş, kendisinden de Hüşeym b. Beşîr, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, yeğeni Hammâd b. Seleme, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Ūyeyne gibi kişiler hadis rivayet etmişlerdir. Kütüb-i Sitte'de Rivayetleri bulunan *sika* bir ravi olarak kabul edilmektedir. Humeyd, Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği bazı hadislerde tedlîs yaptığı gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Ancak tedlis yaparak düşürdüğü râvinin hocası Sâbit el-Bünânî gibi *sika* bir râvi olması sebebiyle bu durum onun güvenilirliğini etkilemeyeceği de savunulmaktadır. İbn Main, Ebu Hatim, İcli ve İbn Hurraşe başta olmak üzere hadis münekkidleri tarafından "*sika, saduk, la be'se bihi, sebt ve kesir'ül-hadis, müstakim'ül-hadis* olarak nitelendirildiği aktarılmaktadır. İbn Hibban, Humeyd'i **es-Sikat**'ta zikretmektedir.¹³³

¹³² İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, VII, 336; Buhârî, **Târîhu'l-kebir**, VII/ 72; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, Kahire, 1349/1931, Medine, el-Mektebetu s-Selefiyye, XII/, 271, 274; Zehebî, **Tezkiretü'l-Huffaz**, Haydarâbâd, 1375-77/1955-58 — Beyrut, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I, 379; a.mlf., **Mizânul-i'tidâl**, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1382/1963, Beyrut, Dâru l-Ma'rife, III, 82; a.mlf., **Siyeru Â'lâmun-Nübelâ'**, X, 242- 255; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VII, 230-235; Süyûtî, **Tabakâtü'l-Huffâz**, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1393/1973, s. 163-164; krs: M.Yaşar Kandemir, "Ebu Osman 'Affan b. Müslim", **DİA**, 2010, İstanbul, 1988, I, 399-400.

¹³³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kübra**, VII, 252; Buhârî, **Târîhu'l-kebir**, XI/ 348; el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Târîhu's-Sağîr**, thk. Mahmud İbrahim Zeyd, Dar'ül-ma'rife, Beyrut, 1406/1986, II, 72, 74; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III, 219; İbn Hibbân, **es-Sikat**, IV/ 148; el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, VII/ 355-365; Zehebî, **Siyeru Â'lâmü'n-Nübelâ'**, VI, 163- 169; a.mlf., **el-Mizânü'l-İ'tidâl**, I/ 610; a.mlf., **Tezkiretü'l-Huffâz**, I, 152-153; İbn Hacer,

Bu senedi oluşturan ravilerden ‘Affan hakkında yapılan değerlendirmede Süleyman b. Harb’in ifadeleri her ne kadar dikkatleri üzerine çekse de ez-Zehebi bu konuda ki ithamı doğal karşılamış ve şu şekilde beyan etmiştir: Aynı devirde yaşayan kimselerin birbiri hakkındaki kanaatlerini ihtiyatla karşılamak gerektiğini, ölümünden kısa bir müddet önce yakalandığı ağır hastalık dolayısıyla hâfızasının zayıflamış olmasının daha önceki rivayetlerine gölge düşürmeyeceğini belirtmiştir.¹³⁴ Diğer ravilerden olan Humeyd ise Malik b. Enes’in bazı rivayetlerinde tedlis yaptığı gerekçesi ile itham edilmiş olsa dahi senedden düşürdüğü kişi güvenirliliği ile tanınan Sabit el- Bünânî olması hasebiyle kişi cerh edilmemekte olduğu söylenmektedir. Ancak Hasan, Ebu Hüreyre’den gelen bu hadisi bilinmeyen bir kişiden aldığından (ki mechul kişinin Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy olduğu söylenmektedir)¹³⁵ senedin zayıflığına sebep olduğundan hadis zayıf olarak değerlendirilmektedir.

e. Dâvud (heddesenâ) > Zürrare (‘an) > Temîm ed-Dârî(‘an):

Hadisin/Rivayetin bu senedinde yer alan ravilerle ilgili bilgi daha önce geçti. Bu bilgiler şu şekildedir: Yapılan değerlendirmeler ve başvuru rical eserleri neticesinde Zürrâre b. Evfâ’nın hakkında sadece olumlu ve sika olduklarına dair bilgilere ulaşılmaktadır. Ancak Dâvud b. Ebî Hind hakkında yapılan değerlendirmede bu şahıs hıfz yoluyla rivayet ettiği hadislerde vehm ile itham edilmiş olduğunu lâkin bundan dolayı onun cerh edilemeyeceğini daha önce beyan etmiştik. Bu bilgiler ışığında isnadın sahih ravilerin de sika ve adil oldukları sonucuna varılmaktadır.¹³⁶

f. ‘Affân (heddesenâ) > Hammad b. Seleme (heddesenâ) > el-Ezrak b. Kays (heddesenâ) > Yahyâ b. Ya’mer (‘an) > Sahâbeden bir adam (‘an):

Hadisin/Rivayetin bu senedinde yer alan ravilerle ilgili bilgi verilmiş ve şu neticeye ulaşılmış: ‘Affân hakkında yapılan değerlendirmede Süleyman b. Harb’in ifadeleri her ne kadar dikkatleri üzerine çekse de ez-Zehebî bu konuda ki ithamı doğal karşılamış ve şu şekilde beyan etmiştir: Aynı devirde yaşayan kimselerin

Tehzîbü't- Tehzîb, III, 38-40; V, 17; krş: Ali Toksan, **DİA, Humeyd et-Tavil mad.**, 2010, İstanbul, XVIII, 357.

¹³⁴ ez-Zehebî, **Tezkiretü'l-Huffaz**, I, 379

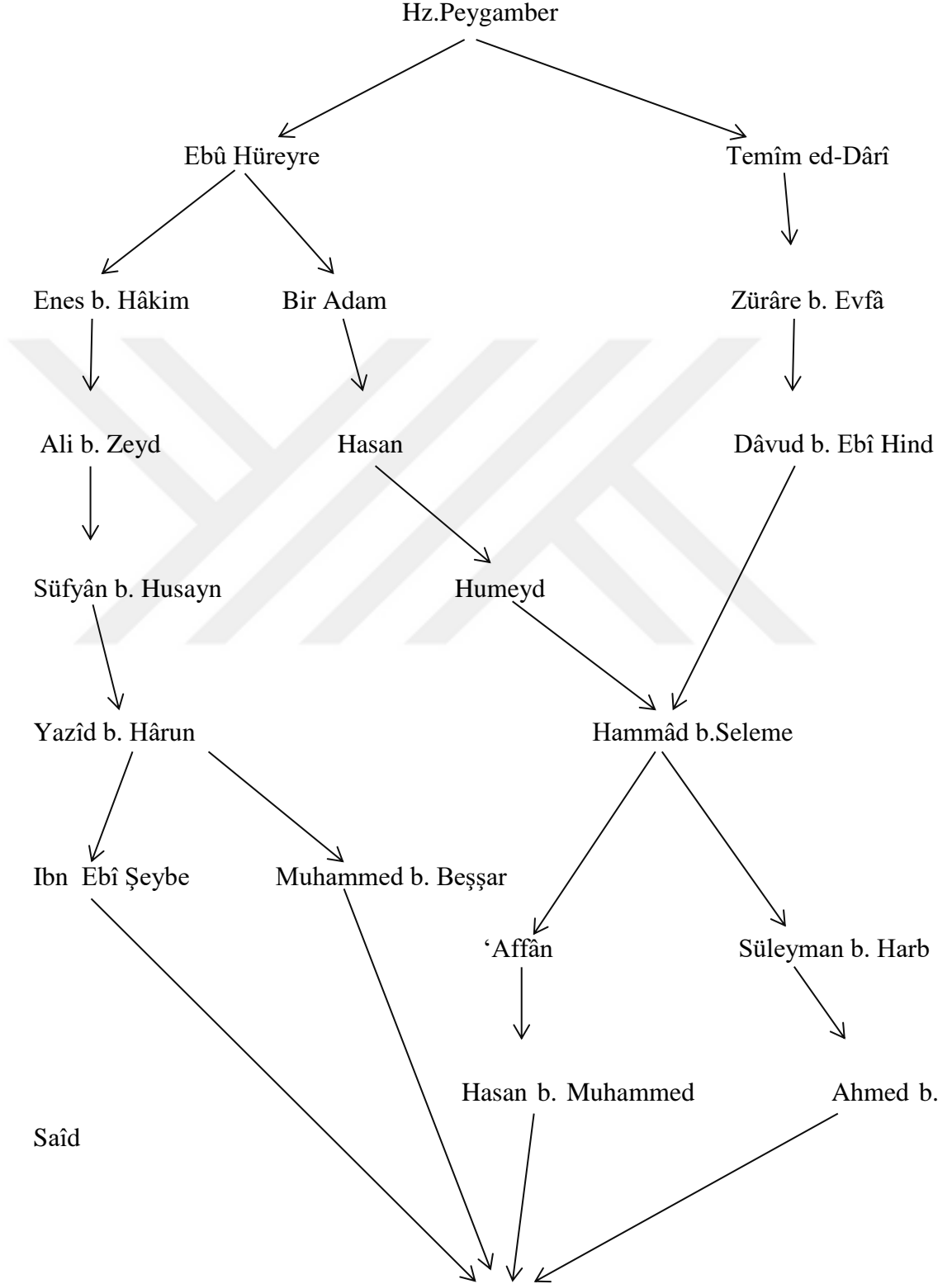
¹³⁵ Abdu'l-Muhsin el-‘İbâd, **Şerhu süneni Ebî Dâvud**, yer ve tarihsiz, V, 162.

¹³⁶ Ayrıntılı bilgi için tezimizin s. 30-31-32’ye bakınız.

birbiri hakkındaki kanaatlerini ihtiyatla karşılamak gerektiğini, ölümünden kısa bir müddet önce yakalandığı ağır hastalık dolayısıyla hâfızasının zayıflamış olmasının daha önceki rivayetlerine gölge düşürmeyeceğini belirtmiştir. Hammâd b. Seleme, Erzak b. Kays ve Yahyâ b. Ya'mer haklarında yapılan cerh ve ta'dil değerlendirmeler neticesinde cerhi gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidlerin övgülerine mazhar oldukları için hadisin bu senedi ravilerin güvenilirliği açısından sahih olarak değerlendirilebilir. Ancak senedde bulunan "Yahyâ b. Ya'mer > Sahabeden bir adam" tariki, sahâbenin ismi verilmeğinden kim olduğu da bilinmemektedir. Şayet bu meçhullük sahabe tabakasından değil de başka bir tabakada olsaydı burda başka şeylerden bahsederdik; ama mevzu bahis sahâbe olunca (sahâbelerin udul sahibi olduklarını konunun en başında zikretmiştik.) meçhul ve ma'lum'a bakılmaksızın adil kabul edildikleri ve haklarında değerlendirmede bulunmama kanaatinde olduğumuzu da belirtmekteyiz. Sonuç olarak verilen bilgilerle beraber senedin sahih olduğunu beyan edebiliriz.¹³⁷

¹³⁷ Geniş bilgi için tezimizin s. 44- 45-46 'ıncı sayfalarına bakınız.

1.2.2.4. Ibn Mâce'nin (ö. 273/886) Sünen'inde:

- a. **Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (heddesenâ) > Yezîd b. Hârûn (heddesenâ) > Süfyân b. Husayn ('an) > Ali b. Zeyd ('an) > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):**

1. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849): Küçük yaşta hadis tahsiline başlayan ve daha on dört yaşında Kâdı Şerîk b. Abdullah'tan hadis dersi alan İbn Ebî Şeybe, hadisin yanı sıra tefsir ve tarihle de ilgilenmiştir. Ayrıca hadiste kaleme aldığı el-Musannef adlı eseriyle de tanınmaktadır. Kûfe, Basra, Rey ve Bağdat ile Hicâz bölgesindeki ilim merkezlerinde eğitimine devam etti. Abdullah b. Mübârek, Halef b. Halîfe, Cerîr b. Abdülhamîd, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Halef b. Halîfe, Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden hadis aldı. Öğrencileri arasında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Mâce, İbn Sa'd, Bakî' b. Mahled, İbn Vaddâh, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler yer almaktadır. Babası, dedesi, iki kardeşi Ebü'l-Hasan Osman ve Kâsım ile oğlu İbrâhîm ve yeğeni Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman da tanınmış birer muhaddis olmakla beraber ailenin en ünlü şahsiyeti kendisidir. İbn Ebî Şeybe'nin hadis bilgisini kardeşi Osman'dan üstün bulan Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn onu *sadûk* diye nitelemiş; Ebü'l-Hasan el-İclî ve Ebû Hâtim er-Râzî de *sika* olduğunu söylemişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî ve Sâlih Cezerî gibi kendisini yakından tanıyan hadis münekkitleri de *hâfız* olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁸ İbn Ebî Şeybe ayrıca "*sika, sadûk, hâfız*" olarak nitelenmektedir ve birçok hadis ehli tarafından kendisinden övgüyle bahsedilmektedir.¹³⁹

Yapılan değerlendirme neticesinde bu hadisin ravi zincirini oluşturan şahıslardan Yezid b. Harun, Süfyân b. Husayn (daha önce haklarında bilgi verdiğimiz) ve İbn Ebî Şeybe'nin sika ve sebt oldukları görülmektedir. Ancak

¹³⁸ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, X/66-67; Zehebî, *Sıyeru Â'lâmü'n-Nübelâ'*, XI, 125.

¹³⁹ el-İclî, *et-Tarihu's-Sikât*, s.276; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 358; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 16-17; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, III, 252-253.

senedin diğerk ravileri olan Ali b. Zeyd ve Enes b. Hâkim'den kaynaklanan zayıflık senedin tümünü etkilemekte ve hadisi zayıf duruma düşürdüğü kanaatindeyiz.¹⁴⁰

b. Muhammed b. Beşşar (heddesenâ) > Yezîd b. Hârûn (heddesenâ) > Süfyân b. Hüseyin ('an) > Ali b. Zeyd ('an) > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):

2. Ebû Bekr Muhammed b. Beşşar b. Osmân el-Abdî el-Basrî (ö. 252/866): Bündâr lakabıyla tanınan Muhammed b. Beşşâr, Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzettikten sonra Basralı hadisçilerin rivayet ettiği bütün hadisleri okuyup öğrendiği nakledilmektedir. Başta Mu'temir b. Süleyman, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî' b. Cerrah, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn olmak üzere dönemin en meşhur muhaddislerinden hadis okumuş, Yirmi yıl kadar uzun bir süre boyunca Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın hadis meclislerine devam etmiştir. Muhammed b. Beşşar'dan rivayette bulunanlar arasında Kütüb-i Sitte müellifleriyle İbn Huzeyme, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Baki b. Mahled gibi tanınmış muhaddisleri saymak mümkündür. İbn Huzeyme, Bündâr'ı dönemindeki muhaddislerin imamı olarak nitelendirmiştir. Bündâr, hadisin altın çağı olarak bilinen hicrî üçüncü asrın en gözde muhaddislerinden biridir. Cerh ve ta'dîl imamlarına göre "*sika, kesîru'l-hadis, sadûk, salih, hâfız, sebt ve lâ be'se bihi* olarak nitelendirilmiştir. Rivayet ettiği hadisler muteber ve güvenilir hadis kaynaklarında kendilerine yer bulmuşlardır. Öneğin, Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih'* inde Bündâr'ın 205 hadisini rivayet ettiği gibi ondan bir de mükâtebe yoluyla elde ettiği bir hadisi nakletmiştir. Müslim de *el-Câmiu's-sahih'* inde onun 460 hadisine yer vermiştir. Ebû Dâvûd ise Bündâr'dan pek çok hadis yazdığını söylemiştir. Amr b. Ali el-Fellâs, Bündâr'ın Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan olan rivayetlerinde yalan söylediğini ileri sürmüştü de sebebi zikredilmeyen cerh makbul sayılmadığından bu görüşe itibar edilmemiştir. Zehebî, Bündâr'ın *çok doğru ve güvenilir bir âlim* olduğunu bildikleri için İslâm âlimlerinin Fellâs'ın bu görüşüne

¹⁴⁰ Geniş bilgi için bakınız s. 37-38

değer vermediklerini söylemiştir. İbn Hacer'e göre ise Bündâr'ın bazı rivayetlerinde hata varsa da bunları kasten yapmamıştır.¹⁴¹

Yapılan inceleme neticesinde her ne kadar Muhammed b. Beşşar ve daha önce değerlendirdiğimiz diğer raviler olan Yezîd b. Hârûn ve Sufyân b. Husayn haklarında verilen bilgiler ışığında zatların sağlam ve sika oldukları görülse de senedde bulunan ve daha önce de haklarında bilgi verdiğimiz Ali b. Zeyd ve Enes b. Hâkim'in cerh edildiğinden dolayı sened'in zayıf olduğu kanaatindeyiz.¹⁴²

c. Ahmed b. Saîd ed-Dârimî (heddesenâ) > Süleyman b. Harb (heddesena) > Hammâd b. Seleme (heddesenâ) > Dâvud b. Ebî Hind ('an) > Zürâre b. Evfâ ('an) > Temîm ed-Dârî ('an):

1. Ebû Abdullah Ahmed b. Saîd ed-Dârimî el-Mervezî (ö. 265): Başta Yezîd b. Hârûn olmak üzere Irak ahalisinden hadis almaktadır. Ondan ise başta Muhammed b. İshâk olmak üzere diğer bazı kişilerden de hadis almıştır. Muhaddislerce "*sika, sebt, sahîh 'ül-hadîs*" olduğu söylenmektedir.¹⁴³

2. Ebû Eyyûb Süleymân b. Harb b. Becîl el-Vâşihî el-Ezdî el-Basrî (ö. 224/839): Hadis hâfızı olan Suleyman, Önce Şu'be b. Haccâc'ın derslerine devam etmiştir; Şu'be vefat edince on dokuz yıl süreyle Hammâd b. Zeyd'den hadis okumuştur. Onun vefatından sonra Hammâd b. Seleme, Süleyman b. Mugîre, Bişr b. Mansûr gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Buhârî, Ebû Dâvud es-Sicistânî, Fellâs, Zühîlî, Ebû Müslim el-Keccî, Ahmed b. Saîd ed-Dârimî, İshak b. Râhûye, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, Ebû Zür'a, er-Râzî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî, Dâvûd ez-Zâhirî, Hanbel b. İshak ve İbnü'l-Cüneyd el-Huttelî gibi şahsiyetler hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Ebû Hâtim er-Râzî, Süleyman'ın tedlîs yapmayan, hadis râvilerini tenkit edebilen, hadislerin fikhını

¹⁴¹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 49; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII/ 24; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX., 111; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, II, 101-105; Zehebi, *Siyeru Â'lâmun-Nübelâ'*, XII, 144-149; Zehebi, *el-Mîzânul-İtidâl*, III, 490; Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, II, 511-512; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 70-73; krş: Uğur, Mucteba, "Bündâr, Muhammed b. Beşşar", *DİA*, 1992, Ankara, VI, 488-489;

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bakınız. S. 37-38

¹⁴³ İbn Hibban, *es-Sikat*, VIII, 33.

anlama bakımından tanınmış muhaddis ‘Affân b. Müslim’den *ileri bir hadis imamı* olduğunu söylemiştir. Süleyman b. Harb “*imam, hâfiz, sika, sebt ve me’mûn*” gibi unvanlardan başka *şeyhü’l-islâm* olarak da nitelendirilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Süleyman b. Harb’in lafzen değil mânen hadis naklettiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

Ahmed b. Saîd ed-Dârîmî, Süleyman b. Harb ve daha önce değerlendirdiğimiz diğer ravilerden Hammd b. Seleme, Dâvud b. Ebiî Hind ve Zurâre¹⁴⁵ haklarında da cerhi gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidlercin övgülerine mazhar oldukları için hadisin bu senedi ravilerin güvenilirliği açısından sahih olarak değerlendirilebilir.

c. Hasan b. Muhammed b. Sâbbâh (heddesenâ) > ‘Affân (heddesenâ) > Hammâd (enbaenâ) > Humeyd (‘an) > Hasan (‘an) Bir Adam (‘an) > Ebû Hüreyr (‘an):

1. Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Sâbbâh el-Bezzâr ez-Za’ferânî (ö.249): Bağdâd ahalisinden olan Hasan hakkında köyüne nisbeten de ez-Za’ferânî denilmiştir. Bu şahıs başta Ibn Uyeyne ve eş-Şafiî olmak üzere birçok kişiden hadis almıştır. Ondan ise Ebû Muâviye Muhammed b. Hazm ed-Darîr, Muhammed b. Sabbâh ed-Dulâbî ve daha birçok kişi hadis rivayet etmiştir. Buhârî ondan hac, libas ve menakıb bahsinde hadis almıştır. Ebû Hâtim ve en-Nesâî başta olmak üzere hadis münekıdlerince “*sika ve sadûk*” olduğu kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Hasan b. Sâbbâh ve öncesinde sözlerini ettiğimiz diğer raviler hakkında yapılan araştırmalarda cerhi gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidlercin övgülerine mazhar oldukları görülmektedir. Ancak Hasan, Ebû Hüreyre’den gelen bu hadis bilinmeyen bir kişiden aldığından senedin sağlamlığına zarar vermektedir. Dolayısıyla bu sened’in zayıf olduğu kanaatindeyiz.

¹⁴⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübra*, VII, 300; Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, IV/8-9; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, IV, 108; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 33-37; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI/384-393; Zehebî, *Siyeru Â’lâmü’n-Nübelâ*, X, 330-334; a.mlf., *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 393; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 178-180; krş: Hasan Cirit, “Süleyman b. Harb”, *DİA* 2010, İstanbul, XXXVIII, 89.

¹⁴⁵ Bakınız s. 31-32 ve 44.

¹⁴⁶ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI/310; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, I, 479.

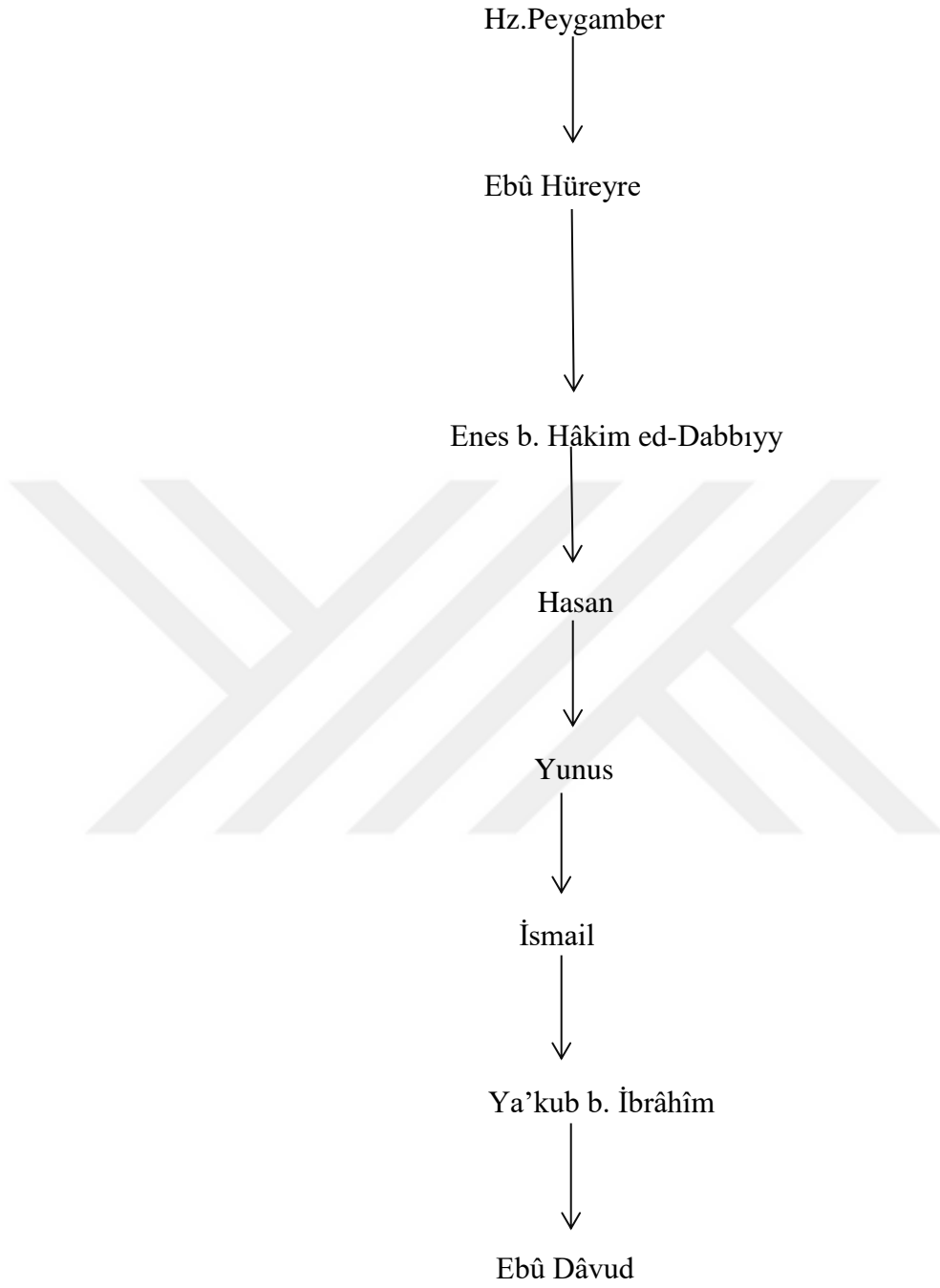
d. Dâvud b. Ebî Hind (heddesenâ) > Zûrâre b. Evfâ ('an) > Temîm ed-Dârî ('an):

Hadisin/Rivayetin bu senedinde yer alan ravilerle ilgili bilgi verilmiştir. Senedde yer alan ravilerden Zûrâre b. Evfâ'nın hakkında sadece olumlu ve sika olduğuna dair bilgilere ulaşılmaktadır. Ancak Dâvud b. Ebî Hind hakkında yapılan değerlendirmede bu şahıs hıfz yoluyla rivayet ettiği hadislerde vehm ile itham edilmiş olsa da gereken değerlendirmeyi daha önce vermiştik.¹⁴⁷ Bu bilgiler ışığında isnadın sahih ravilerin de sika ve âdil oldukları sonucuna varılmaktadır

¹⁴⁷ Bakınız. s. 31-32-32.

1.3.2.5. Ebu Dâvud'un (ö. 275/888) *Sünen*'inde:

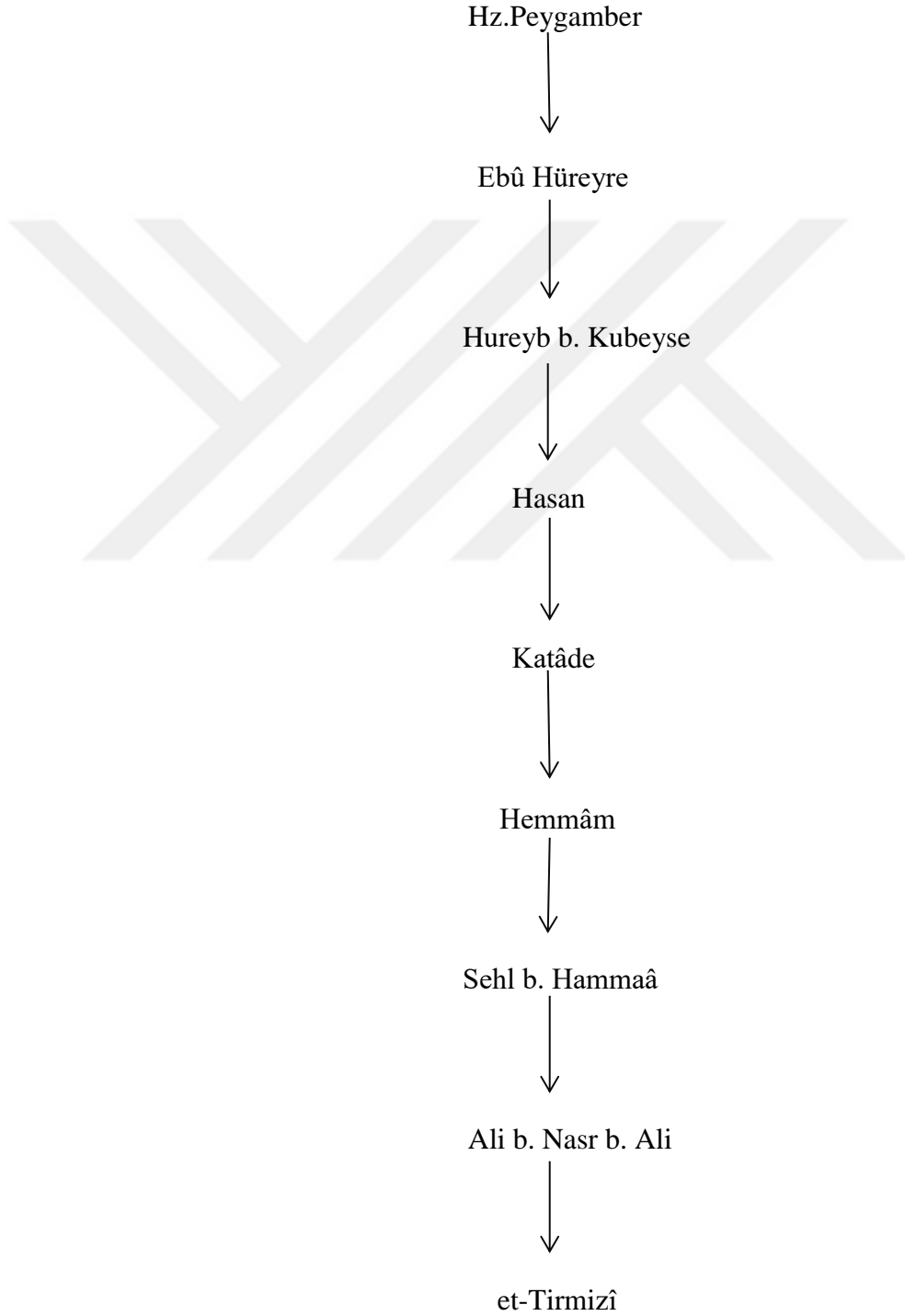
Ya'kub b. İbrâhîm (heddesenâ) > İsmâîl (heddesena) > Yûnus (heddesenâ) > Hasan ('an) > Enes b. Hâkim ed-Dabbiyy ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):

1. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Kesîr ed-Devrakî (ö. 252/866): Bağdad'ta tâbîfnin büyüklerinden olan bu zatın meşhur bir *hadis ve fıkıh âlimi* olduğu söylenmektedir. ed-Devrakî Leys b. Sa'd'ı gördüğü söylenmektedir. İlim tahsili için çeşitli ülkelere seyahat etmiş, Yahyâ b. Maîn, Süfyân b. Üyeyne, Yahyâ el-Kattân, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerden hadis öğrenmiş ve Ahmed b. Hanbel'den de faydalanmıştır. Kendisinden de Kütüb-i Sitte müelliflerinden başka kardeşi Ahmed ed-Devrakî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Huzeyme, Yahyâ b. Saîd gibi büyük muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. *et-Tabakâtü'l-Kübra* sahibi İbn Sa'd da onun talebesi olmuştur. Nesâî ve İbn Hibbân onun *güvenilir bir muhaddis* olduğunu söylemişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî ve ez-Zehebî'nin de *güvenilir bir hadis hâfızı* olarak nitelendirdikleri Devrakî kendi döneminde Irak bölgesinde çok hadis rivayet etmekle tanınmıştır. Mesleme de şahsın "*sika ve kesîr'ül hadîs*" olduğunu nakletmektedir. Ayrıca Müsned sahibi olduğu da kaynaklarda geçmektedir.¹⁴⁸

Ya'kûb b. İbrâhîm ve öncesinde ele aldığımız ravilerin haklarında da cerhi gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidlerin övgülerine mazhar oldukları söylenmekle beraber senedde bulunan Enes b. Hakîm'den kaynaklı zayıflık hadisi etkilemektedir. Bunun neticesinde hadis zayıf olarak değerlendirilebilir.

¹⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, VII, 360; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 202; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 277-280; Zehebî, *Siyeru Â'lâmu Nübela'*, XII, 141-144; a.mlf.. *Tezkiretul-Huffâz*, II, 505-506; İbn Hacer, *Tehzîbu t-Tehzîb*, XI, 381-382; krş: Selman Başaran, "ed-Devrakî", *DİA*, 1994, İstanbul, IX, 248.

1.3.2.6. et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde:

Ali b. Nasr b. Ali el-Cahdemî (heddesenâ) > Sehl b. Hammâd (heddesenâ) > Hemmâm (heddesenâ) > Katâde (heddesenî) > Harib (Haris) b. Kubeysse ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):

1. Ali b. Nasr b. Ali b. Nasr b. Ali b. Nasr b. Ali el-Cahdemî (ö. 250): Ebu'l-Hasan el-Basri es-Sağir el-Hâfız, Vehb b. Cerîr b. Hazm, Ebu Dâvud et-Tayalisi, Abdussamed b. Abdülvaris, Sehl b. Hammâd Ebû Üttâb ed-Delâl, Muhammed b. Abdu'l-henâ'i, Ebû Bekr el-Hanefî, Abdullah b. Yezîd el-Mukrî, Süleyman b. Harb, Ebû Âsım ve başka bir taifeden de rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden ise Müslim, Ebû Dâvud, et-Tirmizî, en-Nesâî, Ebû Zur'a, Ebû Hâtım, Buhârî(camii dışında), Ömer b. Muhammed el-Beciri, Ahmed b. Yahyâ ve daha birçok kişi hadis almıştır. Ibn Ebî Hâtım ve Ebû Zur'a başta olmak üzere hadis munekkidleri tarafından *sika, sadûk, hâfız ve sâhib'ül-hadîs* olarak tavsif edilmiştir. Ayrıca Ibn Hibban onu *es-Sikat*'ta zikretmiştir. en-Nesâî bu şahsın hicri 250 senesinde vefat ettiğini nakletmektedir.¹⁴⁹

2. Ebû Üttâb Sehl b. Hammâd ed-Delâl el-Basrî (ö. 280): Kendisi İbrâhîm b. Ata b. Meymûne, Şu'be b. Haccâc, Abdulaziz b. Abdullah b. Ebû Seleme, Azre b. Sabit, Kurre b. Halid, Muhtar b. Nafi', Nuh b. Rabia, Hemmâm b. Yahyâ, Cerrâh b. Melih, Abdulmelik b. Nadr ve daha birçok kişiden hadis almaktadır. Ondan ise Ali b. el-Medînî, Haccâc b. Şair, Hasan b. Ali b. Hilâl, Zeyd b. Yahyâ el-Hasanî, Ebû Musâ el-Ânzî, Abbâs b. Abdulazim, Ali b. Nasr el-Cahdemî, Abdullah ed-Darimî ve başka kişiler rivayetlerde bulunmaktadırlar. Ahmed b. Hambel, Ebû Zur'a, Ebû Hâtım, el-İcli ve Bezzâr şahsın "*sika, lâ be'se bihi, salîh, salîh'ül-hadîs, leyse bihi be'sun*" olduğunu belirtmektedirler. Ibn Hibbân da ona *es-Sikat*'ta yer vermektedir. Ancak bu övgülerin diğer tarafında Ibn Âdiyy, Ibn Maîn ve Ebû Müslim onun "*ğayru ma'rûfîn, la 'arifuhu ve leyse bi ma'rûfîn*" olduğunu söylemektedirler. ez-Zehebi yapılan bu yergilerin yanlışlıkla olduğunu bunun sebebinin ise iki Ebu Üttâb ve aynı zamanda iki de Sehl b. Hammâd'ın bulunmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

¹⁴⁹ Ibn Hacer, *Tehzîb'üt-Tahzîb*, VII, 341.

Dolayısıyla cerhi gerektirilecek kişinin bu zat olmadığını savunmakta ve bu açıklamayı künye beyanında daha açık bir şekilde açıklayacağını da söylemektedir.¹⁵⁰

3. Hemmâm b. Yahyâ el-Âvzî el-Basrî (ö. 164): Basra âlimlerinden ve sikalarındandır. Kendisi Hasan, Atâ b. Ebî Rebâh, Nafi' ve başkalarında da hadis almaktadır. Ondan ise başta Sehl b. Hammâd olmak üzere birçok kişi rivayetlerde bulunmaktadırlar. Ebû Hâtim ve el-Kattân zatın *sika* olduğunu söylemekle beraber aynı zamanda şahsın “*la yurdâ hıfzuhu ve fi hıfzihi şey'in*” demektedirler. Ahmed b. Hambel, Yahyâ b. Saîd'in Hemmâm'ı hafife almadığını ve onun hakkında cerhi gerektirecek bir görüş belirtmediği kişiler arasında olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Ahmed b. Hambel ve Ebû Zur'a, Hemmâm'ın *herşeyinde sebt ve la be'se bihi* olduğunu söylemektedirler. Ibn Hibbân ise ona *es-Sikat'ta* yer vermiştir. Ömer b. Ali, şahsın *hafızası ve kitabının iyi olmadığını yanı sıra kitabından hadis alınmaması gerektiğini* de söylemektedir. Hemmâm'ın Hicri 164 yılında ramazan ayında vefat ettiği nakledilmektedir.¹⁵¹

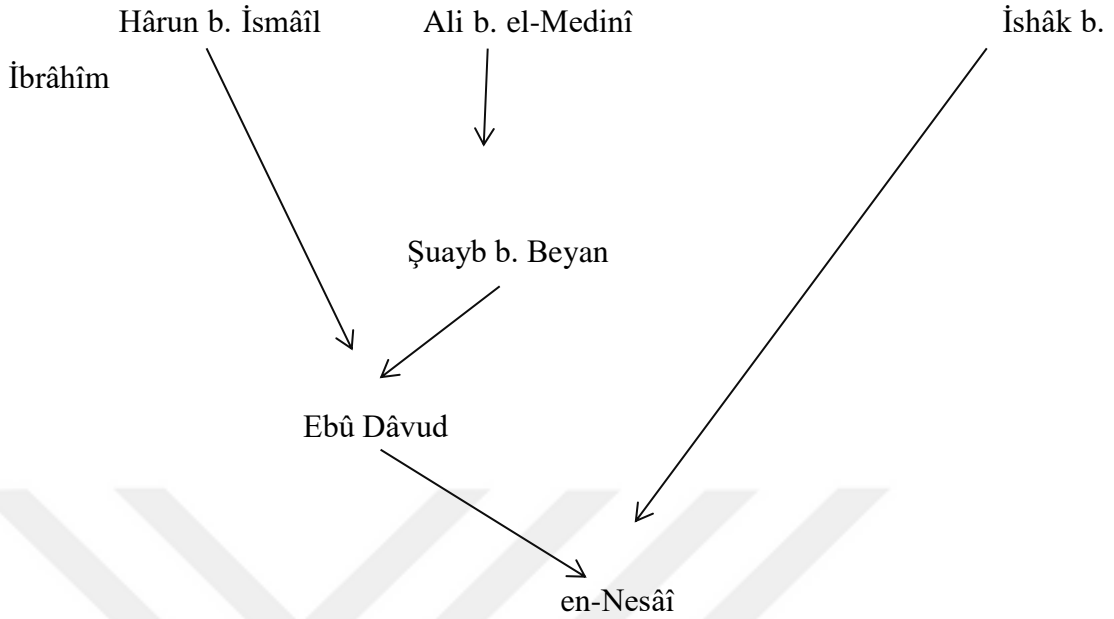
4. Kabîsâ b. Hureys el-Ensârî el-Basrî: Asıl ismi Kabîsa b. Hureys olmakla beraber bazı muhaddislerce ravinin ismi Hureys b. Kabîsa olarak geçmektedir. Ancak bu isim et-Tirmizî'nin rivayetinde Hureys yerine Hureyb ismi kullanıldığı görülmektedir. Ancak kullanımın bilerek mi yoksa imla hatası mı olduğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Mesleme b. el-Mühbik'ten hadis alan Kabîsa'dan, Hasan el-Basrî hadis almaktadır. el-İcli zatın “*tabii ve sika*” olduğunu söylerken, Ibn Hibbân onu *es-Sikat'ta* zikretmiştir. Buhârî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ibn Hazm ve en-Nesâî'nin şahıs hakkında “*fi hadisihi nazariün, cehhale, la yesihhu hadisihi, zayıf ve metruk*” olduğunu söylemektedirler.¹⁵²

Bu rivayette değerlendirilen ravilerden Ali b. Nasr'in herkes tarafından sika kabul edildiğini, Sehl b. Hammâd'ın da genel itibarıyla sika kabul edildiği görülüyor. Sehl b. Hammâd hakkında dile getirilmiş olan cerh ez-Zehebî tarafından reddedilmiş ve cerhedilmiş olan kişinin bu zat olmadığı ifade edilmiştir. Diğer raviler olan

¹⁵⁰ Ibn Hacer, *Tehzîb'üt-Tahzîb*, IV, 219.

¹⁵¹ ez-Zehebi, *el-Mizan'ül-İ'tidâl*, IV, 309.

¹⁵² el-İcli, *Marifet'üs-Sikat*, II, 214; Buhârî, *Tarih'ül-Kebir*, VII, 176; Ibn Hibbân, *es-Sikat*, V, 319; el-Mizzî, *Tehzîb'ül-Kemâl*, XXIII, 475; Ibn Hacer, *Tehzîb'üt-Tahzîb*, VIII, 310.

- a. **Ebû Dâvud (ahberenâ) > Hârûn b. İsmâîl el-Hazzâz (heddesenâ) > Hemmâm (heddesenâ) > Katâde ('an) > Hasan ('an) > Haris (Harib) b. Kubeyse ('an) > Ebû Hüreyre (kâle):**

1. Ebû Hasan Hârûn b. İsmâîl el-Hazzâz el-Basrî (ö. 206): Ali b. Mubarek, Hemmâm b. Yahyâ, Kurre b. Hâlid, Saîk b. Hazn ve Ubeydullah b. Sâmid b. Âclan'dan rivayetlerde bulunmaktadır. Ondan ise Ebû Musâ Muhammed b. el-Musenna, Fellas, Haccâc b. Şair, İshâk b. Mansûr el-Kasic, Ubeydullah b. Munir, Ebû Dâvud el-Harrâni, Âbd b. Humeyd, Ebû İshâk el-Cürcânî, Muhammed b. Abdulmelik ed-Dakikî, Abbas ed-Devrî ve bunlardan başka kişiler de hadis almaktadırlar. Ebû Hatim, Ebû Dâvud ve Hasan b. Ali şahsın “*mehall'is-sıdk, lâ be'se bihi ve sika*” olduğunu söylemektedirler. Ibn Hibbân onu *es-Sikat'ta* zikrederken, Ali b. Mubârek, Hârûn'un her zaman yanında kitabını taşıdığını ve hiç ayırmadığını söylemektedir. Ebû Âsım bu zatın hicri 206 senesinde vefat ettiğini nakletmektedir.¹⁵³

Yapılan incelemede senedin ravilerinden Harun b. İsmail başta olmak üzere önceden değerlendirdiğimiz raviler olan Hemmâm, Katâde ve Hasan hakkında cerhî

¹⁵³ Ibn Hacer, *Tehîib'üt-Tehzîb*, XI, 4; el-Âynî, *el-Meğân'il-Ahyâr*, V, 197.

ifadeler kullanılmamıştır. Ancak Harîs b. Kabîsa'da daha önce değindiğimiz gibi cerh edilmiştir. Dolayısıyla hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

b. Ebu'l- 'Avvâm (ahberenâ) > Katâde ('an) > Hasan b. Ziyâd ('an) > Ebî Rafî' ('an) > Ebû Hüreyre ('an):

1. İmrân b. Dâvud Ebû 'Avvâm el-Kattân el-Basrî: Ebân b. Ayyâş, el-Hasan el-Basrî, Humejd et-Tavîl, Süleyman et-Teymi, Katâde, Muhammed b. Sirîn ve bunların dışında da birçok kişiden hadis almaktadır. Kendisinden ise Hammâd b. Sa'd, Sehl b. Temâm, Ebû Âsım en-Nebîl ve Abdurrahman b. Mehdi hadis almaktadırlar. Yahyâ b. Mâin, ondan hadis almamakla beraber ondan övgü dolu sözlerle bahsetmektedir. Ahmed b. Hanbel onun "*salîhu'l-hadîs*" olduğunu söylerken; Yahyâ b. Mâin, en-Nesâî ve Ebû Dâvud şahsın "*zayîf ve leyse bi kavviyin*" olduğunu söylemektedirler. Buna karşın Buhârî onunla *istişhad* ederek el-Edebu'l-Mufred adlı eserinde ondan hadis almaktadır. Müslim dışındaki değer Kutub'i-sitte müellifleri de ondan hadis almışlardır.¹⁵⁴

2. Ebû Alî Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü'lûî (ö. 204/819): Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden olan bu zatın, müctehid bir âlim olduğu belirtilmiştir. Hasan b. Ziyâd başta İbn Cüreyc, Mâlik b. Miğvel, Vekî' b. Cerrâh, Eyyûb b. Ukbe, Hasan b. Umâre ve İsbâ b. Ömer el-Hemedânî gibi âlimler ve daha birçok kişiden hadis almıştır. Ayrıca İbn Cüreyc'den fikhî konulara dair 12.000 hadis yazmıştır. Birçok talebe yetiştiren Hasan b. Ziyâd bu talebeleri arasında İshâk b. Behlûl et-Tenûhî, Muhammed b. Şücâ' es-Selcî, İbn Semâa, Şuayb b. Eyyûb, kardeşinin oğlu Velîd b. Hammâd el-Lü'lûî, İmam Ebû Hanîfe'nin torunu İsmâil b. Hammâd, Halef b. Eyyûb el-Belhî, İsmâil el-Fezârî, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Hanefî imamı Hassâf'ın babası Amr (Ömer) b. Müheyr gibi âlimler sayılabilir. Kendi çağdaşları Hasan b. Ziyâd'ı *çok hadis bilen ve yazan bir âlim* olarak tanıtırken sonraki dönemlerde yaşamış cerh ve ta'dîl ulemâsından bazıları onun hadis yönünden *zayîf, kezzâb, Zayîfû'l-hadîs, leyse bi sikkatin velâ me'mum'un, lâ yektubu hadisuhu, mutrûk*" olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak Ebû Hanîfe ve diğer birçok Hanefî müctehidi hakkında da yapılan bu tür değerlendirmeler mezhep taassubundan

¹⁵⁴ Buhârî, *Tarih'ül-Kebir*, VI, 425; Ibn Hibban, *es-Sikat*, VII, 243; ez-Zehebî, *el-Mügnî fi'd-Duafa*, II, 478; Aynî, *el-Meğân'il-Ahyâr*, III, 475.

kaynaklandığı ve ilmî dayanağının olmadığı beyan edilmiştir. Zira onun hakkında değerlendirme yapan ve çoğu Hanefî mezhebinden olmayan âlimler onun *iyi huylu, faziletli* bir kişi olduğunu, Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini ezbere bildiğini, *âlim, zahid, müttakî, doğruluğu* ile dikkat çektiğini vurgulamışlardır. Nitekim devrin büyük âlimlerinden olan ve kendisini yakından tanıyan Yahyâ b. Âdem, Hasan b. Ziyâd'ı Hafs b. Gıyâs'tan sonra gördüğü en *fakih* kimse olduğunu söylemektedir. Ayrıca talebeleri arasında dönemin muhaddislerinden İshâk b. Behlûl ve Muhammed b. Şücâ'ın da yer alması, Hasan b. Ziyâd'ın fıkhıta ve hadiste güvenilir bir imam olduğunu göstermektedir. M. Zâhid Kevserî, Hasan b. Ziyâd'ın ilmî mertebesi hakkındaki asılsız iddiaları cevaplandırırken Ebû Avâne *es-Sahîhu'l-Müsned*'te, Hâkim'in *el-Müstedrek*'te ondan tahrîcde bulduklarını ve İbn Cerîr et-Taberî'nin *İhtilafü'l-Fukahâ* adlı eserinde İmam Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere birçok müctehid imamın görüşlerine yer vermezken Hasan b. Ziyâd'ın görüşlerine yer verdiğini söylemektedir.¹⁵⁵

3. Nâfi' Ebû Râfi' es-Saiğ el-Medîni: Cahiliyye dönemine yetişmiş ancak Hz. Peygamberi görmemiştir. Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ud, Osman b. 'Affân, Ali b. Ebî Talib, Ebûbekir es-Sıddîk ve Ebû Hüreyre den hadis almaktadır. Ondan ise Bekr b. Abdullah, Sâbit el-Bünânî, Hasan el-Basrî ve daha birçok kişi hadis almaktadırlar. İbn Sa'd, bu zati Basra ehlinin birinci tabakasında değerlendirerek onun *sika* olduğunu söylemektedir. İcli, onun "*Basralı, sika ve tabii*" olduğunu, Ebû Hâtim ise şahsın "*leyse bihi be'sün*" olduğunu belirtmektedirler. İbn Hibban onu *es-Sikat*'ta zikrederken; İbn Abdilberr onun cahiliyye dönemine yatışmış büyük tabiîn âlimlerinden olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶

Yapılan değerlendirmeler neticesinde Ebû'l- Avvâm ve Ebû Râfi''in sika olduklarına karar kılındığını ancak Hasan b. Ziyâd'ın cerh edildiği görülmektedir. Bu zat hakkındaki cerhin, el-Kevserî tarafından delil gösterilerek bertaraf edildiğini,

¹⁵⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, II, 264-266; İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, III, 15; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 314-317; Şîrâzî, *Tabakâtü't-Fukahâ*, Bağdad, 1356, s. 115; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 491; a.mlf., *Siyeru A'lâmi 'n-Nübelâ*, IX, 543-545; İbn Hacer, Ahmed b. Ali , *Lisan'ül-Mizan*, thk. Dairet'ül-Meârif'ün-Nizamiyye, Müesseset'ül-İ'lami, Beyrut, 1406/1986, II, 208-209; krş: Beşir Gözübenli, "Hasan b. Ziyâd", *DİA* İstanbul, 2010, XVI, 362;

¹⁵⁶ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 859; İbn Hacer, *Tehzîb'üt-Tehzîb*, 10, 421.

dolayısıyla senedin sağlamlığına bir zararı olmadığından senedin sahih olduğu kanaatine varılmaktadır.

c. **Ebû Dâvud (ahberenâ) > Şuayb b. Beyân (heddesenâ) > Ali b. el-Medinî (ketebe) > Ebû'l- Avvâm (ahberenâ) > Katâde ('an) > Hasan b. Ziyâd ('an) > Ebû Rafî' ('an) > Ebû Hüreyre ('an):**

1. Şuayb b. Beyân b. Ziyâd b. Meymun es-Saffar el-Basrî el-Kasmilî: Ümran el-Kattân, Şu'be, Ebî Zilâl, Selâm b. Miskin, Yezîd el-Müzmin ve Hasan'dan hadis almaktadır. Kendisinden ise Abdullah b. Hâris, Ebu Dâvud el-Herrânî, İbrâhîm b. el- Müstemir el-İrakî, Ahmed b. Ali, Muhammed Yezîd el-Asfatî, Muhelleb b. Â'la, Muhammed b. Musâ ve Ali b. el-Medinî hadis almaktadırlar. en-Nesâî "salat" konusunda ondan sadece bir hadis almaktadır. el-Cüzcanî ve el-Ûkaylî onun sika kişilerden hadisleri münker olarak rivayet ettiğini ve rivayet ettiği hadislerde vehmin ağır bastığını nakletmektedirler. Ibn Hibbân, şahsı *es-Sikat'ta* ziktermektedir. *Sadûk* olduğu da söylenmektedir.¹⁵⁷

2. Ali b. el-Medinî Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî (ö. 234/848-49): İlelü'l-hadîs alanında meşhur olan muhaddis, İbnü'l-Medinî diye tanınan Ali b. el-Medinî, ilel'l-hadis alanında kendinden söz ettirmektedir. Dini ilimleri Süfyân b. Üyeyne, Yahyâ b. Saîd, Hammâd b. Zeyd ve Abdürrezzâk gibi devrin ünlü âlimlerinden öğrendi. Buhârî *Sahîh*'ini önce onun tedkik ve tenkidine sunmuş, onayını aldıktan sonra okutmaya başlamıştır. "*Emîrû'l - mü'minîn fi'l-hadîs*" unvanına sahip olmuş, Buhârî, Ebû Hâtim, Ebü Dâvûd, Ebû Müslim el-Keccî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi birçok meşhur muhaddise hocalık etmiştir. İbnü'l-Medinî "*mihne*" olayında çektiği işkencelere dayanamayıp Kur'anın mahluk olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı da başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere birçok hadis alimi tarafından değer kaybına uğramış ve ondan hadis alınmamaya başlanmıştır. ez-Zehebî her ne kadar *Müsned*'de onun hadislerinin yer aldığına dikkat çekerek Ahmed b. Hanbel'in kendisinden hadis rivayet etmediğine ihtimal vermek istemiyorsa da *el-Müsned*'deki hadislerin mihne olayından önceye ait olduğu, Ahmed b. Hanbel'in bu olaydan sonra rivayet zincirinde bir süre kendisine

¹⁵⁷ ez-Zehebî, *el-Mizan'ül-İ'tidâl*, II, 275; a.g.m, *el-Müğni fi'd-Duafa*, I, 298; Ibn Hacer, *et-Tehzîb'üt-Tehzîb*, I, 267; IV, 306

"bir adam" (*recülün*) diye adını zikretmeden yer verdiği, daha sonra da ondan hadis rivayet etmediği anlaşılmaktadır. Ancak bu olayda İbnü'l-Medîniyi mâzur görenler ve güvenilirliği konusunda en ufak bir tereddüt göstermeyenler çoğunluktadır. Nesâî, "O âdeta muhaddis olmak için yaratılmıştır" diye onu överken, Buhârî ona olan güvenini göstermek için *Sahîh*'ine ondan 303 hadis almıştır. Mihne olayından sonra kendisinden hadis rivayet etmeyenler arasında yer aldığı anlaşılan Müslim *Sahîh*'inde, Ebû Dâvûd ve Nesâî ise *Sünenler*'inde rivayetlerine yer vermişlerdir. Zehebî, İbnü'l-Medîni'yi "zayıf" kabul eden Ukayli'yi çok ağır bir dille tenkit etmiştir. Lehinde ve aleyhinde söylenenleri sıralayan Hatîb el-Bağdâdî ise, "Hiç kimsenin şahitliğine lüzum kalmadan güvenilirliği sabit olan büyüklerdendir" demektedir ve ayrıca ruhsat ile amel etmenin ilmi şahsiyetine helel getirmeyeceğini de beyan etmektedir. Bunun yanı sıra ölümüne yakın tarihlere kadar onun Kur'an'ın mahlûk olmadığı şeklindeki görüşünü çeşitli vesilelerle tekrarladığı da kitaplarda zikredilmektedir¹⁵⁸

Yapılan değerlendirmeler neticesinde ravilerin sika oldukları anlaşıldığından senedin sahih olduğu kanaatine varılmaktadır.

d. İshâk b. İbrâhîm (ahberenâ) > Nadr b. Şumeyl (heddesenâ) > Hammâd b. Seleme (enbaenâ) > el-Ezrek b. Kays ('an) > Yahyâ b. Ya'mer ('an) > Ebû Hüreyre ('an):

1. Ebû Ya'küb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853): Irak, Şam, Hicaz, Yemen gibi çeşitli ilim merkezlerinde hadis eğitimi alan bu zat, başta Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân b. Üyeyne, Şâfî, İbn Üleyye, Ğunder ve Yezîd b. Hârûn olmak üzere birçok kişiden hadis rivayet etmektedir. Ondan ise başta Yahyâ b. Saîd el-

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 308; Ukaylî, *ed-Düâfâ'ul-kebir*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut, 1404/1984, III, 235-240; Ebu Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 193-194; Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü culûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Haydarâbâd 1935 — Medine 1397/1977, s. 52, 107, 108, 110, 254; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 313; Hatîb, *Târihu Bağdad*, XI, 458-473; *Tabakâtü 'l-Hanâbile*, I, 225-228; İbnü's-Salâh, *Ulûmu l-hadîs*, Haleb 1386/1966, s. 95; Zehebî, *Mîzânü'î'tidâl*, III, 138-141; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 428-429; a.mlf., *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 41-60; Sübkî, *Tabakât*, II, 145-148; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 174; VII, 349-357; IX, 54; krş: M.Ali Sönmez, Ali b. el-Medîni mad., *DİA*, 2010, İstanbul, II, 411

Kattân, Bâkıyy b. Velîd, Yahyâ b. Âdem, Abdürrezzâk b. Hemmâm olmak üzere Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Hasan b. Süfyân ve Osman b. Saîd ed-Dârimî hadis almışlardır. Dâvûd ez-Zâhirî ve İbn Kuteybe de ondan ders almışlardır. Buhârî ve Müslim *el-Câmi'us-Sahîh*'lerinde, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî *es-Sünen*'lerinde ondan hadis rivayet etmişlerdir. Hadis ve fıkıhta öne çıkan bu zat “*Hâfız, emîrül-mü'minîn fi'l-hadis, Horasan'ın fakihî ve muhaddisi*” gibi unvanlarla anılmaktadır. Ayrıca hadis ve fıkıh dışında tefsir ve akaid ilimlerinde de söz sahibi olduğu nakledilmektedir. III. (IX.) yüzyıla kadar meydana getirilen hadis külliyyatına katkıda bulunan İshâk b. İbrahim'in teşvikiyle Buhârî *el-Câmi'us-sahîh*'ine sadece sahih hadisleri almıştır. Cerh ve ta'dîl ile ilelül-hadîs konularında otorite kabul edilen bu zat rivayet ettiği hadislerini *Müsned* adlı kitabında toplamıştır.¹⁵⁹

2. Ebü'l-Hasen en-Nadr b. Şümeyl b. Hareşe b. Yezîd el-Mâzinî et-Temîmî (ö. 204/820): Başta Halîl b. Ahmed olmak üzere dönemin önde gelen âlimlerinden “*hadis ve fıkıh'ın yanında çeşitli alanlarda*” dersler aldı. Etbaû't-tâbiînden olan Nadr b. Şümeyl rivayetlerinde *sika* olduğu beyan edilmektedir. İsmâil b. Ebû Hâlid, Hişâm b. Hasân, Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve, Hişâm ed-Destüvâî, Abdullah b. Âvn gibi tâbiîlerden hadis okuyup rivayet etmiştir. Ondandır başta Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni ve İshak b. Râhûye olmak üzere daha birçok kişi hadis almıştır. Ebû Übeyd Kâsım b. Sellâm özellikle hadis ve garîbü'l-hadîs gibi alanlarda kendisinden çok istifade etmiş olan talebelerindedir. Ebu Hatim, Ibn Main, Ibn Medîni ve en-Nesâî zâtın “*imam, sika ve sahib'üs-Sünne*” olduğunu söylemektedirler.¹⁶⁰

İshâk b. İbrâhîm, en-Nadr b. Şümeyl ve önceden rical bilgilerini verdiğimiz Hammâd b. Seleme, el-Ezrak b. Kays ve Yahyâ b. Ya'mer'in haklarında da cerhi

¹⁵⁹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 379-380; el-Buhârî, *Târîhu's-Sağîr*, II/, 368; İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, II, 209-210; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 115-116; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 345-355; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 216-218; a.mlf., *Mu'cemü'l-müfehres* (nşr. Muhammed Şekkür Mahmûd el-Hâcî Emrîr el-Meyâdîni), Beyrut 1418/1998, s. 58, 109, 131-132; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 373-388; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 358-383; a.mlf., *el-Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 182-183; a.mlf., *Tezkiretü'l-Huffâz*, II/, 433-435. Abdullah Aydın, “İbn Râhûye”, *DİA*, 2010, İstanbul, XX, 241.

¹⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 397-405; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, III, 348-352; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/390; en-Nevevi, *Tehzîbü'l-Esma*, I, 672; krs: Durmuş, İsmail, “Nadr b. Şümeyl”, *DİA*, 2010, İstanbul, XXXII, 281-282.

gerektiren kusurlara rastlanmadığı, aksine münekkidlerin övgülerine mazhar oldukları için hadisin bu senedi ravilerin güvenilirliği açısından sahih olarak değerlendirilebilir.

1.3.3. İsnadların Genel Değerlendirmesi

Daha önce de değindiğimiz gibi, mezkûr hadisimiz bu şekliyle sadece Ebû Hüreyre, Temîm ed-Dârî, Temîm b. Seleme ve sahâbeden bir adam kanalıyla bize ulaşmaktadır. Tezimizin konusunu teşkil eden hadis ile ilgili et-Tayâlisî'nin, (ö. 204/813) *Müsned*'inde bir; Ibn Ebi Şeybe'nin, (ö. 235/849) *el-Müsannef*'inde beş; Ahmed b. Hanbel'in, (ö. 241/855) *Müsned*'inde altı; Ibn Mâce'nin (ö. 273/886) *Sunen*'inde beş; Ebû Dâvud'un (ö. 275/888) *Sunen*'inde bir; et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde bir; ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l- Kübrâ*'sında dört olmak üzere toplam yedi kaynaktan tam yermi üç rivayete ulaştık. Ulaşılan bu kaynaklardaki hadisler, her ne kadar lafız bağlamından farklı olsalar dahi mana itibariyle birbirlerine benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin isnadlarını teker teker inceledik.

Bu hadis ilk olarak Ebû Davud et-Tayali'nin Müsned'inde geçmektedir. Ondan önceki kaynaklarda yer almaması hadisin sıhhati hakkında bazı soru işaretlerinin oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Bu inceleme neticesinde Ibn Ebî Şeybe'nin iki; Ahmed b. Hanbel'in iki; Ibn Mâce'nin iki ve Ebû Dâvud'un bir rivayetlerinin isnadında bulunan ravilerden Enes b.Hâkim ve Ali b. Zeyd'in "*meçhul, ğarib, leyse bi şey'in, yehimu ve yuhti'u, la yuhteccu bihi, leyyin ve leyse bi hüccetin*" gibi ifedelerle cerh edilmiş olduğunu gördük. Ayrıca Hasan b. Ziyad adlı en-Nesâî ravisi hakkında yapılan "*kezzâb, Zayîfü'l-hadîs, leyse bi sikkatin velâ me'mum'un, la yektubu hadisuhu, mutrûk*" gibi değerlendirmelerin mezheb taassubundan kaynaklandığına değinen Kevserî'nin kanaatlerini aktardık. Kevserî, Ebu 'Avane, Hakim en-Nisaburî ve et-Taberî'nin Hasan b. Ziyâd'ın görüşlerine değer verdiklerini ve eserlerinde de ona yer vermelerini de delil olarak sunmuştur. Netice olarak her ne kadar savunması yapılsa dahi yapılan cerhler ağır olması hasebiyle bu rivayete de ihtiyat ile yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinin

isnadında mechullük’da bulunmaktadır. Dolayısıyla söz ettiğimiz isnadlarda zayıflık olduğu düşüncesindeyiz. Ancak bunların dışında diğer rivayetlerin isnadlarını oluşturan ravilerin güvenilir oldukları değerlendirilmesi yapılmış ve isnadların da sahih oldukları kanaatine varılmıştır.

Hasan Basri’nin mechul bir sahabeden aldığı rivayetlerde mevcuttur. Ancak bu rivayette mevzu bahis sahabîdir. Çalışmamızın başında da tüm sahabîlerin adil olduklarını ve onları cerh ta’dile tabi tutmayacağımızı belirtmiştik. Bunun için de ismi zikredilmesi veya zikredilmemesi isnadın sıhhati için hiçbir problem teşkil etmeyeceği düşüncesindeyiz.

Sonuç olarak isnad incelemesinde ele alınan yedi kaynaktan yirmi üç rivayet’in dokuzunda cerh edilmiş ravilerin mevcut oldukları tespit edilmiştir. Diğer on dört rivayet’in ravilerinde ise kayda değer bir cerh’in tespit edilmediği ve onların adil, sika, sebt ve me’mun oldukları değerlendirmelerine ulaşılmıştır.

İncelediğimiz kaynaklardaki hadis, ravi sayısı hiçbir tabakada üç’ün altına düşmediğinden rivayet’in meşhur hadis konumunda olduğu kanaatindeyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSİN MUHTEVA TAHLİLİ

2.1. METİN TENKİDİ YÖNÜNDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.1. Hadisin Muhteva Analizi

Çalışmamızın konusunu oluşturan “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli farz namazlarıdır. Namazlarını eksiksiz kılmışsa amel defterine tam olduğu kaydedilir ve kişi kurtulur. Şayet eksik kılmış ise Allah(c.c) meleklerine: Kulunun nafileri varmı diye sorar. Şayet nafileri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın der. Eğer nafileri de yoksa kişi hüsrana uğrar ve iki tarafından tutulup ateşe atılır. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır” şeklindeki hadisin muhteva analizini daha iyi bir şekilde yapabilmek için mezkur hadisi mana ve konu itibarı ile bölümlere ayırarak analiz yapmak daha doğru olur.

Konumuzu oluşturan hadisi üç bölüm şeklinde şöyle sıralamak mümkündür:

Birinci bölüm: Hadisin “*Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli farz namazlarıdır*” kısmı incelendiğinde hemem hemem bütün rivayet tarîklerinde mana itibarı ile aynı şekilde rivayet edilmiştir. Ancak hadisteki bu kısmın muhtevasını ifade etmek için birbirinden farklı lafızlar kullanılmıştır. Bu lafızları şu şekilde sıralamak mümküm:

1. *إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ* lafızları, ele alınan yermi üç rivayetten onbir tanesinde bu şekilde rivayet edilmiştir ki bu hadisin geçtiği en eski kaynağı olan et-Tayalîsî’ nın rivayetinde geçmektedir. Kullanılan

kelimeler arasında farklılık olmakla beraber genelde bu rivayet baz alınarak nakledilmiştir.

2. **أَوَّلُ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يُسْأَلُ عَنْ صَلَاتِهِ** İbn Ebî Şeybe'nin bir rivayetinde hadis bu şekliyle rivayet edilmiştir. et-Tayalisi'nin rivayeti ulaşılan en eski kaynak olduğu için onunla karşılaştırıldığında “يُحَاسَبُ” kelimesi yerine “يُسْأَلُ” lafzı kullanıldığı görülmektedir. Bu da hadisin mana ile rivayet edildiğini göstermektedir, diyebiliriz.
3. Bazı rivayetlerde “الصَّلَاةُ” yani “namaz” kelimesi kullanılırken bazı rivayetlerde ise “صَلَاةُ الْمَكْتُوبَةِ” yani farz namazlar kelimesi kullanılmıştır. Her ne kadar farz namazlar sözü, amacı daha iyi ifade etse de elde edilen ilk rivayetle karşılaştırıldığında genel olarak namaz kelimesi kullanıldığı görülmektedir.
4. Ele alınan rivayet incelendiğinde ilk kaynaklarda hem insanları hemde cinleri içinde barındıran kul anlamını taşıyan “الْعَبْدُ” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinde anlam biraz daraltılarak cinlerin hadisin kapsamından çıkarıldığı ve sadece insanlar kastedilen النَّاسُ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. İbn Mace'nin bir rivayetinde anlamın daha da daraldığı ve sadece müslüman kulu ifade eden “العبد المسلم” ifadesi kullanılmıştır.
5. Ma'lum hadiste **مَا يُحَاسَبُ** kelimesinin yerine sonraki zamanlarda **مِمَّا يُحَاسَبُ** olarak nakledilen hadiste anlam bakımından da biraz bulanıklığın olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü ilk kelime hesaba çekileceği ilk ameli ifade etmektedir. Ancak ikinci kelimedede hesaba çekileceği ilk amellerden biri anlamını ifade etmektedir. Bu da anlam bakımından diğer rivayetlerle örtüşmemektedir.

İkinci bölüm: Hadisin “ *Namazlarını eksiksiz kılmışsa amel defterine tam olduğu kaydedilir ve kişi kurtulur. Şayet eksik kılmış ise Allah(c.c) meleklerine: Kulunun nafileleri varmı diye sorar. Şayet nafileleri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın der. Eğer nafileleri de yoksa kişi hüsrana uğrar ve iki tarafından tutulup ateşe atılır*” şeklindeki bölümdür. Hadisin bu kısmında kullanılan lafızlarda bazı

eksiklikler olmak beraber genel itibari ile aynıdır. Bu bölümde nafilelerin farzlardaki eksiklikleri giderme rolüne değinilmektedir.

Ancak burada, hangi eksiklikleri giderdiği meselesi ihtilaf konusu olmuştur. Bu ihtilaf, farzlardaki huşu, zikir ve namaz içerisindeki diğer sünnetlerde meydana gelen eksiklikleri mi yoksa bizzat kılınmayan farz vakit namazlarında ki eksiklikleri mi giderdiği meselesinde mevcuttur. Bu ihtilafta doğruya en yakın(ezhar) olan görüş hadisin zahirinden de anlaşıldığı gibi bizzat vaktinde kılınmayan farz namazları tamamladığı görüşüdür.¹⁶¹

Üçüncü bölüm: Hadisin *Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır*, kısmıdır. Bu bölümde genel olarak bu şekilde rivayet edilen hadiste, bazen farklı ifadeler de kullanılmıştır. Bu ifadeler aynı anlamı ifade etmekle beraber lafız olarak birbirinden farklıdır.

Sonuç olarak konumuz hadisin geçtiği kaynaklar arasında ulaşılan en eski kaynak olan et-Teyalîsî müsnedi'inde geçen hadis baz alınarak diğer hadislerle karşılaştırıldığında zaman içerisinde lafızları değişime uğramış olduğu görülmektedir. Bu da zaman içerisinde bir hadisi hiçbir değişiklik yapmadan lafzen rivayetin ne kadar göç olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı hadisin mana ile rivayet edildiği açık bir şekilde görülmektedir.

2.1.2. Hadiste İdrac İddiası

Çalışmanın konusunu teşkil eden mezkûr hadisin içinde Kâtade ve Hasan Basrî'ye ait olduğu iddia edilen bir idracın olup olmadığı üzerinde durmakta yarar olduğu kanaatindeyiz. Ancak bunu yapmadan önce kısaca idrac veya müdrece değinmenin konunun anlaşılması açısından daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

İdrac, sözlük anlamı itibariyle 'bir şeyi bir şeye eklemek' demektir. Müdrec de idrâc'tan ism-i mefuldür ve ravisi tarafından isnad veya metnine aslından olmayan bazı sözler sokulmuş hadis için kullanılmaktadır. İdracın iki türü vardır ki, bunlardan

¹⁶¹ Kuveyt İslam Vakıflar Başkanlığı, **Muvsuât'il-Fıkhiyye**, Dar'ül- evkaf ve'ş-Şuun'il-İslamiyye,1427, Kuveyt, XLI, 102.

biri 'müdreu'l-isnad, diğeri de 'müdreu'l-metn'dir. İsimlerinden de anlaşılacağı gibi birincisinde idrac senedde, ikincisinde ise metinde yapılmaktadır.¹⁶²

Söz konusu hadisin içinde olduğu iddia edilen idrac çeşidi, hadisin metninde olduğu için müdreu'l-metn'dir. İdrac metnin ya başında, ya ortasında ya da sonunda olabilmektedir. Hadiste yapılan idrac; müdrec olan kısmının Hz. Peygamber'e nisbetinin imkansız olması, hadisi nakleden sahabenin bu sözü Hz. Peygamber'den (s.a.v) duymadığını ve kimden duyduğunu açıkça belirtmesi, hadisin başka isnadlarla gelen metinlerine bakılması ve hadise vakıf olan imamların beyanatlarını bildirmesi ile bilinebilmektedir.¹⁶³

Mezkur hadis tarikleri baz alındığında toplam yedi kaynaktan yirmi üç rivayete ulaşıldığını daha önce de beyan etmiştik. Bu rivayetlerin sadece en-Nesai'nin rivayet ettiği bir hadisin ravisi olan Hemmam, hadisin son kısmını oluşturan “فإن انتقص من فريضته شيء قال انظروا هل لعبدى من تطوع فيكمل به ما نقص” “eğer farzlardan bir şey eksik ise; kulunun nafilelerine bakın var mı? Şayet varsa eksik farzları onlardan tamamlayın demektir. Sonra diğer amellerde buna göre olacaktır,” kısmı ile “Kâtade'ye mi ait yoksa hadisin kendisine mi ait olduğunu bilmiyorum” diyerek açık kapı bırakmaktadır. Ancak bu durum aynı lafızlarla ve aynı ravilerle rivayet edilen diğer tariklere bakıldığında böyle bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bunun yanı sıra hadis ile ilgili yapılan tüm incelemelerde mezkur bölümün idracı ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Bu durumda yapılabilecek en uygun şey, izlenebilecek diğer yöntemleri de denemek olacaktır. Yani müdrec olduğu iddia edilen kısmın Hz. Peygamber (s.a.v)'den sadır olmasının mümkün olup olmadığına ve bu ilme vakıf olan imamlardan, bu konuda, bir beyanın olup olmadığına bakılabilir.¹⁶⁴

Söz konusu olan “diğer amellerde buna göre alınmaktadır” sözünün hadisin teması olan namazla ilgili olması; biraz daha derine inerek namazın da farz

¹⁶² Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s.128-133; Subhi es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, Çev., M.Yaşar Kandemir, İFAV Yay., İstanbul, 1997, s.195-200.

¹⁶³ Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s.132; es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, s.199.;

¹⁶⁴ Yarba, **Kader ile İlgili Bir Hadisin Tahlili**, s. 76.

olanlarının hesaba çekileceğini hesaba katarak diğer farzların da böyle bir şekilde sorgulanacağı ancak aralarında öncelik bulunduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Hz.Peygamberin böyle bir şeyi söylemesi de kuvvetle mühtemeldir.

2.1.3. Metin İnşası

Toplam yedi kaynaktan elde ettiğimiz yirmi üç rivayette zaman içinde herhangi bir anlam kaymasının olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte gerek hadisin naklinde mana ile rivayetin tercih edilmiş olmasından gerekse bazı ravilerin bazı nedenlere bağlı olan tasarruflarda bulunmasından kaynaklanan bazı lafzî farklılıklar veya ibare eksikliklerinin olduğunu da gördük. Bu nedenle elimizdeki bütün rivayetlerin metinlerini kullanarak ortak bir metin inşa etmeye gayret sarfedeceğiz. Sağlıklı bir metin inşası için isnadlarında herhangi bir problemin olmadığı sağlam rivayet metinlerinin kullanılmasının daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Tesbit ettiğimiz rivayetlerden yararlanarak çıkardığımız sonuçlar ışığında ulaşabileceğimiz muhtemel ortak metin şu şekilde olacaktır:

“Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli farz namazlarıdır. Namazlarını eksiksiz kılmışsa amel defterine tam olduğu kaydedilir ve kişi kurtulur. Şayet eksik kılmış ise Allah(c.c) meleklerine: Kulunun nafileleri varmı diye sorar. Şayet nafileleri varsa eksik farzları onlardan tamamlayın der. Eğer nafileleri de yoksa kişi hüsrana uğrar ve iki tarafından tutulup ateşe atılır. Sonra diğer ameller de buna göre alınmaktadır.”

Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu ortak metne ulaşmaktaki maksadımız, hadisin var olan rivayetlerinde dağınık olan veya lafzî farklılıklarla ifade edilmiş olan malumatı bir araya getirmektir.

2.1.4. Hadis'in Şerhlerde Yorumlanması

Çalışmamızın konusu olan hadisin başta geçtiği kaynakların şerhleri olmak üzere yorumuna yer verilen bütün şerh kitaplarından üzerinde durulan noktaları şöyle sıralamak mümkün:

Hadis, namazın önemine işaret ettiği gibi kelime-i şehadetten sonra islam dininin en büyük erkânı olduğu, hayatın sonunda ve kıyametin başlangıcında kulun hesaba çekileceği ilk amelin olduğu söylenmektedir. Namazını muhafaza edip vacibatlarına riayet eden ve doğru bir şekilde kılan kişi için tam hesaplanmaktadır. Ancak bunlarda herhangi bir eksiklik bulunursa o eksiklikler nafilerden tamamlanmaktadır. Bunun yanı sıra sadece namaz için değil de bütün ibadetler için geçerli olduğunu yani zekât'ta yapılan bir noksanlık verilen sadakalardan tamamlandığı değerlendirilmiştir.¹⁶⁵

Amellerin sevab ve ikab bakımından iki yönlü olduğu ve Amellerin doğruluğu ve değeri sağladığı meslahat veya verdiği ifsad ile ölçülmektedir. Örneğin, Bir dirhem farz zekât'ın sağladığı fayda bin dirhem nafile zekât'ın sağladığı faydaya denk olmadığını söylemek veya bir sene boyunca kılınan nafilerının sabah namazının iki rekât'ına denk olmadığı söylemek şer'i kurallara aykırı olduğu aktarılmaktadır. Dolayısıyla ibadetin verdiği maslahat veya sağladığı faydayı göz önünde bulundurarak ibadatin farzlığına veya sünnet olduğuna bakılmaksızın birbirinin eksikliklerini giderdiği değerlendirilmiştir¹⁶⁶ gibi Hadisin başka bir yorumunda ise Farz ve Sünnetin birbirinde farklı olduğunu söyleyerek az olsun çok olsun sünnet'in, hiçbir zaman farzların yerini tutamayacağı söylenmektedir. Netice olarak nafilerle farzların kendisi değil de farzların içinde eksiklikleri gidereceğinin üzerinde durulmaktadır. Farzların Nafilerden tamamlanabilmesi için kişinin namazının sehven yani unutarak kılmaması gerekmektedir. Ancak 'amden yani kasten namazı kılmayan veya namaz kılmadığını unuttuğunu hatırladığı halde onu kılmayıp sünnetlerle meşgul olan kişi için durumun böyle olmadığı söylenmektedir.¹⁶⁷ Bu değerlendirmelere baktığımızda hadisin farzlardaki eksiklikleri giderdiği üzerine birbirinden farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Ancak bu yorumların isabetli olduğu yönleri olduğu gibi nafileri değerlerinin altına alma ve namaz kılmamayı tekfir sebeplerinden sayılması kanaatimizce doğru yaklaşımlar değildir.

¹⁶⁵ Abdu'l-Muhsin el-İbâd, *Şerhu's-Süneni Ebi Dâvud*, yer ve tarihsiz, V, 162.

¹⁶⁶ el-Mubarekfurî, *Tühfetü'l-Ahvazi bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, II, 383.

¹⁶⁷ Ibn Abd'ul-Ber, Ebu Amr Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkar*, Darül kutub'il-ilmiiyye, Beyrut, 200, 1421, II, 364-365; a.g.mlf, *et-Temhid*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, müesseset'ül-Kurtuba, yer ve tarihsiz, XXIV

Nafile namaz kılmanın nehiy edildiği vakitlerin dışında farz namazlardan önce veya sonra kılınan revatipler, vitir, kuşluk ve teheccüd gibi nafileler, kişinin sevabını arttırmaktadır. Bu nafilelerle hâsıl olan sevablar Allah'ın (c.c) kullarına bir lütfu ve fazileti olarak kılınan farzlardaki eksiklikler giderilmektedir.¹⁶⁸ Bizde konumuz hadis hakkında yapılan ve bilhassa hadisin zahirinden anlaşılan bu değerlendirmeye katılmaktayız. Çünkü Hz. Peygamber'den geçmişe, geleceğe veya gayba dair gelen bütün haberlerin şهادet gereği tasdik edilmesi gerekmektedir. Bu rivayete de durum, hadisin lafızlarından anlaşıldığı gibi geleceğe dair malumat içerdiği beyan edilmektedir. Bu yüzden doğruluğuna inanmak icab eder. Ayrıca Farzlardaki eksikliklerin nafilelerle tamamlanması, nafilelerin önemini belirtmekle beraber onların bolca kılınması da teşvik edilmiştir. Nafilelerde gevşek davranan farzlarda da gevşek davranır; nafileleri muhafaza eden farzları da muhafazı edeceği dile getirilmiştir. Bunun için nafilelerin öneminin büyük olduğu ve farzları muhafaza, kıyamette farzları tamamlama gibi çok faydalarının da olduğu söylenmektedir.¹⁶⁹

Konu itibarı ile farklı bir yaklaşım ise “ذلك على عمله سائر يكون ثم” lazfından yola çıkarak zekat ibadetinin de sadece farz veya nafilerden oluştuğu dile getirilmektedir. Hal böyle iken eksik zekât da, nafile olarak verdiği mallardan tamamlanılacağı anlamı meydana gelmektedir. Eksikliklerin nafilerden tamamlanması sadece namaz ve zekat ibadetine özel bir durum olmadığı bilakis bütün farz ibadetlerdeki noksanlıkların kılınan veya verilen nafilerden tamamlandığı da söylenmektedir.¹⁷⁰

Sonuç olarak hadis, şerh edebiyatı kitaplarında namazın önemine, namazın muhafaza edilmesi gerektiğine, mana ve lafız itibarı ile hiçbir hadise muarız olmadığına, kulluk bilinci olarak telakki edildiğine, sehven terk edilen farzların kendileri veya içindeki huşu ve erkân eksikliğinin nafilerle giderildiğine, namazı

¹⁶⁸ el-Useymin, Muhammed b. Salih, **Şerhu Riyadus-Salihin**, yer ve tarihsiz, I, 1245.

¹⁶⁹ es-Suyuti, **Şerhu Suyuti lin-Nesai**, Mektebetü'l- metbuâtü'l-islamiyye, Halep, tarihsiz, I, 232; el-Mubarekfurî, **Tühfetü'l-Ahvazi bi Şerhi Camii't-Tirmizî**, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, II, 383.

¹⁷⁰ es-Suyuti, **Şerhu Suyuti lin-Nesai**, I, 232. el-Mubarekfurî, **Tühfetü'l-Ahvazi bi Şerhi Camii't-Tirmizî**, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, II, 383; eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylu'l-etvar min ehadişi Seyyidi'l-Ahyar şerhu Münteka'l-Ahyar**, idaretü't-teba'atü'l-muniriyye, yer ve tarihsiz, I, 374.

bilerek terketmenin küfrü gerektirdiğine, sünnet ve farzların aynı kefedede bir tutulamayacağına, amelin sağladığı maslahat veya verdiği ifsad ile ölçüldüğüne, farzlardaki eksikliklerin giderilmesinde sadece namaz için değil bütün ibadetler için geçerli olduğuna ve nafilelerin faydalarına dair yorum ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

2.1.5. Hadisin Diğer Hadislerle Birlikte Anlaşılması

Muhaddislerin hadis metinlerini tenkit ölçülerinden biri de 'bir hadisin değişik rivayetlerini birbirine arzetmektir.' Münekkîd farklı rivayetleri birbirine arzetmek suretiyle diğer tenkit ölçüleriyle ulaşamayacağı sonuçları elde eder.¹⁷¹ Bununla alakalı olarak Yusuf el-Kardâvî şöyle demektedir: "Sünnetin 'sahih' bir şekilde anlaşılabilmesi için yapılması gereken şeylerden birisi de; müteşabihi muhkeme arzetmek, mutlakı mukayyede hamletmek ve genel (âmm) olanı özel olanla (hâs) açıklamak yöntemiyle bir konudaki bütün 'sahih' hadislerin toplanmasıdır. Böylelikle hadislerde kast edilen mana, (daha iyi) anlaşılabilir olur ve hadisler de birbiriyle çelişmemiş olurlar."¹⁷² el-Kardâvî'nin de belirttiği gibi sıhhati tespit edilmiş olan bir hadisi doğru (sahih) bir şekilde anlayabilmek için, hadisin içerdiği konuyla ilgili olan diğer hadislerin de bu hadisle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu yöntemle, hadisler de Kur'ân ayetleri gibi parçacı bir şekilde ele alınıp yorumlanmaktan kurtarılabilir. Aslında bazı hadislerin diğer bazı hadisleri tefsir ettiği ve bazıları arasında takyîd, tahsîs veya nesih olduğu bir gerçektir.¹⁷³ İşte bu nedenlerden dolayı hadisin diğer hadislerle birlikte ele alınması, hadisin daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Daha önce mezkûr hadisin farklı rivayetlerini, bütünlük ilkesi gereği bütün tariklerini bir bütün olarak tek metin şeklinde metin inşası bölümünde verdik.¹⁷⁴

Konumuzu oluşturan hadis ile ilişkilendirilebilen veya muarız sayılabilen hadisleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

¹⁷¹ ed-Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, **Hadis'te Metin Tenkidi Metodları**, Çev., İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s.115,116.

¹⁷² Yusuf el-Kardâvî, **Sünneti Anlamada Yöntem**, Çev., Bünyamin Erul, Rey Yay.,Kayseri, 1993, s.214.

¹⁷³ ez-Zerka, Mustafa Ahmed **Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhnın Rolü**, çevr. Abdullah Kahraman, Akademi Yay., İstanbul, 2002, s. 21,22.

¹⁷⁴ Bknz. S. 68.

1. Ibn Mes'ud tariki ile rivayet edilen “ İnsanlar arasında hükmedilecek ilk konu kan davasıdır.”¹⁷⁵ manayı muhteva hadistir.¹⁷⁶

Mühaddisler Ibn Mus'ud hadisi ile konumuz hadis arasında herhangi bir muarızlık bulunmadığını farklı yorumlarla dile getirmektedirler.

Yapılan değerlendirmeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Konumuzu teşkil eden hadis, hukukullah ile ilgili iken diğer sahih hadis olarak Abdullah b. Mes'ud'tan rivayet edilen “kıyamet günü insanlar arasında hükmedilen ilk konu kan davalarıdır” hadisinin ise insanlar arasındaki kul hakkı meselesi olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla konu itibarıyla farklı olduklarından birbirine de muarız sayılmamaktadır. Şayet Allah hakkı mı kul hakkından yoksa kul hakkı mı Allah hakkından önce olacağı sorulsa bunun cevabi meselesin tevkifi olduğu şeklinde olacaktır. Yani hadisin zahirinden anlaşıldığı gibi hukukullahın hukuk'ül-ibad'tan (Allah hakkının kul hakkından) önce olduğu olur.¹⁷⁷
- b. Konumuzu teşkil eden hadis ibadeti terketme veya ibadetin içindeki noksanlıkla ilgili manayı muhtava iken; Ibn Mes'ud tariki ile gelen hadis ise kullar arasındaki cinayet ve kötülük ile ilgilidir. Dolayısıyla mana konu itibarı ile de birbirinden farklı olduklarından bu iki hadis birbirine muarız olamayacakları değerlendirilmesi yapılmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Buhârî, **Cami'üs-Sahih**, Dar'ül-Tuk'ün-Necat, medine, 1311, Rikak 84/48- 6168; Diyat 91/91-6471; Müslim, Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, **Cami'üs-Sahih**, Beyt'ül-Evkar ed-Devliyye, 1998/1419, Kasame 54/8- 1678; en-Nesai, **Sünen'ül-kübra**, Risale yayınları, Beyrut 2002/1421, Tahrim'ud-dem, 37/1-3993.

¹⁷⁶ **İbn Mes'ud'dan gelen hadisin metni:** “أول ما يقضى بين الناس بالدماء”

¹⁷⁷ et-Tebrizi, Şeyh Veliyuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatib el-Âmiri, **Mişkatü'-Mesabih**, Beyrut, 1979, IV, 742-744

¹⁷⁸ Takyuddin Ebu'l Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Müti' el-Kuşeyri, **İhkamü'l- ahkam şerhu ümdetü'l-ahkam**, muessetü'r-risale, 1426/2005, I, 427; et-Tebrizi, **Mişkatü'-Mesabih**, IV, 742-744; İbn Hecer, **Fethü'l-bari şerhu sahihü'l-Buhârî**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379, XI, 396; es-Suyuti, **Şerhu Suyuti lin-Nesai**, I, 232; a.g.m, **Şerhu Süneni Ibn Mace**, Kadimî kutubi'l-hane, Karataşı, tarihsiz, I, 188; Ali el-Kârî, **Mirkatü'l-Mefatih şerhu Mişkatü'l-Mesabih**, IV, 490; XIV, 292; eş-Şevkanî, **Neylü'l-etvar min ehadişi Seyyidi'l-Ahyar şerhu Münteka'l-Ahyar**, I, 374; el-Mubarekfurî, **Tühfetü'l-Ahvazi bi Şerhi Camii't-Tirmizî**, II, 383; el-Useymin, **Şerhu Riyadü's-Salihin**, I, 1245; el-Keşmirî, **Urfu's-şezzi Şerhu Süneni't-Tirmizî**, I, 463.

c. Bunun yanı sıra çalışmamızın konusu olan hadiste zikredilen يحاسب (muhasabe) ile karşılaştırdığımız Ibn Mes'ud hadisinde geçen قضى (keda) lafızlarının da aynı olmadığını ve ilki hesabı ifade ederken diğeri hükmetmeyi ifade etmektedir. Bunun neticesinde, ilk muhasebenin namazla ilgili olduğunu ve ilk görülen davanın ise kan davası olduğu söylenmektedir.¹⁷⁹

d. en-Nesai Sünen'i-kübrasında iki hadisi birleştirerek rivayet etmiştir. Bu da iki hadisin de bir birine muarız olmadıklarının açıkça göstergesidir. En-Nesai'deki metin şu şekildedir:

أول ما يحاسب به العبد الصلاة وأول ما يقضى بين الناس في الدماء¹⁸⁰”

Lafızları ile rivayet edilen hadis,“ kulun hesaba çekileceği ilk amel namazdır; insanlar arassında hükmedilecek ilk dava ise kan davalarıdır.” Manasını içermektedir. Elbani iki hadisinde sahih olduğunu söylemektedir.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde konumuzu oluşturan hadisin, İbn Mes'ud tariki ile gelen kan davası hadisi arasında bir muarızlığın bulunmadığı ikisinin de konu itibarı ile birbirinden farklı oldukları söylenebilir. Çünkü görüldüğü gibi çalışmamızın konusu olan hadis, Allah (c.c) ile kulları arasındaki haklar ile ilgili iken, kan davası muhtevası olan Ibn Mes'ud hadisi ise kullar arası haklar ile ilgili olduğu görülmektedir. Konu ve anlam ve lafız farklılıkları olan iki hadisin birbirine muarız olamayağı kanaatine varılmıştır.

2. Ebu hüreyreden rivayet edilen “ Kıyamet güne kula sorulacak ilk soru ni'metlerle ilgili olacağını¹⁸¹” belirten “إن أول ما يسئل عنه يوم القيامة يعني العبد من النعيم” hadisi:

¹⁷⁹ el-Kuşeyri, **İhkamü'l- ahkam şerhu ûmdetü'l-ahkam** I, 427; et-Tebrizi, **Mişkatü'-Mesabih**, IV, 742-744; el-Âskalani, **Fethü'l-bari şerhu sahihü'l-Buharî**, XI, 396; es-Suyuti, **Şerhu Suyuti lin-Nesai**, I, 232; a.g.m, **Şerhu Süneni Ibn Mace**, I, 188; Ali el-Kârî, **Mirkatü'l-Mefatih şerhu Mişkatü'l-Mesabih**, IV, 490; XIV, 292; eř-Şevkanî, **Neylü'l-etvar min ehadişi Seyyidi'l-Ahyar şerhu Münteka'l-Ahyar**, I, 374; el-Mubarekfurî, **Tühfetü'l-Ahvazi bi Şerhi Camii't-Tirmizî**, II, 383; el-Useymin, **Şerhu Riyadü's-Salihin**, I, 1245; el-Keşmirî, **Urfu's-şezzi Şerhu Süneni't-Tirmizî**, I 463,

¹⁸⁰ En-Nesaî, Sünen'ül-Kübra, VII, 96.

Ebu Hüreyre kanalıyla gelen bu hadis, Kutub’i-Sitte ve öncesi hadis kaynaklarından sadece et-Tirmizi’nin Sünen’inde zikredilmektedir. Mezkûr hadis Tekasür suresi’nin fazileti babında zikredilmiştir. el-Elbanî ve ed-Dehhâk tarafından sahih olduğu değerlendirilmesi yapılan bu hadis,¹⁸² ayrıca tefsir kaynaklarında da Tekasür süresinin son ayeti olan “ sonra muhakkak o gün bütün ni’metlerden sorulacaksınız” mealindeki ayetin de tefsirinde kullanılmıştır.¹⁸³ Malumat sahibi olduğumuz bu hadis ile konumuz hadis arasında herhangi bir muarızlığın olup olmayacağı üzerinde durulacaktır.

Yapılan değerlendirmeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. İki hadisin de mana ve konu itibarı ile birbirinden farklı oldukları görülmektedir. Konumuz hadis Allah (c.c) ile kulları arasındaki ibadet yükümlülüğü ile ilgili iken; diğer hadis Allah (c.c.)’unun kullarına verdiği nimetlerin heba edilip edilmemesi ile alakalıdır.
- b. Birçok ayet ve hadiste sözü edilen nimetlere karşı kulun şükretmesi ve o yolda hareket etmesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Nitekim zikredilen hadis ile beraber “ duyma görme ve kalpten mes’ul olacaksınız.”¹⁸⁴ Mealindeki ayet ile hadisin amacını biraz daha açmıştır.
- c. Kan davası hadisinde zikrettiğimiz gibi burda da konumuz hadisi, islam dinin zirvesi olan namaz ibadeti ve diğer ibadetlerle ilgili iken; diğer hadis bahsedilen nimetler ve onu nimetlerden sorumlu olmayla alakalıdır. Dolayısıyla yaratılış gayesi olan ibadet sorumluluğu diğer bütün yükümlülüklerden önce olacağı öne sürülebilir.

Bu değerlendirmeler neticesinde gerek konu gerek mana ve gerekse kulluk ve nimetlere şükür bilinci olarak birbirinden ayrılan bu iki hadisin aralarında herhangi bir muarızlığın bulunmadığı değerlendirilmesi yapılabilir.

¹⁸¹ et-Tirmizi, **Sünen**, suretu et-Tekasür, 48/88-3358, V, 448.

¹⁸² et-Tirmizi, **Sünen**, V, 448.

¹⁸³ Hikmet b. Beşir b. Yasin, **Mevsu’at’is-Sahih el-Mesbur min’et-Tefsir bi’l-Me’sur**, Dar’ul-Me’sur, Medine, 1999, 1420, IV, 667.

¹⁸⁴ 17/ İsrâ süresi, 36 ayet.

2.2. HADİSİN İSLAMİ İLİMLERDEKİ KULLANILIŞI

Mezkûr hadiste kişinin kıyamet günü hesaba çekileceği ilk amelin namaz olduğunu, eksik farz namazların ise nafilardan tamamlandığını ve diğer amellerinde namaz gibi olduklarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra hadis hakkındaki yorumlar ele alınarak diğer hadislerle çakışmadığını aktardık. Şimdi de mezkûr hadisin İslam geleneği içerisinde hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığına ve bu hadise bakışlarının nasıl olduğuna değineceğiz.

Hadisin İslam kültüründe nasıl anlaşıldığını anlayabilmek, belki de nerede ve nasıl kullanıldığı ile bağlantılı bir şeydir. Bunun için burada İslam kültüründe hadisin hangi münasebetlerle ve nerede kullanıldığı konusuna değinmeye gayret sarf edeceğiz. Bunun için tespit edebildiğimiz kadarıyla hadisin Kelam, Fıkıh ve Tefsir ilimlerinde nasıl ve ne şekilde kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

2.2.1. Hadisin Kelam İlminde Kullanılışı

Farz namazların kılınması veya terk edilmesinin yanı sıra nafiler ve zekât ibadeti gibi konuları içerisinde bulunduran hadisimiz, Kelama dair eserlerde de kullanılmıştır. Zira Kelam ilmi, daha çok akide/inanç esasları ile ilgili bir ilimdir. Namaz, İslam dininin esaslarının en önemlilerinden biridir. İslam ise kelam ilminin en önemli konuları arasında olduğu için Kelama dair eserlerde bu konuları içeren hadise rastlamak kaçınılmaz olmaktadır.

Konumuz hadisin kelam ilminde hangi gaye ve amaçla kullanıldığını, hangi başlık altında zikredildiğini ve neyin açıklamsı olarak getirildiğini şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.2.1.1. Namazın Terkinde Kişinin Tekfiri

Çalışmamızı teşkil eden hadisin kıyamet günü kulun hesaba çekileceği ilk şeyin farz namazlar olduğunu beyan edilmesi ve özellikle namazın İslamın beş şartından biri olması sababıyla kelam ilminde ondan bahsedilmesi gayet doğaldır. Ancak namazın fazileti ve öneminden dolayı onu kılmayıp terkeden kişinin tekfiri hakkında geçmişten günümüze devam birbirinden farklı yaklaşımlar mevcuttur. İncelenen kelam ilmi eserlerinin çoğunda namazın farzietini inkar etmediği sürece ne sebeble

olursa olsun namaz kılmayan kişinin tekfir edilmemesi gerektiği üzerine durulmaktadır.¹⁸⁵ Hadisteki eksiklik anlamını ifade eden “انتقص” kelimesinin “am” yani genel anlamını ifade ettiği söylenmektedir. Bu nedenle namazın kendisinde veya namazın içindeki bazı menasiklerin eksikliği kastedildiği ihtimallerinin mümkün olduğunu aktarmaktadırlar. eş-Şenkitî ise hadisin zahirinden anlaşılan manaya binaen kişinin kasten farz namazı eksik kılmış olsa dahi namazdaki eksikliklerin kılınan nafilelerden tamamlandığını söylemektedir.¹⁸⁶

Tarik’üs-salat hükmündeki temel ihtilafın “terk’ül-mütlak(hiç namaz kılmamak) ve mütlak’üt-terk(namazı bazen kılmamak)” terimleri arasında ayırım yapılamamasından kaynaklandığını aktarmaktadırlar. Kişi bu iki terim arasında fark koyabilirse ikisini de aynı kefeye koyarak tekfir edemeyeceği söylenmektedir. Bunun yanı sıra hadisteki “انتقص” kelimesinin “am” yani genellik ifade ettiği değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bundan dolayı da namazı kıldığı halde namaz’ın içinde veya namaz vakitlerinde bazı eksikliklerin olması anlamıyla ele alındığında burdaki terkin küfür sayılmayan “mutlak’üt-terk” olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun için de farzlardaki eksiklikler nafilelerden tamamlanarak makbul durumuna gelmektedir.¹⁸⁷

Sonuç olarak hiçbir suretle namazın farziyetini açık bir şekilde inkar etmediği müddetçe kişi tekfir edilemez. Çünkü namaz kılmadığı için kişileri tekfir etmeye kalkışsak namaz statüsünde değerlendirilen zekat ve oruç gibi diğer farzların terkedilmesinde de kişileri tekfir etmek mecburiyetinde olunacaktır ki bu da mümkün değildir. Amelin terkinde kişiyi tekfir etme durumu kanaatimizce imam ve ameli bir sayan firkaların ileri sürdüklerigörüşlerdir.

2.2.1.2. Kıyamet Günü Hesap Meselesi

Konumuzu oluşturan hadis, “من أحداث وأحوال يوم القيامة” Kıyamet Günü’nün durum ve Hadiseleri” başlığı altında zikredilmiştir. Kişilerin hesaba çekilme evrelerinden bahsetmektedir. Kulların Kıyamette ilk hesaba çekileceği konu namaz olacaktır

¹⁸⁵ Ibn Teymiyye, *Şerh’ül-Lamiyye*, II, 15.

¹⁸⁶ Abdullah b. Muhammed el-Karnî, *Devabit’üt-Tekfir inde Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemaati*, Şamile, I, 168.

¹⁸⁷ el-Karnî, *Devabit’üt-Tekfir inde Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemaati*, I, 168.

şeklinde beyanatlarda bulunmaktadır. Ayrıca “Kulun Hesaba Çekileceği Şeyler” başlığı altında zikredilmiş ve bunların ilki farz namazlar olduğunun altı çizilmiştir. Aynı zamanda Ibn Mes’ud’un rivayet ettiği “insanlar arasında kıyamette hükmedilecek ilk konunun kan davaları olduğu” hadisle beraber ele alınarak aralarında da bir muarızlığın bulunmadığı açıklanmıştır.¹⁸⁸ İki hadis arasında ne için muzarızlığın bulunamayacağını daha önce değindiğimiz için burda tekrar zikretmeye gerek görmedik.

2.2.2. Hadisin Fıkıh İlminde Kullanışı

Bilindiği üzere mezkûr hadisimiz, insanın kıyamet günü hesaba çekileceği ilk amelin farz namazlar olduğunu ve nafilelerin de eksik farzları tamamlandığını beyan eden malumatı içermekteydi. Başta farz ve nafîle namazlar olmak üzere bütün ibadetler ile ilgili böyle bir malumatı muhtevi olan bir hadis doğal olarak fikhî anlamda kullanılacaktır. Buradaki amacımız da, tespit edebildiğimiz bilgiler ışığında, çalışmamızın konusunu teşkil eden bu hadisin fikhî anlamda hangi amaçlarla kullanılmış olduğunu ortaya koymak olacaktır. Mezkûr hadisin fıkhî kullanış amacının doğruluğu veya yanlışlığı üzerinde –çalışmamızın amacını aşacağından- durulmayacaktır.

Konumuz hadis namazın fazileti, namazı terk etmenin küfrü gerektirip gerektirmediğine bağlı had uygulaması, nafîle namazların kişiyi Allaha yaklaştırdığı, nafîle namazların teşr’î hikmeti, namazı bilerek terk edenin kaza kılamayacağı, kişinin üzerinde kaza varken nafîle kılamayacağı ve nafilelere önem verilmesi gibi konular fakihler veya fetva mercii olan kişiler tarafından ele alınırken bu hadise başvurulmuştur. Hadisin işlendiği konuları şu şekilde sıralamak mümkün:

2.2.2.1. Namazın Fazileti

Konumuz hadisin hakkında yapılan değerlendirmelerin hadisin farz namazların faziletine, önemine değinildiği görülmektedir. Fıkıh İlmi kaynaklarına bakıldığında hadisin, İslamın beş şartından biri olan namazın hiçbir suretle

¹⁸⁸ Ibn Teymiyye, *Şerh’ül-Lamiyye*, II, 15.

terkedilmemesi, onu zayıf etmemenin ve namazı vaktinde kılınmasına titizlikle dikkat edilmesi gerektiği¹⁸⁹ aktarılmaktadır. Şayet herhangi bir nedenden dolayı kılınmıyorsa ve bu neden ister ihtiyarî olsun ister ihtiyarî olmasın hiçbir şekilde o namazın eksikliklerinin giderilemeyeceği savunanlar da mevcuttur. Bazı kesimler daha da ileriye giderek ömür boyu kılınan nafilelerin sabah namazının iki rekatlık farz namazına denk olmadığı aktarılmıştır. Bu değerlendirmede namazın önemi ve faziletinin büyüklüğü ne kadar doğru ise nafilelerin bu kadar değersizleştirilmesi bir o kadar yersiz ve doğrudan uzaktır. Çünkü her ne kadar nafileler farzlar kadar lüzumlu olmasalar da ikisinde Allah'a (c.c.) yaklaştıran ibadetler olduğunu ve onun rızasını kazanma geyesi taşıdığı gerçeği kaçınılmaz bir hakikattir. Dolayısıyla ikisi de hem mahiyet hem de içerik bakımından aynıdırlar. Hatta konuyu itikat boyutuna taşıyanlar ise namazı terke etmenin küfür olduğunu savunmuşlardır. Fakat küfrün bir itikat meselesi olduğunu dolayısıyla namazın farzîyetini inkar etmedikçe kişinin tekfiri ne doğru ne de isabetli olur.¹⁹⁰

2.2.2.2. Nafilelerin Önemi

Nafile kelimesinin sözlük anlamı fazlalık; terim anlamı ise farz ve vacib olmayan fiillerdir. Aynı zaman da nafile ve sünnet arasında da içlem ve kaplam ilişkisi vardır. Her nafile sünnet iken her sünnet nafile değildir.¹⁹¹ Sünnetin anlamı nafileye göre daha da geniştir.

Nafileler farz namazlardan sonra kulu Allah'a (c.c) en çok yaklaştıran ibadetler olduğu ve nedenle bol bol nafile namaz kılınması¹⁹² tavsiye edildiği bilhassa gösteriş ve riyadan uzak olduğu için nafilelerin evde kılınması daha doğru olacağı beyan edilmiştir.¹⁹³ Nafilelerin, kılınacak farzlara bir hazırlık mahiyetinde kalbi, nefsanî ve dünyevî arzularından arındırarak kişiyi farz namazları kılmaya hazırlamaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Takyuddin Ebu Abbas Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye el-Harranî, **Şerh'ül-Ûmde**, thk. Halid b. Ali b. Muhammed el-Meşikih, Dar'ül-Âsime, Riyad, 1418/1997, I, 85.

¹⁹⁰ Vehbe Zuheylî, **Fıkh'ül-İslamiyye ve edilletuhu**, **Dar'ül-Fiker**, Dımeşk, 105/1985, I, 579

¹⁹¹ **Fıkh'ül-İbadat**, I, 105, Şamile

¹⁹² Nevevi, **el-Mecmu' Şerh'il-Muhezzeb**, yer ve trsz, XLIV, 55

¹⁹³ Şeyh Abdurrahman b. Hassan el-Eşih, **Şerhu Feth'ül-Mecid fi Şerhi Kitab'üt-Tevhid**, Şamile, V, 67.

¹⁹⁴ **et-Terdil ve't-Tesrib**, III, 280, Şamile.

2.2.2.3. Nafilelerin Farzlardaki Eksiklikleri Tamamlama Rölü

Çalışmamızı oluşturan hadisin, fıkıh ilmi eserlerindeki değerlendirmelerinde kıyamet günü nafilelerin farzlardaki noksanlıkları tamamladığı rölüne değinilmektedir. Ancak nafilelerin eksiklikleri tamamladığı tartışmasız kabul edilmekle beraber hangi eksikliklerin olduğu konusunda ise ihtilaflar mevcuttur.

Bu ihtimallerden biri hadisin zahirinden de anlaşıldığı gibi nafilelerin, herhangi bir sebeble vaktinde kılınmayan bizzat farz namazların kendilerini kıyamet gününde tamamlayacağıdır.¹⁹⁵

Bir diğer ihtimal ise hadisin zahirine yapılan te'vil sonucu nafilelerin, vakit farz namazların bizzat kendilerinde değilde namazı oluşturan şart, rükûn, sünnet, zikir ve huşu gibi eksiklikleri tamamlayacağıdır. Ancak doğruya en yakın(Azhar) olan görüş, birinci ihtimal olarak zikrettiğimiz ve hadisin bizzat zahirinden de anlaşıldığı gibi nafileler, bizzat vaktinde herhangi bir sebeble kılınmayıp terk edilen farz namazları tamamladığı ihtimali olduğu kanaatindeyiz.¹⁹⁶

2.2.2.4. Namazın Kazası

Konumuz hadis kaza namazları ile ilgili değerlendirmelerde kullanılmıştır. Bu değerlendirmeleri iki farklı görüş olarak şu şekilde aktarmak mümkündür:

Birinci görüşte kazası olan bir kişinin hiçbir suretle ne başka bir farz namaz ne de bir nafile kılabilenmektedir. Hatta kişi başka bir namazda ise ve o namaz içerisinde başka bir vakitte bir farz namazı kılmadığını hatırlasa kıldığı namazı bırakıp önce kılmadığı namazın kazasını kılacaktır. Ancak daha sonra bıraktığı namazı kılacaktır ki kıldığı namaz sahih olsun. Bundan hareketle kazası olan kişi hiçbir şekilde nafile kılamayacağı sonucuna varılmaktadır¹⁹⁷.

İkinci görüş ise Namazı terk eden kişi o namazın kazasını kılmaz ve kılması da sahih olmaz ancak gücü yettiği kadar nafile kılmaya çalışır denilmekte ve konumuz hadisiyle görüşlerini sabitleştirmektedirler. Nitekim şer'î deliller namazı

¹⁹⁵ Kuveyt İslam Vakıflar Başkanlığı, **Muvsuât'il-Fıkhiyye**, XLI, 102.

¹⁹⁶ Kuveyt İslam Vakıflar Başkanlığı, **Muvsuât'il-Fıkhiyye**, XLI, 102.

¹⁹⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib Maverdi el-Basri el-Bağdadî, **el-Havi fi Fıkhi's-Şafii**, Dar'ül-Kutub'il-İlmiyye, 1414/1994; II, 161.

vaktinde kılmayı emretmiş ancak özürsüz terk edilen namazın kazasını emretmemişlerdir. Bundan dolayı da uyku ve benzeri özür durumlarda vak'i olan namazı terk etme durumu için kazanın emredildiği söylenmiş lakin mazeretsiz olarak terk edilen namazın kazası kılınmış olsa dahi merdud sayıldığı söylenilmektedir. Sabah namazını vaktinden kasten ta'hir eden kişi uyandığında kasten kılmadığından o namazın kazasını kılması ne makbul ne de sahih olur. Bunun yerine gücü yettiği miktarda nafile kılmaya ve bolca istiğfar ve tövbe etmeye gayret etsin ki Allah (c.c) eksik farzların yerine kabul buyursun denilmektedir.¹⁹⁸

Bu birbirinden farklı hatta zıt iki görüşe baktığımızda ikisinin de birbirinden bir hayli uzak olduğu görülmektedir. Birinci görüş kazası olan kişinin hiçbir namazı kılamayacağını ileri sürerken ikinci görüşte ise hangi sebeble olursa olsun terkedilen ve kılınmayan namazın kazasının gerekmediğini söylemektedirler. Ancak ikisinin ileri gittikleri saptanabilir. Nitekim unutarak veya herhangi bir sebeble terkedilen ve kılınmayan namaz diğer vakitlerde kazası kılınabileceği gibi; kazası olan kişi de diğer farzları kılabilirdiği gibi nafileler de kılabilirdiği kanaatindeyiz.

2.2.3. Hadisin Tefsir İlminde Kullanışı

İçerdiği konuların farklılığı ve ehemmiyeti dolayısıyla mezkûr hadimsiz birçok alanda kullanıldığı gibi Tefsir alanında da kullanılmıştır. Tefsir ilmi Allah'ın kelamı olan Kur'ân'ın, en basit deyimleriyle, bir açıklamasını yapma amaçlı olması hasebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünneti/hadisi ile bir benzerlik ifade etmektedir. Çünkü sünnetin/hadisin bir işlevi de Kur'ân'ı tebyîn etmektir yani açıklamaktır. Bu husus Tefsir ilminin sünnet/hadisten yararlanması bir bakıma zorunlu kılmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis şu ayetlerin tefsirinde kullanılmıştır:

2.2.3.1. Namazın Titizlik, Devamlılık ve Zayı Etmeyecek Şekilde

Kılınması

Konumuzu oluşturan hadis'in muhtevası gereği "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"¹⁹⁹ Ayetinin tefsirinde

¹⁹⁸ eş-Şankîti, Muhammed Emin b. Muhammed el-Muhtar, **Şerhu Zadi'l-Müsteknî**, yer ve trsz., III, 28.

¹⁹⁹ Bakara 2/238.

kullanılmıştır. Ayetten de anlaşıldığı gibi namaz ve namazın devamlılığının öneminin yanında kılınan namazın da gönülden her türlü şart ve erkânına riayet ederek kılmanın gerektiğini beyan edilmektedir.²⁰⁰ Burdaki muhafazanın namaz vaktinin muhafazası; sehvi ise namaz vaktinin sehvi olduğu söylenmektedir. Aynı konu olma itibarı ile şu “Onlar, namazlarını titizlik ile koruyan kimselerdir.”²⁰¹ Ayetinin açıklamasında da kullanılmıştır. Namaz ve namaz vasıflarının başta ve sonda olmak üzere iki defa tekrarlanması namazın fazileti ve diğer ibadetlere takdim edilmesinden dolayı olduğu söylenmektedir. Ayrıca ayetten murad namazın şartlarına, farzlarına, sünnetlerine ve müstehaplarına riayet ederek itmam ve tekmili muhafaza etme ve zayı etmeme olduğu da söylenmektedir.²⁰²

Allah (c.c) mü'minleri namaza olan devamlılıklarıyla vasıflandırmış ve başka ayetlerde de namazı muhafaza ile vasıflandırmıştır. Mahafazanın ise erkân ve şartlarına uyularak kılınmasının gerektiğini başta konumuz hadisi ve başka birçok ayet ve hadisle delillendirilmiştir.

Ayrıca bir diğer ayet olan “Onlardan sonra, namazı zayı eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük azaba çarptırılacaklardır.” Ayetinin tefsirinde yine konumuz hadisiyle açıklamalarda bulunarak الصَّلَاة kelimesi zem ifade etmektedir. Namazı zayı etme fiili sahibini cezaya gütüren büyük günahlardandır. Bu ayetin muradı konusunda ihtilaf mevcuttur. Mücahid “ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ ” cümlesi Yahudilerden sonra Hıristiyanların geldiğini ve onların halefi olduklarını kast edildiğini söylerken; tekrar Mücahid, Muhammed b. Ka'b el-Karzi ve Âta, cümlenin Hz. Peygamberin ümmeti'nin ahır zamanda yaşayan kişilerinin kastedildiğini söylemektedirler. Ayetin muradında ihtilaf olduğu gibi manasında da ihtilaflar mevcuttur. el-Karzi “zayı” kelimesinin küfür ve inkar olduğunu; Kasım b. Muhaymire ve Abdullah b. Mes'ud ise “zayı” kelimesinin namaz vakitlerine, erkân ve şartlarına riayet etmemek

²⁰⁰ Abdurrahman b. Ebübekr Celaleddin es-Suyutî, **Dürrü'l-Mensûr**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Dar'ül-Hicre, mısır, 1424/2003, III, 51; Abdurrahim b. Muhammed el-Kammaş, **el-Havi fi Tefsir'ül-Kur'an bil-Kerim**, B.A.E, 2009, XCV, 58.

²⁰¹ Meryem 19/ 59.

²⁰² Mahmud b. Adurrahim es-Safi, **el-Cudul fi İ'rab'il-Kur'an**, Dar'ür-Reşid, Dımeşk,1418, XXIX, 86; eş-Şankitî, **Edva'ül-Beyan fi İzah'ül-Kur'an bi'l-Kur'an**, Dar'ül-Fiker, Beyrut, 1415/1995, XX, 186

olduğunu söylemektedirler. Ayrıca namazı ondan gafil olarak kılan kişinin, namazı ne sahih ne de icra edilmiş olduğunu söylemektedirler.²⁰³

Bu ayetin üçüncü delili olarak tezimizin konusu olan hadisin hemem hemen bütün varyant ve tarikleri ile ele alınmıştır. Mufessir Kurtubî, ayetin tefsirinde İbn Abdi'l-Berr'den hadis ile ilgili açıklamaları burda da zikretmiştir. Bu açıklamalar şu şekildedir: “Eksik farzları nafilelerden tamamlandığı doğrudur. Ancak eksik farzlardaki amaç unutulmuş veya ruku ve secdesinde eksiklik bulunan namazlar için geçerli olduğunu söylemektedir. Fakat durum namazı bilerek terk eden ve unutulmuş terk edilen namazı hatırladığında kazasını kılmak için bir çaba sarf etmeyen bunun yerine nafileler ile meşgul olan kişi için geçerli değildir demektir.”²⁰⁴

Kişi, farz ve nafilelere önem vermeli ve namaz şartlarına uygun kılınmalı ayrıca nafileler farzların eksikliklerini tamamlayıcı ve Allah'a yaklaştıran filler olduğu gözüyle bakılmalı denilmektedir.²⁰⁵

Nafile namazlar farzın yerine geçiyorsa bu onların ma'nen aynı hükme tabi olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan nafilelere de farzlar gibi önem verilmeli, düzgün kılınmalı, hafife alınmamalı ve mu'dat olmadığı gözüyle bakılmaması gerektiğini beyan etmektedirler. Nitekim ruku secde ve i'tidali doğru olmayan bir namaz sahih olmaz, sahih olmayan bir namaz ise farzların eksikliklerini tamamlayamaz. İstenilen bu olmadığından kılınana namaz ne sahih ne de makbul olur.²⁰⁶

²⁰³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekr b. Ferh el-Ensari Şemsuddin **el-Kurtubî, el-Cami' li Ahkam'il-Kur'an**, Dar'ül-Kutub'il-İlmiyye, Kahire, 1384/1964, XI, 123; el-Kâmmâş, **el-Havi fi Tefsir'ül-Kur'an'il-Kerim**, CDLXXXIX, 24-62; ez-Zuheylî, **Tefsir'ül-Munir**, Dar'ül-Fiker, Beyrut, 1418, XVI, 134-135; eş-Şankitî, **Edva'ül-Beyan fi İzah'ül-Kur'an bi'l-Kur'an**, XX, 186.

²⁰⁴ el-Kurtubî, el-Cami' li Ahkam'il-Kur'an, XI, 123; el-Kâmmâş, el-Havi fi Tefsir'ül-Kur'an'il-Kerim, CDLXXXIX, 24-62; ez-Zuheylî, Tefsir'ül-Munir, XVI, 134-135 eş-Şankitî, Edva'ül-Beyan fi İzah'ül-Kur'an bi'l-Kur'an, XX, 186

²⁰⁵ el-Kurtubî, el-Cami' li Ahkam'il-Kur'an, XI, 123; el-Kâmmâş, el-Havi fi Tefsir'ül-Kur'an'il-Kerim, CDLXXXIX, 24-62; ez-Zuheylî, Tefsir'ül-Munir, XVI, 134-135 eş-Şankitî, Edva'ül-Beyan fi İzah'ül-Kur'an bi'l-Kur'an, XX, 186

²⁰⁶ el-Kurtubî, el-Cami' li Ahkam'il-Kur'an, XI, 123; el-Kâmmâş, el-Havi fi Tefsir'ül-Kur'an'il-Kerim, CDLXXXIX, 24-62; ez-Zuheylî, Tefsir'ül-Munir, XVI, 134-135 eş-Şankitî, Edva'ül-Beyan fi İzah'ül-Kur'an bi'l-Kur'an, XX, 186

Tefsire dair kaynaklardan tespit ettiğimiz bu bilgiler ışığında mezkûr hadisin birkaç başlık altında zikredebileceğimiz konuların daha iyi anlaşılmasında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bunlar; namazın titizlik, devamlılık ve onu zayıf etmeyecek şekilde kılınması gibi konularda kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz bu bilgiler, hadisin tefsirdeki tüm kullanım amaçlarını muhakkak ki ortaya koyacak miktarda değildir. Ancak umarız hadisin tefsirde daha çok nerelerde ve hangi amaçlarla kullanıldığına dair bir ipucu mahiyetinde olmuştur.

SONUÇ

Zahirine bakıldığında, Kur'ân'ın ve sünnetin ruhuna uyan ve içeriğiyle kişiye herhangi bir konuda şüphe uyandırmayan “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk ameli namazıdır. Namazını eksiksiz kılmışsa âmel defterine tam olduğu kaydedilir ve kişi kurtulur. Şayet eksik kılmış ise Allah(c.c) meleklerine: “Kulumun nafilere varmı? Eğer nafilere varsa eksik farzları onlardan tamamlayın” der. Eğer nafilere de yoksa kişi hüsrana uğrar ve iki tarafından tutulup ateşe atılır. Sonra diğer ameller de buna göre alınıp değerlendirilir.” hadisi hakkında yapılan çalışmalar sonrasında vardığımız netice ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Farklı tarikleri üzerinde yapılan sened tetkiki sonucu, hadisin sıhhatini zedeleyecek bir problemin olmadığı ortaya çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki, hadisin birkaç tarikinde isnad problemi bulunmaktadır. Ancak tariklerinin çoğunluğunun isnadında problemin olmaması hasebiyle hadisin isnad açısından sahih olduğu kanaatine varılmıştır.

İçerdiği farz namaz, nafiler namaz ve nafilerele eksik farzların tamamlandığı gibi önemli hususlar nedeniyle hadise İslâm geleneği içerisinde yaklaşımlar farklı olmuştur. Konumuzu oluşturan hadise farklı yaklaşımlar olduğu halde bu yaklaşımların hiçbirisi sıhhati ile ilgili olmayıp tamamen yorumuna dayalı yaklaşımlardır.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu hadisin sıhhatiyle ilgili olumsuz kanaat bildiren olmamıştır. Hadis, özellikle Ehl-i sünnet tarafından hüsn-ü kabul görmüştür. Bu hüsn-ü kabulün en belirgin göstergesi, hadisin Ehl-i sünnet tarafından farklı amaçlarla bazı islamî ilimlerde kullanılmış olmasıdır.

Kelâma dair kaynaklarda hadis; namazın terkinde kişinin tekfiri, kıyamet günü hesap meselesi gibi hususlara delil olacak şekilde kullanılmıştır. Fıkıhta ise; namazın fazileti, nafilelerin önemi, nafilelerin farzlardaki eksiklikleri tamamlayıcı rolü ve kaza namazlar meseleleri gibi hususlarda bu hadise başvurulmuştur. Ayrıca Tefsir kaynaklarında namazın titizlik, devamlılık ve onu zayıf etmeyecek şekilde kılınması konularına işaret eden bazı ayetlerin tefsirinde kullanılmıştır.

Sened açısından sahih olan bu hadisin yapılan metin tenkidi sonucunda ise, hadisin anlaşılma keyfiyeti hususunda bazı problemlerin olduğu görülmüştür.

Bu problemlerin en önemlisi, hadisin zahiren içerdiği manadır. Zira hadis, zahiri itibariyle, insan hayatını anlamlandıran ‘Farz namazlara karşı gereken titizliğin verilmesi’ duygusunu zayıflatacak bazı olguları içinde barındırmaktadır. İlk anda akla böyle bir şey gelse de hadisten kastedilen bu değildir. Farzların yanında nafîle ibadetlere de önem verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca hesaba çekilecek ilk şeyin farzlar olduğunu belirttiği için, kişiyi bu konuda titiz olmaya da sevk etmektedir.

KAYNAKÇA

ABDULAZİZ b. Muhammed b. Ali Abdullatif, **Nevakisü'l-İman'il-Kavliyye ve'l-Ameliyye**, yer ve tarihsiz. Şamile.

ABDULBAKİ, Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Çağrı Yay. İstanbul, 1990.

Â'CEMÎ, Burhaneddin Ebu'ül-Vefa İbrahim b. Muhammed b. Halil Sebt, **Tibyan li Esmâ'il-Mudellisin**, thk. Yahya Şefik Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986

el-ÂYNÎ, Bedreddin Ebu Muhammed b. Ahmed b. Musa, **Meğâni'l-Ahyâr**, thk. Muhammed Hasan İsmail, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006.

el-BÂCÎ, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, **et-Ta'dîl ve't-Tecrîh limen Harrece anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh**, I-III, Thk. Ahmed Lebzar, Fas, 1991.

BAĞCI, H. Musa, **İnsanın Kaderi Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı-**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009.

BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir b. Tâhir, **Usûlü'd-din**, İstanbul, 1346/1928.

- BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, I- XIV,
-, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye**, Thk., Ebu Abdillâh es-Sûrkî – İbrahim Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, Tarihsiz.
- BUHÂRÎ, Muhammed b.İsmail, **el-Cami'us-Sahihu'l-Mühtesar**, tkh. Mustafa Dibbağ, Beyrut, 1407, 1987,
-, **et-Târîhu'l-Kebîr**, Dar'ül-Fiker, Beyrut, tarihsiz, I-IX.
-, **et-Târîhu's-sağîr**, Dar'ül-Ma'rife, Beyrut, 1406/1986.
- CEVAD Ali, **el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam**, çvr. Mehmet Bağış, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyy, Beyrut, 2014
- ÇAKAN, İ. Lütfi, **Hadis Edebiyatı Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri**, İFAV Yay., İstanbul, 2003.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyullah, **Hüccetüllâhi'l-Bâliğa**, nşr. Seyyid Sâbik, Kahire, tsz., Mektebetü'l-Müsennâ
- DÜMEYNÎ, Misfir b. Gurmullah, **Hadiste Metin Tenkidi Metodları**, Çev., İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.
- EBÛ DÂVUD, Suleyman b. Eş'as es-Sicistani, **Sünen**, Beyt'ül Efkâr'üd-Devliyye, Riyad, 1420/1999, I-V
- el-EŞİH, Abdurrahman b. Hassan, **Şerhu Feth'ül-Mecid fî Şerhi Kitab'üt-Tevhid**, Dar'ül-Kutub'il-İlmiyye, Kahire, 1957.
- GÖLCÜK, Şerafettin- TOPRAK, Süleyman, **Kelâm**, Tekin Kitabevi, Konya, 1996.
- GÖRMEZ, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV yay., Ankara, 2000.
- GAZZALÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, **İhya 'Ulumu'd -Din**, Beyrut 1417/1997

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm'a Giriş**, trc. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1961

İBN ÂDİYY, Ebu Ahmed Abdillan, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, I-VII, Thk., Yahya Muhtar Gazzavî, Daru'l-Fiker, Beyrut, 1998.

İBNÛ'L-CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec, **ed-Duafâu ve'l-Metrûkîn**, I-II, Thk., Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406.

İBN EBÎ HATİM, Ebu Muhammed Abdirrahman, **Cerh ve't-Ta'dîl**, I-IX, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1952.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî, **Tehzibu't-Tehzib**, I-VI, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1993.

....., **Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhâri**, I-XV, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997 ve I-XIII, Thk., Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

....., **Lisânu'l-Mîzân**, I-VII, Mevsu'âti'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

....., **Takrîbu't-Tehzîb**, Thk., Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1986.

....., **Mu'cemü'l-müfehres**, thk. Muhammed Şekkûr Mahmûd el-Hâcî Emrîr el-Meyâdînî, Beyrut 1418/1998.

İBN HALLİKÂN, Ebu Âbbas Şemsuddin Ahmed b Muhammed b. İbrahim b. Ebubekr, **el-Vefeyât**, yer ve tarihsiz.

İBN HANBEL, Ahmed, **Müsned**, thk. Şuâyb Arnavutî, el-Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1995/1416.

İBN HİBBÂN, Ebu Hatim Muhammed, **es-Sikât**, I-IX, Thk., es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Daru'l-Fiker, B.y.y., 1975.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, Thk., Ali Şîrî, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.

İBNÛ'L-KIFTÎ, Ebu'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim b. Abdulvahid eş-Şeybanî, **İnbâhü'r-ruvât âlâ enbahi'n-nuhat**, Kahire, 1369/1986, I-IV.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, Thk., Muhammed Zührî en-Neccâr, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1972.

İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed el-Kazvini, **Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru'l-İhya'ül-Kutub'il-Arabiyeti, yer ve tarihsiz.

İBN SA'D, Ebu Abdillâh Muhammed, **Tabakâtu'l-Kübrâ**, Siyer yayınları, 2014, I-VIII.

İBNÛ'S-SALLAH, Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa b. Ebu'n-Nasr el-Kürdi eş-Şehrezûrî, **Ulûmu l-hadîs**, Haleb, 1386/1966.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebubekir Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef**, thk. Muhammed Âvvame, Daru'l-Kible, Cidde, 2006/1428.

İBN TEYMİYYE, Takyuddin Ebu Âbbas Ahmed b. Abdulhalim, **Şerh'ül-Ûmde**, thk. Halid b. Ali b. Muhammed el-Meşikih, Dar'ül-Âsime, Riyad, 1418/1997.

..... , **Şerh'ül-Lamiyye**, Şamile.

İBN EBÎ YÂ'LÂ, Ebu Hüseyin Muhammed b. Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Hanâbile**, Dar'ül-Ma'rife, Beyrut, tarihsiz.

İBN ÛSEYMİN, Muhammed b. Salih b. Muhammed, **Şerhu Riyadü's-Salihin**, yer ve tarihsiz.

İBN YASİN, Hikmet b. Beşir, **Mevsu'at'is-Sahih el-Mesbur min'et-Tefsir bi'l-Me'sur**, Dar'ul-Me'sur, Medine, 1999, 1420,

İCLÎ, Ahmed b. Abdillâh b. Salih Ebu'l-Hasan, **Tarihu's-Sikât**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz.

..... , **Ma'rifet'üs-sikat**, thk. Abdulâlim Abdulâzim el-Büstavi, Medine, 1405/1985.

el-KEMMÂŞ, Abdurrahim b. Muhammed, **el-Havi fi Tefsir'ül-Kur'an'il-Kerim**, B.A.E, 2009.

KARDAVÎ, Yusuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, Çev., Bünyamin Erul, Rey Yay., Kayseri, 1993.

KÂRÎ, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, **Mirkatü'l-Mefatih şerhu Mişkatü'l-Mesabih**, Mevki'ül-Mişkatü'l-İslamiyye, yer ve tarihsiz.

KARNÎ, Abdullah b. Muhammed, **Devabit'üt-Tekfir înde Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaati**, yer ve tarihsiz, Şamile.

KEŞMİRÎ, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah el-Hindi, **Urfu's-şezzi Şerhu Süneni't-Tirmizî**, thk. Mahmud Ahmed Şakir, yer ve tarihsiz, I/463.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999

Kıyamet'ül-Kübra(müellifine ulaşılamadı), Şamile.

KARACABEY, Salih, **Hadis Tenkidi Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları**, Sır Yay., İstanbul, 2001.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Usulü**, TDV yay., Ankara, 1998.

....., **Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, TDV Yay., Ankara, 1989.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Thk. Hişam Sumeyr el-Buhârî, Daru Alemlî'l-Kutub, Riyâd, 2003.

KUŞEYRÎ, Takyuddin Ebu'l Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Müti', **İhkamü'l-ahkam şerhu ûmdetü'l-ahkam**, Muessetü'r-Risale, 1426/2005.

KUVEYT VAKIFLAR VE DİN İŞLERİ BAŞKANLIĞI, **Muvsuât'il-Fıkhiyye**, Dar'ül- evkaf ve'ş-Şuun'ilİslamiyye, Kuveyt, 1427.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Bağdadî, **el-Havi fi Fıkhi'ş-Şafii**, Dar'ül-Kutub'il-İlmiyye, 1414/1994.

....., **el-Hâvi'l-Kebîr**, I-XVIII, Daru'l-Fiker, Beyrut, Tarihsiz.

Mevsuât'ir-red âle's-Sufiyye(müellifine ulaşılamadı), Şamile.

MİZZÎ, Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahman Ebu'l-Haccâc, **Tehzîbu'l-Kemâl**, I-XXXV, Thk., Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1980.

MÛBAREKFURÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim Ebu Âla, **Tühfetü'l-Ahvazi bi Şerhi Camii't-Tirmizî**, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.

MÛNÂVÎ, Zeynuddin Abdurraûf, **et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**, I-II, Mektebetu'l-İmami'ş-Şafi'î, Riyâd, 1988.

MÛSLİM, İbn Haccâc, **Sahihu'l-Müslim**, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru't-Turasu'l-Arabiyye, Beyrut, tsz

NESAÎ, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, **es-Sünenü'l-Kubrâ**, I-VI, Thk., Abdulğaffâr Süleyman el-Bendârî – Seyyid Kesrevî Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, **Tehzîbu'l-Esma ve'l-Lugât**, I-III, Beyrut, 1996.

....., **el-Mecmû'u Şerhu'l-Mezheb**, I-XX, Daru'l-Fiker, Beyrut, Tarihsiz.

NÎSÂBÛRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el- Hâkim, **Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs**, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Haydarâbâd 1935 — Medine 1397/1977.

ÖZÇELİK, Fikret, **İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dil'deki Metodu**,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü
Diyarbakır 2017

RÂMÂHURMUZÎ, Hasan b. Abdurrahman, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Ravi
ve'l-Vâ'i**, Nşr. M. Accâc el-Hatîb, Beyrut 1391/1971.

SÂFÎ, Mahmud b. Adurrahim, **el-Cudûl fi İ'rab'il-Kur'an**, Dar'ür-Reşid,
Dımeşk, 1418,

SÂLİH, es-Subhi, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, Çev., M.Yaşar Kandemir,
İFAV yay., İstanbul, 1997.

SANCAKLI, Saffet, **Sünneti Doğru Anlamak Hadislerin Aanlaşılmasında
Karşılaşılan Problemler**, Sır Yay., İstanbul, 2001.

SÜBKÎ, Ebu Hamid Behaiddin Ahmed b. Ali b. Abdulkafî, **et-Tabakâtu's-
Şafîyetu'l-Kübra**, yer ve tarihsiz.

SÛYÛTÎ, Celaluddin, **Esmâu'l-Mudellisîn**, Thk., Mahmud Muhammed Mahmud,
Daru'l-Celîl, Beyrut, Tarihsiz.

....., **Şerhu's-Suyuti lin-Nesai**, Mektebetü'l- metbuâtü'l-islamiyye,
Haleb, tarihsiz.

....., , **Şerhu Süneni Ibn Mace**, Kadimî kutubi'l-hane, Karataşi,
tarihsiz.

....., , **Durr'ül-Mensûr**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Dar'ül-
Hicre, mısır, 1424/2003.

ŞÂNKÎTÎ, Muhammed Emin b. Muhammed el-Muhtar, **Edva'ül-Beyan fi İzah'ül-
Kur'an bi'l-Kur'an**, Dar'ül-Fiker, Beyrut, 1415/1995.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Etvar Münteka'l-Ahyar**,
İdaretü't-Tabaati'n-Muniriyye, yer ve tarihsiz, I-IX.

ŞÎRÂZÎ, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, **Tabakâtü't-fukahâ'**, Bağdad, 1356.

TÂBERÂNÎ, Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cem'ül-evset**, thk. Abdulmühsin b. İbrahim, Dar'ül-Harameyn, Kahire, 1995/1415.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyan, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risale, 1420,2000

TÂYÂLÎSÎ, Süleyman b. Dâvud Ebu Dâvud el-Farisî el-Basrî, **el-Müsned**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Tarihsiz.

TEBRÎZÎ, Şeyh Veliyuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatib el-Âmirî, **Mişkatü'-Mesabih**, Beyrut, 1979.

TİRMÎZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünen**, I-V, Çağrı yay. İstanbul, 1992. (A. Muhammaed Şakir, M. Fuad Abdalbaki ve İbrahim Atve Avd' tahkik ettikleri Mısır 1937 baskısından tıpkı basım).

ÛKAYLÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad, **ed-Düafâ'ul-kebîr**. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut, 1404/1984.

YARBA, Rıdvan, **Kader ile İlgili Bir Hadisin Tahlili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır, 2010

YILMAZ, Mehmet, **Cerh ve Ta'dil Lafızları**, Derlemeler, Önsöz Yay., İstanbul, 1991.

ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tezkiretu'l-Huffâz**, I-IV, Beyrut, 1998.

....., **el-Muğnî fi'd-Du'afâ**, I-II, Thk., Nureddin Itr, B.y.y., Tarihsiz.

....., **Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Thk., Ali b. Muhammed Ma'ûd Adil Ahmed Abdulmevcûd, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

....., **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, I-XXIII, Thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1413.

....., **Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte**, I-II. Şamile.

....., **Târîhu'l-İslâm**, LII, Thk., Ömer Abdusselam Tedmurî, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987.

ZERKÂ, Mustafa Ahmet, **Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü**, Çev., Abdullah Kahraman, Akademi Yay., İstanbul, 2002.

ZÛHEYLÎ, Vehbe, **Fıkh'il-İslamiyye ve Edilletuhu**, Dar'ül-Fiker, Dimeşk, 105/1985.

....., **et-Tefsirü'l-Munîr**, Dar'ül-Fiker, Beyrut, 1418.

